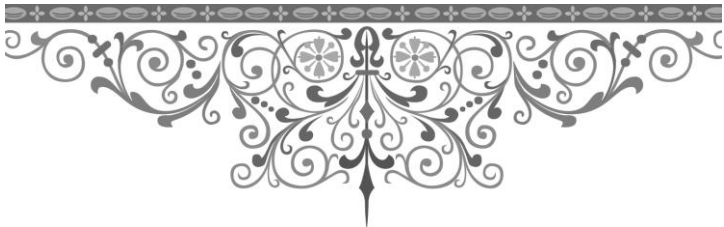

يوسف چېتىنداغ

على شير نوايى

الفبا اۇزگرتىروچى: محمد حسن تۇلقين

اوشبو كتاب نىشى اوچون مالىوى ياردم كۆرسىتىن فارىاب ولايتى نىنىگ
معرفت پرور و فرهنگسپور والىسى جناب سىد انور سادات گه صمىمى
مىنتدارچىلىگىمىنى اظهار ايتىمىن.

کتاب بېلگيلری

کتاب آتی: علی شیر نوایی

يازووچی: یوسف "چېتینداغ"

ترجمان: فیلالوگيه فنلری نامزدی علی مردان "هیت"

عرب الفباسی گه اوگیریب تیارلاوچی: محمدحسن "تؤلقین"

چاپ یرری: کابل - افغانستان

سانی: ۱۰۰۰ جلد

چاپ یرری: نگارین مطبعه سی

چاپ یرری: ۱۳۹۵ - یرری

چاپ نوبتی: یرری

طراح: کلیم الله نیازی

مندرجه

۵ دؤستلیک تحفه‌سی
۸ تورکی تیل و ادبیاتی نینگ عمومی منظره‌سی
۱۳ علی شیر نوایی نینگ ترجمه حالی و حیاتی
۲۸ دؤستر، صفداشیر و زمانداشیر
۴۸ نوایی شخصیتی و حیاتی بیلن باغلیق قصه و حکایه‌لر
۵۶ ایجاد و ایجاددی یوکسه‌لیشیر
۶۸ دیوانلر
۸۴ خمسہ
۱۰۰ لسان الطیر
۱۰۵ محبوب القلوب
۱۰۹ منشآت
۱۱۲ محاكمة اللغتين
۱۱۶ تذکره‌لر: مجالس النفايس
۱۲۰ نسایم‌المحبت
۱۲۷ نوایی مکتبی یا که نوایی ایجاددی
۱۳۴ ادبی شخصیتی
۱۵۰ نوایی نینگ شعری و شاعرلرگه مناسیتی
۱۶۳ علی شیر نوایی نینگ عثمانلی شاعرلرگه تأثیر
۱۹۱ خاتمه
۱۹۵ فایده‌له‌نیلگن ادبیاتلر رویخطی

کتاب نینگ افغانستان نشری

سۇنگى يىل لار ايچى ده افغانستان ده اينىقسه مملكت اۇزبېكلرى
 آرەسى ده اميرالكلام على شير نوایی گە قيزيقيش ميزانى آر تيب بارماقده.
 كېينگى اۇتيز يىل دوامى ده نوایی نينگ ايريم اثرلرى جمله دن "خمسه"،
 "محاكمة اللغتين"، "ميزان الاوزان"، "محبوب القلوب"، "مجالس النفايس"،
 "غرايب الصغر" و ... نشر ايتيلىب كتابخوان لار قۇلى گە ييتيب باردى.
 نوایی دن بيز گە بويوك و بى بها اثرلر ميراث قالگن. اما بيز نوایی و اونينگ
 كيم ليگى نى يخشى تيش و بيليش اوچون هلى بيرينچى قدم لرنى
 تشلەمەگن ميز. در حقيقت افغانستان ايچكريسى ده نوایی شناسليک
 ساحەسى ده ايتيش گە لايق علمى جريان وجودگە كېلمەگن. بيراق بوكون
 بۇلمسه ابرته گە افغانستان ده اۇرنى بۇش قالەديگن نوایی شناسليک
 جريانى نينگ ايجاد ايتيلىشى گە اميد قيلسه بۇلەدى.

قۇلينگيزده گى كتاب تورک يازوچىسى حرمتلى يوسف
 چېتىنداغ نينگ علمى ايزلنیشلرى محصولى حسابلەندى. كتاب ده نوایی
 حياتى و ايجادى، ايريم اثرلرى همده بويوك متفكر نينگ تورک دنياسى
 جمله دن تورک شاعرلرى گە اۇتكزگن تاثيرى خصوصى ده به تفصيل
 معلومات بېريلەدى. در واقع "على شير نوایی" كتابى نوایی شناسليک
 ساحەسى ده مېم بير قۇللنمە حسابلەندى. قۇشنى اۇزبېکستان ده كيريل
 الفباسى ده چاپ ايتيلگن بو كتاب متنى نى ياش ژورناليست، نوایی

شیدالری دن بیرى محمد حسن تۇلقین افغانستان ده قۇل لنیله دیگن عرب الفباسی ده اساسلنگن اۇزبېک املاسی گه اۇگیردی. اوشبو قۇلنمه نی افغانستان عالی اۇقوو یورتلری نینگ "اۇزبېک تیلى و ادبیاتی" بۇلیملری ده تحصیل آله دیگن محصل لر و استاذلر همده نوایی بابامیزنی چین دن سپوه دیگن شخصلر گه اوشبو کتابنی قۇل گه کیریتیب مطالعه ایتیشلرینی توصیه ایتته من. اوشبو اثرنی هر بیر اۇزبېک قاله بېرسه نوایی مخلص لری کتاب خانهلری دن اۋرین اېگللشی کپره ک.

محمد عالم کوهکن

كتاب حقيده بير ايگى اغيز سؤز

غزل مُلكى نينگ سلطانى حضرت اميرالكلام على شير نوابى نينگ اۆزىدىن قالديرگن قيمتلى اثرلىرى چمهسى ۵۰۰ يىل جريانىده دنيانىنگ بير قنچه تىللىرىگه ترجمه ايتيلگن. بو قيمتلى اثرلر نينگ ايرىملىرى اينىقسه نوابى شناسلىك مضمونى دنيانىنگ بير قطار بىلىم يورترليده اوزاق يىل لردن بېرى درس بېرىپ كېلىنهدى.

بو اولوغ و مبارك ذات سابق تېموريلر نينگ ايگىنچى پايتختى سنلگن هرات شهريده دنيانگه كۆز آچىپ، او يېرده اولغهيىب، تحصيل آلبى عمرى نينگ ثمرهلى قىسمىنى اۆزبېك تىلى و ادبياتى نينگ هر تامانلمه رونقى اوچون صرفلهدى، تورلى سبىلرگه كۆره بيز افغانستانلىك لر حضرت نوابى نى يخشى تىنمه گن ميز.

افسوس كه نوابى تىلى ده سۆزلىشه ديگن افغانستانلىك اۆزبېك لر هم نوابى حقيده يېترلى معلومات گه اېگه اېمسلر.

يوقارىده ايتگنيمىزدېك حضرت اميرعلى شير نوابى نينگ قيمتلى اثرلىرى بوگون دنيانگ مملكتلىرى قاله بىرسه اۆزبېكستان ده بار - بار باسلىگن. و او يېرده اونل بېتوك نوابى شناسلر يېتيشىپ چىققن لر.

عین حالده، نوایی نینگ غزل لری، مثنوی لری، قطعه لری، رباعی لری گه نوایی شناس عالم لر تامانیدن شرح لری یازیلیب نشر ایتیلگن. نوایی کیندیگی قانی تامگن یورت – افغانستانده، باشقه جایلرده یخشی اؤرگه نیلگن.

حاضرگی کونده اونینگ، قیمتلی اثر لری اؤزبکستان، تاجیکستان، آذربایجان، ترکیه، فرانسه و آلمانده ترجمه قیلینیب، اؤقیلیب کپلینماقده. میلادی ۲۰۰۳- ییلده تورکیه لیک نوایی شناس یوسف چپتینداغ اؤزی نینگ "علی شیر نوایی" ناملی کتابی نی ائتمیشدن آرتیق منبع لرگه اساسلر یازگن.

بو کتاب "تورک تیلی و ادبیاتی نینگ عمومی منظره سی"، "علی شیر نوایی نینگ ترجمه حالی و حیاتی"، "دؤستلری، صفداش لری و زمانداش لری"، "نوایی شخصیتی و حیاتی بیلن باغلیق قصه و حکایه لر"، "ایجاد و ایجاد یوکسه لیشلر" کبی مهم موضوعلرنی اؤز ایچی گه آله دی.

کمینه کیریل الفباسی ده باسیلگن بو کتاب نی افغانستان ده نوایی اخلاص مند لری گه یبتکزیش اوچون اونینگ الفباسی نی عرب الفباسی گه اؤگیردیم. اوشبو کتاب خواننده گه حضرت نوایی کیم لیگی نی لازم بیمانده اؤرگنیش گه یاردم کورسته دی.

محمد حسن تؤلقین

دۈستلىك تحفهسى

بويوك متفكر و صنعت كار على شير نوایى حیاتى، شخصیتى، علمى - ادبى میراثى نى تدقیق و ترغیب قیلهدیگن فن مرکزی، البته، اۈزبېكستان دیر. لېکن نوایى شناسلىك تاریخی و ترقیاتی یۈللىرىنى فقط بیر یا كه ایكى مملكت بیلن چېگره لب بۆلمهیدی. شو حقه فكر یوریتیلگن ده، بیرینچى لردن بۆلیب قرداش تورکیه ده عمل گه آشیریلگن ایشلر حقى ده سۆزلىش گه تۇغرى كېلهدى. ^۱ م. ف. كوپرولیزاده، آ. ن. ترلان، آ. س لیوند؛ ك. ابر اسلان كىلر اۈتگن عصرده نوایى شناسلىككه مناسب حصه قۇشگن لر. بو زحمت كىش عالم لر نینگ قلمى گه منسوب مقاله، رساله و مونوگرافیه لر همان قیزیق ب اۈقیلهدى. تورکیه ده نوایى شناسلىك نینگ تۇختب یا كه اوزیلیب قالمه گن لیگی دقت گه سزاوار دیر. بونى ترجمه و تدقیق لر نینگ وقت اۈتگن سایین كۆپل ب باریشى هم تصدیق لهیدی. حاضرگی پیتده نوایى حیاتى، علمى - ادبى میراثى، اناۈلى ده گى ایزداش لرى كى مساله لرنى مېهر و اخلاص بیلن اۈرگنیب، ترغیب و تشویق اېته یاتگن تدقیق لاوچى لردن بیرى فیلالوگیه فن لرى دكتورى، فاتح یونورسیتى سى

^۱ بو حقه به تفصیل راق معلومات اوچون قرهنگ: نادر خان حسن. نوایى ایجادياتى نینگ تورکیه ده اۈرگنیشى گه داير. نوایى نینگ ایجاد عالمى. ایكىنچى كتاب، تاشکینت "فن" ب ۸۹ - ۷۹. ۲۰۱۱.

نینگ پروفیسوری یوسف چپتینداغ دیر. نوایی یوکسک احترامی نینگ بیر اعترافی صفتی ده بیز اونینگ "علی شیر نوایی و عثمان لی شعریتی" کتابی نی اؤزبیک تیلی ده نشر ایتیردیک. ۲۰۰۱ - ییل نوامبر آیی ده استانبول ده شو کتاب نینگ تقدیماتی اؤتکزیلدی. اؤشه انجمن ده یوسف چپتینداغ شوندهی بیر فکرنی ایتگن ابدی: "تورکی خلق لر ادبیاتی ده اؤز تلنتی، بی بها ایجادی بیلن دانگ ترقتگن شاعر و ادیب کؤپ. اما عیناً علی شیر نوایی گه اؤخشه دیدیگنی یؤق. منه، یونس امرا [همراه] نی آله لیلیک. او فقط بیزنینگ خلقی میز آره سی ده مشهور. فضولی آذری لر نینگ اېنگ سویوک لی دهاسی. مختوم قلی ترکمن لر نینگ بیرینچی شاعری و هکذا. علی شیر نوایی - چی؟ تورکی خلق لر نینگ بری سی اوچون بیر خیل ده قدرلی و اولر نینگ همه سی نی اؤز اطرافی ده بیرلشتیریش گه قادر قلم صاحبی دیر. بیز اؤز ارا یکدل و هم نفس بؤلایش نی ایسته سک، هیچ شبهه سیزکه، امیر علی شیر نوایی نینگ محتشم ایجادیاتی اطرافی ده بیرلشماغی میز لازم..."

بو گپلرنی شونچه که تیل اوچی ده یاکه منبر [خطابه میزی] شوقی بیلن ایتیلدی دېب بؤلمس دی. در واقع، اره دن تورت آی اوتر - اؤتمس ی. چپتینداغ نینگ تشبھی و غیرتی بیلن ۲۰۱۲ ییل نینگ فبریلی ده خلق ارا علی شیر نوایی سیمپوزومی تشکیل ایتیلدی. بو گل گی بیغین گه کؤپ سانلی مېزبان لر بیلن بیرگه آذربایجان، اېران، پاکستان، افغانستان، ختای، (چین) تاجکستان، قیرغیزستان، گیرمنیه (آلمان)، روسیه کبی دولت لر دن کېلگن ادبیات شناس لر، یورتی میزدن تشریف بویورگن ییگیرمه گه یقین عالم و ایجاد

كارلر، اۇزبېكستان نىنگ توركيه ده گى اېلچى خانەسى و باش قنسول خانەسى خادملرى قتنشيشدى. على شير نوايى نىنگ يىنگى نىشر قىلپىنگن اۇن توملىك تۇلە اثرلر تۇپلمىنى پروفيسور مصطفى اېسان گە تاپشیرگنيمىزدە مجلس اهلى بونى گلدوراس قرسكلر بىلن اَلقىشلىشدى. اصلى دە بو "توركى خلقلرنىنگ اقسقالى" على شير نوايى نىنگ تارىخى خذمتلرى گە احترام رمى اېدى.

قدرلى اۇقووچى! قۇلپىنگىزده گى "على شير نوايى" رساله سى ى.
چېتىنداغ نىنگ اۇزبېك تىلى دە نىشر قىلپىنه ياتگن ايكىنچى اثرى دىر.
مندرجه سى اونىنگ نامى دن انگلشلىب تورىدى. دېمك، گپ اساساً اولوغ شاعر نىنگ حياتى، ادبى محىطى، استاذى شاگردى لرى، شعرى، نثرى، علمى مثرائى حقى دە. اونى اۇقىگن دە، رساله نوايى ايجادياتى گە قىزىقىش نىنگ درجه سىنى البتە انابت گە اَلِيش ضرور. زېرا، بىز اوچون معلوم بۇلگن فكر - ملاحظه لر باشقه ملت اۇقووچى لرىدە علىحده قىزىقىش اوىغاتىشى طبعى حق دىر.

ابراهيم حق قول فىلالوگىه دكتورى

تورکی تیل و ادبیاتی نینگ عمومی منظره سی

نوایی نینگ ترجمه حالی و ایجادى حقى ده سۆز يوريتيش دن اول انيق لشتيريب آليش كبره ك بؤلگن اصل مساله، البته، نوایی دورى تیلی و ادبیاتی نینگ عمومی منظره سی نی امکان قدر انيق تصور قیلیش دیر. نوایی نینگ ادبی شخصیتی بیلن تورکی ادبی تیلی گه قیلگن خدمت لری نی تام معنی ده ادراك ایتیش نینگ بیر نچه مهم شرطی بار. بولر قویى ده گی لر دیر:

نوایی "ذواللسانین" ایکی تیل لی شاعر بولیب، فارسی و تورکی ده قلم تېره تگن شاعرلر نینگ ایجادى بیلن جوده یخشی تنیش اېدی. او "محاکمه اللغتین" اثری ده تورکی تیل نینگ فارسی تیل قدر صیقل نمه گن بولسه - ده، اونینگ فارسی دن اوستون لیگی نی تأکیدله یدى. نوایی نینگ خلاصه سی گه کوره، تورکی تیل نینگ بیر کمچیلیگی بولسه، او هم یاووا بی بیر آت مثالی اونینگ قؤل گه اؤرگه تیل مه گن لیگی دن دیر. تورکی تیل نی چینه کم "شعربیت تیلی گه" ایلنتیریش اوچون آغیر قیین چیلیک لرنی یېنگیب اؤتگن نوایی اؤزى نینگ بی قیاس اثر لری بیلن ادبی تیل نینگ بايیشى گه و ترقیاتی گه اولکن حصه قوشگن. زیرا، اونگه قدر نه اؤرته آسیاده، نه آنادولی ده هلی بیر شاعر تیلی تؤولیق شکل نمه گن و بو شرفلی ایش نی ذمه سیگه آله دیگن شاعر هلی تاریخ میدانی گه چیقمه گن اېدی. نوایی اېسه هم تیل، هم ادبیات رواجینی تأمین له ی آلگن سۆز صنعت کارى اېدی.

نوایی نینگ بدیعی ایجاد جبهه سیده گی فعالیتی، شعرى مدنیت نی یوکسلتیریشی اختراع لری نینگ قناتی اېدی. نوایی کبی هر جهت دن عمومی

اعتبارگه اېرىشگن و كېنگ عامه نىنگ حرمت - احترامى گه سزاوار بۇلگن بىر شخصىت و بويوك بىر ايجادكار نىنگ ھنوز مكممل ادبى ايشلاو بېرىلمەگن بىر تىل دە فارس شاعرلىرى بىلن بۇيلشەدىگن درجەدە شعرلر يازىشى نو قران قلم كىش لرنى اۇز آنە تىلى دە، يعنى توركى دە يازىش گە الھام لتتيرگن دىر .

على نىھات ترلان نوایى نىنگ مىلى تىل دە يازىشى نى بويوك بىر جسارت اۇلھراق تعريفلب بوندى دەيدى: "نوایى توركى دە شعر يازىش دە، البتە، فارسى دن كۇرە كۇپراق كوچ صرفلەگن. چونكە توركى تىل نىنگ نازكلىكلىرى يەنە - دە كۇپراق اېدى. اۇشە دوردە فارس ادبىياتى بويوك تكامل گە اېرىشىپ، نوایى نىنگ دۇستى و مرشدى عبدالرحمن جامى واسطەسى دە ممتاز دور نىنگ اېنگ يوكسك چۇقسى گە چىقىش عرفەسى دە اېدى. اۇشە دوردە ادبىيات نىھایت دە عامەلشىپ، غزل و مثنوى گە طلب كۇپراق بۇلگن. توركى شعر نىنگ افادە يۇللىرى مكممل كىش اېتىلمەگن، توركى دە يازگن شاعرلر اۇچىلېك نى تشكيل اېتگن بىر دوردە، نوایى بو مسالە گە اعتبار قرەتدى و اۇز ايجادى دە توركى تىل نىنگ برچە امكانىتلىرى نى كۇرسە تىب بېردى. اونىنگ تۇرت بويوك ديوانى وجود گە كېلدى. نوایى شعرلىرى دە مضموناً فارسى شعرىت بىلن يقينلىك ياكە اۇخششلىك كۇزگە تىشلىنسە - دە، توركى تىل نىنگ خصوصىتلىرى و روحى بوتون يارقىنلىگى بىلن نمايان بۇلەدى".^۲ چونكە نوایى نىنگ باش مقصودى توركى تىل نى يوكسك بىر صنعت تىلى مقامى گە كۇتارماق اېدى. "محاكمة اللغتين" دە اېسە او بونى نە اينكە شرفلى وظيفە، بلكە اولوغ بىر بورچ دېب بىلگنى نى قويدەگى سۇزلردن ھم انىقلىش قىين اېمس .

^۲ على نىھات ترلان. على شىر نوایى. استانبول: ب ۱۲، ۱۹۴۲.

تورک اولوسی نینگ خوش طبع بېکلری و میرزاده لری و صاحب ذهن پاک طبع لری و آزاده لری انداق که، کبره ک مشغول لوق اسبابین توزه آلمه دیلر و اولنوع طبع نتیجه سی کۆرگوزه آلمه دی لر که، آندین خوش گۆی لوق امیددی توتسه بۇلغه، بلکه بو امیدنی الرنینگ رۇزگاری حالی گه یاووتسه بۇلغه ی. طرفه راق بوکیم، بو نوع پادشاه سخن دان ترغیبی و تلقینی، احسانی و تحسینی قاعده مطابعت و مؤفقیتنی اونوتیب و جاده نافرمانلیغ و ظلالتنی توتیب، کۆپی، بلکه باریسی فارسی غه مایل بۇلدی لر و اول تیل بیله نظم گه قایل. بو ایش موندین اۇزگه بۇله آلمس که، تورک تیلی تعریفی ده انداق که، یوقاری راق مذکور بۇلدی: با وجود الفاظ کثرتی و عبارت وسعتی و معانی غرابتی و ادا سلاستی دلپذیر باغله ماقده صعوبت بار و دلپسند ترتیب بېرمکته تابع رنج و عقوبت تاپر، لازم کۆریندی تورک تیلی شرحی ده بیر نېچه ورققه زبب - آرایش بېرمک...

نوایی نینگ تۇرت جلد دېوان توزیشی نینگ ضمیری ده هم آنه تیلی ده فعال ایجاد قیلیش گه دعوت بار ابدی. جامی و دولت شاه سمرقندی کبی شاعر و ادیب لر نوایی نینگ حرکت و ایتیلیش لری نی خیر خواه لیک بیلن کوزه تیب بارگن و تورکی ده گی شعرلری نینگ مکمل لیگی نی علی حده اعتراف اېتگن لر.

نوایی نینگ بو خدمت لری اونی تورکی ادبیاتی نینگ چینه کم ساربانی درجه سی گه آلیب چیقدی. "اونینگ اثرلری تورک دنیاسی نینگ هر طرفی ده، آنادۆلی و روم ده، اېران ده، عراق ده قیریم ده، والگه بۇیلری ده ترکمن لر آره سی ده، حتی هندوستان ده گی تورک سرای لری ده اۇقیله باشلندی."^۳ نوایی بوتون بو اولکه لر ده اۇقیلیب تنی لگنی نی حیات لیک چاغی ده

^۳ کۆپرولو، ف. علی شیر نوایی. ت ت ک، استانبول، ب ۱۹۴۱.۵.

کۆریش گه مشرف بؤلگن کم اۆچره یدیگن معتبر قلم صاحب لریدن بیرى اېدی.

نویای اۆز اثرلری بیلن اؤرته آسیا تورک تیلی و ادبیاتی نینگ ترقیاتی نی تامین له دی. نتیجه ده "نویای تیلی" دېگن عبارهنی قۇلش تعامل گه آیلندی. اثرلری تورکستان دن باشقه آذربایجان و آنادۇلی [اناطولی، اناطولیه] حدودی ده سهویب اۇقیلگن علی شیر نویانی، عثمانلی شاعرلر استاذ دېب بیلگن لر، شعرلری گه ۱۵ - عصر دن باشلب تورلی نظیره لر یازگن لر. نویای اۆز شعرلری گه تورکی لر حیاتی ده گی ملی و محلی عنصرلرنی مجسم لشتیرگن دیر. شونده ی قیلیب، نویای فارسی تیل و ادبیات بیلن بې ملال بۇیله شیش گه قادر بیر یازوو تیلی و ادبیاتی نی میدان گه کپلتیردی. بو حقیقت نی تورلی خلق لرگه منسوب عالم لر هم یكدل لیک بیلن اعتراف اېتیشگنی نی منه بو فکرلر هم تصدیق لهیدی: "عصرلر دوامی ده شکلله نیب کپلگن و سؤز صنعتی ده شهرت لی ناملر یره تگن، دَخل سیز بیر ابرو - اعتبار گه صاحب و تقلید بیلن ابریشیب بؤلمس درجه ده گی فارس ادبیاتی حاکم بؤلگن بیر دۆرده بویوک شاعر و متفکر استاذ نویای، اۆز ملی ادبیاتی نینگ تمّلی نی اساسی بیر شکل ده قورماق نی حیاتی نینگ باش مقصدی قیلیب آلگن اېدی، بو یوتوغی زمانداش لری طرفی دن هم اعتراف اېتیلگن اېدی.^۴ نویای نینگ اېنگ بویوک فضیلتی، تیل و ملت تقدیری نی بیر بوتون لیک ده مشاهده اېته بیلگن لیگی دیر. شو باعث هم او اۆز خلقی و تیلی نی قتیق سهوگن، بوتون بارلیغی نی تورکی شعریت رونقی گه بغیشله گن.

^۴ بوراواکوف ای. ک. اۆزبک یازوو تیلی نینگ اساسچی سی علی شیر نویای. رسیمه اویغون

ترجمه سی. TDAE بیلوتین، انقره، ۶-۵۹-۱۹۵۴.

"لسان الطیر" ده او: "جهان ده تورکی ادبیات بیراغی نی کؤتاریب تورکی خلق لر نی یگانه بیر ملت، یگانه بیر جماعه حالی گه کبلیترگنی نی" حقلی روش ده افتخار بیلن سؤزله یدی. "فرهاد و شیرین" ده اېسه:

آلیب مېن تحتِ فرمانیم گه آسان،

چېریک چپکمه ی ختادین تا خراسان.

خراسان دېمه کیم، شیراز و تبریز،

که، قیلیمیش دور نی کلکیم شکر رېز.

کؤنگیل بېرمیش سؤزیم گه تورک، جان هم،

نی یالغوز تورک، بلکه تورکمان هم.

دیدی.

نوایی نینگ علمی، ایجادی سعی - حرکت لری نتیجه سی ده شرقی تورک تیلی مکمل بیر ادبی تیل حالی گه کبلیدی. بو ایش نی عمل گه آشیرماق شرفی علی شیر نوایی گه نصیب اېتدی. خلص، تیل نی جمعیت حیاتی ده گی اېنگ مهم حادثه صفتی ده برقرارلشتیرگن علی شیر نوایی نینگ نظامی، امیر خسرو دهلوی و جامی نینگ فارس تیلی ده گی اثر لری قاشی گه اؤزی نینگ تورکی ده گی "خمسه" سینی قؤییشی، شېهه سیز نوایی اوچون بویوک بیر ملی ادبیات یره تیش دېمک اېدی. ایکی ییل دن آشیقراق قیسقه وقت ایچی ده یازیلگن "خمسه" نوایی طرفی دن قؤل اورولگن، ایشلمه گن تورک تیلی اوچون ینگ بیر دورنی باشله دی.

على شير نوايى نينگ ترجمه حالى و حياتى

على شير نوايى هجرى ۸۴۴- يىلى رمضان نينگ ۱۷ - (۹- فبرىلى ۱۴۴۱) هرات شهريده تولد تاپدى. نوايى نينگ اعترافى گه كۆره، آته - بابالرى امير تېمور و اونينگ اولادلىرى خدمتى ده بۇلگن. آتهسى غياثالدين كىچكىنه بهادر حكمدار ابوالقاسم بابر نينگ نفوذلى عملدارلريدن اېدى. دولت شاه سمرقندى اۆز تذكروهسى ده بو حقه شوندهى يازهدى: "بو بويوك امير نينگ آتهسى دنيا نينگ مشهور انسانلريدن و چيغتاي اوروغى نينگ اولوغلريدن اېدى. سلطان العظيم ابوالقاسم بابر زمانى ده مملكت و دولت نينگ تدبير اېگه لريدن بيرى بۇلىب، توركى قوم دن اېدى. ^۵ نوايى نينگ آته طرفى اصل زاده بۇلگنى دېك، آته طرفى هم نسل - نسبلى اېدى. مثلاً، آتهسى نينگ باباسى حسين بايقرانينگ باباسى بايقرا ميرزانينگ بېگلر بېگى سى بۇلگن.

آتهسى على شير نينگ تربيه سى گه عليحده اهميت بېردى. اينيقسه، علم گه، ادبيات گه بۇلگن مېهرى عينا عايله ده اونينگ كۈنگلى ده كورتكلندى. نوايى نينگ هم آته، هم آته تاماندىن تمام ايله علم و صنعت صاحبلىرى بۇلگنى و عينا شوندهى محيطده وايه گه يېتگن نىنى اثبات لاوچى ينه بير دليل اونينگ هر ايكى تاغەسى هم شاعر بۇلگن لرى دير.

اۋسميرلىك ده ابوالقاسم بابر سرايى ده حسين بايقرا بىلن بير گه اولغەيدى. حتا بو دورنى تصوير لاوچى بير خلق حكايه سى هم موجود. اونگه كۆره بو دورده على شير نوايى بىلن حسين بايقرا باله ليگى دن يقين اورتاق بۇلىب، مکتبده هم بير گه تحصيل آليشيركن. اولر نينگ استاذى جوده

^۵ دولت شاه سمرقندى، تذكرة دولت شاه، . نشر، ن. لوغل، استانبول: ب ۵۷۱، ۱۹۹۴.

ذکاوتلی کیشی اېکن. بیر کونی استاذ شاگردلری نینگ نیمه گه قیزیقیشینی بیلماقچی بولیتتی. ایکاووی گه هم باش و قیلیچ رسمی نی چیزیب بېریتتی و اونگه ایضاح یازیب کېلیش لرینی ایتیتتی. علی شیر باش و عقل، هنر تعریف اېتیلگن بیر غزل یازیتتی. حسین اېسه مقتا و توله سؤزلر بیلن قیلیچ و جنگ حقیده بیر مدحیه یازیتتی. استاذ ایضاح لرنی اوقیتتی و آسمان گه قره ب، پارلب تورگن قویاش نی علی شیر گه، قاره بولوتنی اېسه حسین گه کورسه تیب، علی شیر گه "آفرین" دېتتی. حسین میرزا گه اېسه هیچ نرسه دېمېدی. اونگه هیچ قندهی مناسبت بیلدیرمه گنی دن عجب لنگن حسین میرزا: "هر حالده مېن گه تحسین ایتیش نی اونوتدی" دېب اؤیلب، استاذیدن مکافاتنی سؤره بدی. استاذ شهزاده گه قره ب: "سپنینگ مکافاتینگ هیهات دیر" دېدی. علی شیر اؤز مکافاتنی نینگ معناسی نی بیلگنی دن جوده سېوینیدی. حسین میرزا اېسه، بو مکافات سیرینی توشونه آلمه بدی. باش و قیلیچ رسمی ده گی باش عقل نینگ رمزی بولیب، انسان لر گه خدمت ایتیش نی، قیلیچ اېسه عقل گه قرشی کېلیش نی رمزی افاده لنگن اېدی.

۱۴۴۷ - بیلده شاهرخ میرزا وفات اېته دی و تخت اوچون تلشیش لر اوج آله دی. ناتینچ لیک لر طفیلی کیچکینه بهادر علی شیرنی آیب، یزد آرقلی عراققه کېتیش گه مجبور بوله دی. اؤشنده علی شیر آلتی یاش ده اېدی. بو سفر اثناسی ده "ظفرنامه" مؤلفی شرف الدین علی یزدی بیلن اوچره شگن نوایی آره لریده بولیب اؤتگن صحبتنی کپین راق "مجالس النفایس" اثریده تیل گه آله دی.

کیچکینه بهادر وضعیت یخشی لیشی بیلن ۱۴۵۲ - بیلی ینه خراسان گه قه تیب کله دی. یعنی بو ایریلیق بېش بیل چه دوام اېتدی. نوایی اؤن بیر یاش گه تؤلگندی. کیچکینه بهادر مملکت گه قه یتگن زهاتی

اۆشه پیتده هرات حکمداری بؤلگن ابوالقاسم بابر نینگ خدمتی گه کیردی و اؤغلی نی اونینگ حمایه سی گه بېردی. "مجالس النفایس" ده گی معلومات گه بنا کچکینه بهادر بو زمان لر سبزواری امیری بؤلهدی و علی شیر هم او بیلن بیرگه کپته دی.

نوی نینگ سبزواریه تعلیم آلگن استاذلریدن بیر ی جامی اوحدی مستوفی اېدی. او عرب ادبیاتی و فلکیات علمی ده اؤز زمانه سی نینگ اېنگ پیش قدم آدم لریدن اېدی. هرات گه قه یتگندن کپین هم علی شیر بابر حضوریده قالدی. ابوالقاسم بابر ۱۴۵۶- ییل مشهدگه کپتر اېکن، علی شیرنی هم، حسین نی هم اؤزی بیلن بیرگه آلیب کپته دی. پادشاه نینگ اعتباری و مرحمتی طفیلی ایکی دؤست هم یخشی تعلیم - تربیه آلیش گه مشرف بؤلهدی.

آرهدن بیر ییل اؤتگچ، ابوالقاسم بابر مشهدنی قؤل گه کیریتهدی. شو ییلی حسین باقرا مروگه قه یتهدی، نوی اېسه مشهدده قالیب، تعلیمی نی دوام اېتیره دی. او مشهدده، البته معلوم بیر قیین چیلیک لرگه یوزلشگن اېدی. بو دورد هرات تختی نی اېگلگن ابو سعید میرزانینگ نوی گه هم، عایله سی گه هم مناسبتی یخشی اېمسدی. نوی نثری اثرلری نینگ بعضی لریده بونی ایما - اشاره طرزیده افادله ب اؤته دی.

مشهدده یشگن پیتلری نوی نینگ یاشلیک ییللری گه تۇغری کپله دی. امام علی ابن موسی رضانینگ قبری بو شهرده بؤلگنی اوچون شهر هم مدنی، هم دینی طرفدن جوده گاوچوم بؤلگن. نوی شهر نینگ معنوی محیطی دن جوده تاثیرلئر، امکان درجه سیده اوندن بهره آلیش گه حرکت قیلر اېدی. اینیقسه، او مشهدده امام رضا مدرسه سی ده اؤقینگن پیتی بیر قنچه فارسی زبان عالم و شاعرلر بیلن تئیشیب، بعضی لریدن سبق آلگن. اولر آره سی ده کمال تربتی و عرب عروضی نینگ استاذلریدن درویش منصور

هم بار ابدی. اول ابوالقاسم بابر، سؤنگ پدر بزرگواریمیزنینگ وفاتی طفیلی یگه لیب قالگن علی شیر تېموری عملدارلردن سید حسن اردشیرنینگ مرحمتی گه اېریشه دی.

نوایی آتھسی نینگ وفاتی دن بیر مدّت کپین، یعنی ۱۴۶۴- ییل مشھددن هرات گه قەیتگچ، ابو سعید میرزانینگ خدمتی گه کیره دی. اؤشندە ابوسعید میرزانینگ تاریخی نی یازەیاتگن عبدالصمد بدخشی نینگ بیر بیتی ده گی خطاسی نی تاپگن نوایی اونینگ حرمتی نی قازانە دی. لېکن خالص اورینیش و اینتیلیشی گه قره مسدن ابوسعیددن الطفات کۆرمەگن نوایی هرات نی ترک اېتیش گه مجبور بۆله دی. شو زیل دە سمرقندگه کتیب، تحصیلی نی علم مرکز لردن بۆلگن اؤشه قدیم شھردە دوام اېتیره دی.

اصلی ده ابوسعیدنینگ نوایی گه یخشی مناسبت دە بۆلمس لیگی نینگ اصل سببی دؤستی، حسین بایقرا نینگ اونگه قرشی چیققن لیگی دیر. حتی، ابوسعید شېهه و گمان باعث نوایی نینگ تاغەلری بۆلگن شاعر کابلی و غریبی نی هم قتل اېتیرگن دی. ظھیرالدین محمد بابر اؤز میموری سی دە [بابرنامە] نوایی نینگ قیسی دیر بیر عیبی نی پیش قیلیب، ابو سعید تامانیدن هرات دن اخراج قیلینگنی نی سۆزلەیدی. بارتولد و بېرتیلس سمرقند اولوغ بیک دن سؤنگ علم مرکزی مقامی نی یۇقانگنی سبب علم آیش اوچون نوایی نینگ سمرقندگه باریشی ممکن اېمس لیگی نی یازە دی. اما مسالە نینگ اصل ماهیتی نوایی نی استاذی حسن اردشیرگه یوبارگن شعرى مکتوبی دە بیان اېتیلگن.

دېمک، نوایی هرات دە قاله آلمس لیگی نی توشونیب، سمرقندگه یؤل آله دی و حاجی فضل الله ابولیت نینگ خانقاهی دە ایکی ییل کون کچیریب، اوندن تحصیل آله دی. نوایی بو پیردە سمرقند حاکمی و اولراق

ھراتدە اۋن يىل حاکملىک قىلگن احمد خواجهبېک ھمدە ابو سعیدنىڭ قىيىن آتەسى درويش محمود ترخان دن مرحمت كۆردى.

نوايىنىڭ سمرقنددە قنچە وقت قالگىنى بىلمەيمىز. فقط ۱۴۶۶ - يىلدە اونىڭ ھراتدە اپكىنى معلوم. چونكە بو وقت لعلى سالاھىسىنىڭ بدخشان دەگى قۇزغلانى باعث نوايى ھراتدە قالىشنى خواھلەمەيدى و ايكىنچى مرته سمرقندگە كېتىش گە مجبور بۇلەدى.

اونىڭ سىدھسەن اردشېرگە يازگن شەرى مەكتوبى عىن اۋشە وقتدە قاغذگە توشىرىلگن بۇلسە كېرەك. بو مەكتوبدە نوايى حەكمدار و عملدارلردن كۇپ شكائەت قىلەدى: "مېن بېر شاعەرنى، اۋزىمى نظامى و فرودوسى دن ھەم كوچلى دەپ بىلەمن. تەنقىلى عالم بۇلگىنەم ھالە ھراتدە اذىتەن باشقە ھېچ نەرسە كۆرمەيمەن. ھراتدە سمرقند دەپگن دە (ابو سعید مىرزا)، پەستكش و قانۇن بوزرلېك نىڭ حاكىمىتى تەصورگە كېلەدى. بولر قارە تاش دن قىزىل آلتىن چىقىرىش و قارە چقە اوچون ھەنرلى انسانلرنى كفن گدا قىلىش بىلەن مشغول دېرلر. بو يېردە بوگون اۋتېرىب دەرلشەدىگن بېرار دۇستەم يۇق، فدائى لېرچە مەنت قىلىشىم اوچون بېرار مەاش ھەم تەيىن قىلىشمەدى، ھەتتە بېرار خانە ھەم بېرىشمەدى. شۇندە پىتەدە وطنى تەرك اېتىشەن باشقە چارە ھەم قالمەدى. باشقە جەھتەن علم اېلىش گە اھتياجىم بار".

مەنبەلەردن معلوم بۇلىشىچە، انچە وقتنى سمرقنددە اۋتكزگن نوايى بو يېردە بېر قنچە شاعەرلر بىلەن تەنئەشەدى. رياضى، اولايى شاشى و يوسف بدىعى اندىجانى اۋشەلەردن دېر. "مجالس" دە نوايى رياضى قلمى گە مەنسۇب بېر بېت نىڭ خەتاسىنى تاپىپ تەحرىر قىلىشنى سۆزلەگن دە، رياضى نىڭ قەتئى جەھلى چىقەدى و مەناظرەگە كىرىشەدېلر. بو تارىشووگە رياضى نىڭ تەرىپدارلرى ارەلشگن لىكەن سۇنگ نوايى دۆرەنى تەرك اېتەدى. شۇنگە

اۇخشش حادثە نوایی و اولایی شاشی اۋرتەسى دە ھەم بۇلېب اۋتەدى. اولایی اۋز دورى نېنگ مشهور معما نويس لريدن اېدى. نوایی اونېنگ زيارتى گە بارەدى و اولایی نېنگ آياغى سېنگنى دن وافق بۇلەدى. يانيدە بېر مەت اۋتېرگى دن سۇنگ اونگە جوابى "اولا" بۇلگن معما يازېب بېرەدى. اولایی معمانى اۋقېب كۈرەدى، اونگە جودە معقول كېلەدى. كېيىنچە لېك اولایی ھەم بو معماگە نظيرە طريقە سېدە جوابى "نوایی" بۇلگن بېر معما يازېب اونگە جۈتتەدى. ايجادى ھەمكارلېك نوایی و انديجانلېك نو قران شاعر يوسف بدیعی بېلن ھەم رۇى بېرگن اېدى.

۱۴۶۹- يېلدە ابو سعید میرزا عراققە يورېش باشلەگن اېدى. بوندن فايده لنگن حسين بايقرا اېسە خراسان گە قرەب يوزلنەدى. آتەسى نېنگ يۇقلىگى دە سمرقندنى باشقرەياتگن احمد ميرزا ھەم بو خبر طفیلی قۇشىنى بېلن خراسان گە بارېش گە مجبور بۇلەدى. اونېنگ قۇشىنى آرەسى دە نوایی ھەم بار اېدى. عین شو ائنادە اق قۇيونلى حکمدارى اوزون حسن ابوسعیدنى اولدېرگى حقى دە خبر يېتېب كېلەدى. بو مژدە حسين بايقرا اوچون كتە امكانیت بۇلدى و زودلېك بېلن او ھرات تختىنى اېگلەدى.

البتە، احمد ميرزانېنگ آرت گە چېكىنىشى دن اۋزگە علاجى قالمەگندى. حسين بايقرا تخت گە اۋتېرر- اۋتېرمس احمد ميرزادن دۇستى نوایینى ھرات گە يوبارېشىنى التماس قېلدى. نوایی بايقرانېنگ تخت گە چىققن كونېدن يېگېرمە تۇقىز كون كېين ھرات گە يېتېب باردى و تېرىك صفتيدە "ھالاليە" قصيدەسىنى يرەتدى. شوندىن سۇنگ، نوایی دولت ايشلرى گە كېرىشىب كېتدى ھەمدە بېر قنچە مەت بايقرا گە صداقت بېلن خدمت قېلدى. حسين بايقرا ھەم علی شیر نوایی گە عزت - حرمتىنى اظهار

قىلىشدىن چېكىنمەگن. حتى او بىر فرمانى دە نوایى بىلن كۇكلداش بۇلگىنىنى تىل گە آلگن.^۶

نوایى سلطان حسين دن ايلك قبول قىلگن خدمت تكليفى مهردارليک بۇلگن اېدى. بو رسمى خدمت دن تشقرى او سلطان نينگ مۇقربى اېدى. شاعر نينگ اېل آغزىگە توشگن دستلبكى اولكن خدمتى ۱۴۶۹- يىل دە هرات دە ساليق لړ طفيلى يوزه گە كېلگن خلق غليانىنى عاقلانە تدبير بىلن آلدىنى آلگنى اېدى.

نوایى ۱۴۷۲- يىل دە سيدحسن اردشير بىلن بيرگە اميرليک لوازمى گە چىقه دى، مهردارلېكنى اېسە شاعر امير شىخيم سهيلي گە تاپشيره دى.

تعامل گە كۆرە، دېوان و مجلس لردە اوروغ و قوم بېكلرى نينگ موقع - اعتبارلىرى گە قرەب اېگللەيدىگن جايلرى بار اېدى. فرمان لړگە هم اۇشە موقع گە كۆرە مھر باسيلردى. نوایى منسوب اوروغ نينگ موقعى اۇزگە لردن كېين بۇلگنى اوچون مھرئى هم او باشقە منصبدار بېكلردن كېين باسشى كېرەك اېدى. نوایى نينگ سلطان گە بۇلگن يقين ليگى معلوم و ينگى وظيفەسىنى باشلەگچ، مھرئەجك فرماننى آلدین نوایى گە كېلتيريشردى. نوایى هم مھر باسشى اوچون مسلک داشى سيدحسن اردشيرگە يوبارر اېدى. اما سيدحسن اردشير، نوایى گە بۇلگن حرمتى يوزه سيدن مھر باسشى دن اۇزىنى چىت گە تارتردى. نوایى اېسە تواضع سى دن مھرئى فرمان نينگ اېنگ پستى گە باسر اېدى. شاعر بو خط - حرکت لرى بىلن كوتيلمەگن بىر عالى جناب ليک كۇرستگن اېدى. بو ايش كېين چەليک رسمى عادت توسىنى آلدى.

^۶ منشآت مرواريد. سليمانيه كتبخانەسى، ولى الدين افندى بۇلىمى. ۱۱۸، ۲۷۳۲، No

نوایی، حسین بایقرا نینگ حضوریده اېگله گن موقعی و نفوذی گه قره می دولت ایش لریدن اوزاق بیراق لیش نی ایستردی. فقط غنیم لر ایستگی گه ضد روش ده نوایی ینگى - ینگى خدمت لرگه تعیین لردی. اونینگ سرایده گی اساسی رقیب لریدن بیرى مجدالدین ابدی. لېکن آیب باریلگن تفتیش - تېکشیرولر مجدالدین نینگ سرایدن ایشدن آلینب، پروانه چی ایتیب تعیین لیشی گه سبب بؤلدى.

نوایی ۱۴۷۶- ییلی مولانا عبدالرحمن جامی نینگ مرشدلیگی ده نقشبندی لیک طریقتی گه کیره دی. نوایی نینگ اصل ادبی ایجادى انه شوندن کپین باشلنه دی. ۱۴۷۹- ییل نوایی هرات دن کپترکن، ابو سعید نینگ اؤغلى میرزا ابوبکر نی اؤزی نینگ وکیلى صفتی ده قالدیره دی. ۱۴۸۱- ییلی اوکەسى درویش علی گه امیرلیک منصبی بېریله دی.

نوایی استرآبادگه کپتگچ، دولت باشقرویده گی باش باشداقلیک لر کون - ساین آر تیب باره یاتگن ابدی. نوایی مملکت نینگ بونده ی احوالی دن اضطراب گه توشر، فرصت توغیلگنی زهاتی سلطان نینگ آگاه لنتیریشی گه قره می، بو معمار نی اعتبارسیز قالدیرماق نی او افضل حسابلر ابدی. بو حادثه لر سلطان و نوایی آره سی ده گی دؤستانه مناسبت لر نینگ بیر مونچه ساووق لشتیریش گه سبب بؤلدى. اؤشه کپزلرده دولت ذخیره سی ده گی تنقیص لیک هم آرده گی تابه ره ترنگ لشیب باره یاتگن مناسبت نی ینه - ده کپسکین لشتیردی. بیر دولت مجلسی ده حسین بایقرا سلطنت نینگ پول گه احتیاجی بارلیگی حقیقه گپیره دی. لېکن ارکان دولت دن بیرى خزینه دبیرلی بؤشب قالگن لیگینی تاکیدله دیدی. شونده مجدالدین تواضع بیلن: "اگر مېن گه وکالت بېرسنگیز قیسقه وقت ایچیده مادی معمار نی حل قیلیب اېل - اولوس نی بایته من"، دیدی. وضعیت نینگ قلتیس لیگ نی یخشی حس قیلگن حکمدار اوشبو تکلیف نی قبول قیله دی.

نوایى اېسه بو قرارگه قرشى ليک بيلديرهدى. چونکه او مجدالدين نينگ وعدهسى نا صميمى و ساخته لىگنىنى درحال فهم له گن اېدى. نوایى نينگ حقلی اعتراضى گه قره مدن، مجدالدين نينگ تکلیفی معقول نهدى. سل کپن راق بايقرا نوایىنى استرآباد حاکمى قیلیب چۇنه تهدى و بو فرمايش نوایى نينگ سرايده گى ابرو - اعتبارى گه، البته، جدى سايه سالهدى. نوایى نينگ استرآبادگه کپتیشى بير سورگوندهى گپ اېدى. او بونى بيلسه - ده اما استرآبادگه باریشى همان اطرافى گه علم - فن، ادبیات و صنعت اهلىنى تۇپلهدى.

ايکينچى بير تامان دن هرات ده گى سياسى - اقتصادى ايشلر بايقرا کۆزله گن درجه ده اېمس اېدى. نوایى بونى بيلر و عمومى احوال دن بې اختيار تشويش لىردى. شو باعث دن امکان بۇلیشى بيلن آق هرات گه قه يتيش فکرى هم کۆنگلى ده اۇرنشگن اېدى. حتى بونى بايقراگه يۇل له گن بير مکتوبى ده اشارت تیلی بيلن معلوم هم قیلگندى. بيراق مکتوب دن کۆز لنگن نتيجه يوزه گه چيقمه گچ، اۇرنى گه وقتينچه بير کيشىنى تعيين لب پايتخت گه کپتدى و پادشاه دۇستى دن اونى هرات گه قالدیریلیشىنى سۇردهى. افسوس که اونگه رد جوابى بهريلدى. ينه اۇز اختياری گه ضد طرزده نوایى استرآبادگه قه يتدى. آرهدن بير بيل اؤتدى. شاعر چيهنى حيدر [حيدر ديوانه، حيدر توركى گوى، حيدر تېلبه] نى هرات گه يوباريب، التماسىنى ينه تکرار لهدى. حيدر اېسه نوایى نينگ خبرى هم بۇلمه گن اونى زهرلش گه اورينيش خصوصيده گى گپنى بايقراگه ييتکزدى. اونينگ سۇز لريدن نوایى نينگ گۇيا اۇزىنى محافظه سى اوچون سلطان گه قرشى کوچلى کفايت ده اېکن ليگى هم يَشيرين قالمه يدى.

بو معلومات لردن خجالت چکيب، اضطراب گه توشگن سلطان، نوایى گه مکتوب يۇللب، اېنگ قردان دۇستىنى زهرلش خيالى گه هم

کپلمس لیگی نی، هنوز گچه اونی اعزازلش دن تۇختمه گنی نی بیلدیره دی. مکتوب نوایی نینگ قۇلی گه بیتیب بارگج، او درحال هرات گه قره ب یؤل آله دی. حیدر نینگ ایتگن لرینی اېسه اویدیرمه دن باشقه نرسه اېمس لیگنی شخصاً بايقراگه معلوم قیله دی. بو یالغان اوچون حیدر زندان گه تشلنه دی. نوایی سلطان گه استرآباد حاکم لیگی دن آزاد قیلینیشی نی ینه سؤره یدی.

بو گل التماس قاندریله دی. شونده ی قیلیب، استرآبادده اؤتگن قریب بیر یریم بیل لیک حیات نه پایه سی گه بیته دی.

سلطان حسین نینگ نوایی قنچه لیک قدرله گنی نی کؤرستوچی ینه بیر حجت اونینگ ۱۴۸۵- بیل یازگن رساله سی دیر. او بو رساله سیده فارسچه ده شعر یازگن شاعرلردن، اساساً، جامی و سهیلی نی تیل گه آگنی دن سؤنگ تورکی ده غزل لر یازگن شاعر نینگ اېنگ زؤری صفتیده نوایی نی مقتاولر بیلن تعریفله یدی: "بو اسمی مذکور بؤلگن لری و اوصافی مستور بؤلغان لر فارسی نظم انجمنی ده بزم توزگن و فارسی گو یلیق بز می ده شنالیق کؤرگوزگنلر دورور. و لېکن معانی اېکار یغه بو کون گه دېگینچه هیچ کیشی تورکانه لباس کییدورمه گن و اول نازنین لرنی بو زیبا خلعت بیلن جلوه ظهورغه کېتورمه گن تورور و مشکبو رعنالر طبع نهانخانه سی ده عربانلیق دین محبوب قالغان دورور و بو حوروش زببالر حله سیزلیق دین جلوه ناز قیله آلمه گان دورور. تا بو فرخنده زمان و بو بیزه کسبز دوران کیم، بو ناتوان نینگ بایری اهل کونومدین و او چادری کیشی قارامدین قول لیک سلکی دین کؤکلتاشلیق بایری سی غه بیتگن و ملازمت طریقی دین مصاحبت سرمایه سین اېتگن حرم کېوتری دېک پرده سرای خلوتی ده محرم و صراحی بطی دېک شېستان صحبتی ده همدم، حق سؤز اداسی ده دلیر، یعنی

امیرعلی شیر اصلح الله شأنه، کیم، تخلصی نوایی غه مشهور دورور و اشعاریده بو تخلص مستور...^۷

اوشبو سؤزلر بیتیلگن پیتلرده نوایی نینگ اوکەسى درویش علی نینگ عصیان کؤتاریشى نوایی و اونینگ عایلهسى، قرینداش لری تۇغریسى ده هر تورلی میش - میش لر ترقیلیشى گه سبب بؤلگن. البتّه، نوایی بوندن جوده قتیق اذیت چپککن. بو حالتنی کورگن باقرا ۱۴۹۲- ییل ده چیقارگن فرمانی ده نوایی نی هم دولت، هم ملت اوچون بویوک بیر انسان و اؤزی نینگ یگانه سیرداسی اېکنی نی بیلدیره دی: "هر بیر کیشی یخشی بیلسین که، علی شیر نوایی مېنینگ حضوریم ده سیز نینگ تصورینگیز گه سیغمس درجه ده قیمت لی دیر و اونگه حرمت ده اصلا نقصان گه یؤل قۇیمنگ" دیدی. احتمال، بو تاریخ ده بیر انسان گه حرمت کورسه تیش یوزه سی دن چیقاریلگن اېنگ بیرینچی فرمان دیر: "شهزاده لر، امیرلر، صدرلر، وزرا و اعیان لر و بل عموم تابعین بیلسین لر که، رکن السّلطنه، عمده المملکه، مقربّ الحضرت السلطان، نظام الدین امیرعلی شیر نوایی شفقت لی قلبی ایله بو یوکسک دولت قویاشی نینگ طلوعی زمانی دن بهری یخشی نیت لی فکری نی و بویوک قدرت و درایت لی نیت لی بو دولت نینگ یوکسلمه سی باره سیده صرف اېتمیش، عظمت و رتبه سی نی مېنینگ قرداش لیگی م درجه سیدن یوکستیرمیش تیر و بو یقین لیک کون دن - کون گه، بلکه ساعت دن - ساعت گه زیادلشماق ده دیر. خاطریم گه کپله دی که، بو سرده مشار الیه قرداشی طرفیدن واقع بؤلگن و عفونه قرار بېریلگن یؤل سیز حرکت لری بعضی اده شگن لر و غفلت گه توشگن لر عمده المملکه بؤلگن مشار الیه باره سی ده مؤثر یؤل ی دیر لر. مملکت نینگ هر بیر فقراسی گه امر

^۷ حسین باقرا. رساله. آماسیه بایزید کتبخانه سی؛ No, ۵۵۰/۱؛ ۱. هـ. ایرتایلان. تورک ادبیاتی

اؤرنکلری، ۲. رساله حسین باقرا، استانبول. ب ۵۶ ۱۹۴۵.

اېته من که، و هر بیر کیشی بیلیب قؤیسین که، اونینگ بیزنینگ نزدیمیزده گی
محرمیت و خصوصیتی تصور اېتگن لریدن مینگ کره زیاد دیر. و استثناسیز
هر کیشی اونگه حرمت کورستیش گه بورچلی دیر.^۸

نوایی اوکه سی درویش علی نینگ عصیانی همده سپویملی استاذی
سیدحسن اردشیرنینگ وفاتی (۱۴۸۹) باعث قتیق قینوگه باته دی. اوشبو
ایکی حادثه سببلی ۱۴۹۰ ییلده دېوان بېک لیگی نی آدم لریدن بابا ایشیق
آغه گه تاپشیریب وظیفه سی دن آزاد بوله دی، اوندن سونگ "مقرب حضرت
سلطان" حسابه نیب، بايقرانینگ ندیمی بوله دی. نوایی "نوادالشباب" ده مھر
واقعه سی نی خاطر لب شونده ی دپیدی:

چون منگه لطف اېتی شاه دېوان ده مھر،
بو اېدی اېل دین قویی مھر اورماغیم.

کیم غرور نفس سرکش منعی گه،
برچه دین بولغن قویی اؤلتیرماغیم.
چون شکست نفس حاصل بولمه دی،
موندین اؤلدی مھرنی سیندیرماغیم.

اؤشه بیل نینگ اؤزیده نوایی گه دشمن لیک قیلگن مجدالدین دین
ینه نظر دن قالگن و میش - میش لرگه کوره، سلطان نینگ امری بیلن زندان
بند اېتیلگن، اونینگ اؤرنی گه رقیبی نظام الملک کېلگن اېدی.

۱۴۹۲ ییل نینگ نوامبر آیدیه نوایی استاذی و یقین دؤستی متصوف
شاعر عبدالرحمن جامی دن اجره له دی همده کؤپ کونلر غم - غصه گه باتیب

^۸ ا. ن. ترلان، اؤشه اثر، ب ۲.

يوره دى. "خمسة المتحيرين" معلوم بىر طرزده شاعرنىنگ اوشه يىل لرده چېككن درد و اضطراب لرى نىنگ افاده سى دىر.

۱۴۹۷ يىل ده سراى اۋيين لرى نتيجه سى ده حسين بايقرا يىلن اۋغلى بديع الزمان اۋرته سى ده اختلاف كېلىپ چىقىشى و بو كېلىش ماۋچى ليكلر چاغى ده نبوه ره سى مؤمن ميرزانىنگ فتنه نتيجه سى ده چىقرىلگن بىر فرمان گه بنا اۋلدىر يلىشى، بوندىن سۇنقراق اېسه بو وضىعت نى يوزه گه كېلتىرىگن نظام الملكنىنگ اۋلىم جزاسى گه حكم اېتىلىشى هم حكمدارنى، هم نوايى نى جوده اغير احوال گه توشىردى. بو مشوم حادثه لر توگونىنى اېچىش هم نوايى نىنگ ذمه سى گه توشدى. او ۱۴۹۸ يىل ده بو دلگىرلىك لردن اوزاق راق بۇلىش مقصدىده مشهده گه كېتەدى و حج گه بارىش اوچون رخصت سۇرەب سلطان گه مکتوب يوباره دى. اېنگ يقين دۋستى دن اجره شىش نى ايستمەگن سلطان بو مکتوب جوابى ده يۇل لرنىنگ خطرلى اېكېنىنى ايتىپ، بو نىتدن واز كېچىشى لازم ليگى نى توصيه قىلەدى. شو باعث دن نوايى ۱۴۹۹ يىل ده هرات گه قەيتش گه مجبور بۇلەدى. بايقرا نوايى گه حج گه بارىشى گه يۇل لرنىنگ خطرلى اېكېنىنى وجە قىلگن بۇلسە - ده، بو اۋرىنده يىنه باشقه سببلر هم بار اېدى. بولردن بىرىنچى سى، بىزىنىگچە، بايقرانىنگ نوايى گه سويه نىب قالگى اېدى. چونكه بو وقت ده ايكى دۋست هم ياشى اولغه يىب، كېكسه يىب قالگن و بىر - بىر لرى گه اۋلىنگى دورلر ده گى دن هم اۋرتىقراق باغله نىب قالگن اېدىلر. يىنه بىر جھتدن، اوشه كىزلر ده اختلاف لر و ماجرالر نتيجه سى ده تخت هم قىمىرلېب قالگىنىنى بايقرا يىخسى فهم لردى. شو باعث بونده ي قلتىس وضىعت لرنى باشى دن كېچىره ياتگن چاغده هم مملكت اېچكرىسىده، هم تشقرى سىده سۋزى اۋته ديگن اولكن بىر دانشمند كىشى نىنگ هم نفس بۇلىشى نى اىستر اېدى. بونى خلق آره سىده ترقلگن بىر حكايه مضمونى دن هم بىلىب االىشىمىز

ممکن. "شاعر امیر علی شیر نوایی یاشی اولغە ییگن چاغیدە کۈنگلیدە حج گە بارماق نی نیت قیلییدی. بو مقصدینی مملکت سلطانی، دۈستی حسین بايقرا بیلن مصلحت لشماق ھمدە اوندن اذن سۈرەماق اوچون حضورى گە باریدی. نیتی نی ایتگنیدن سۈنگ پادشاه اونگە قرەتە: "سيز حج گە باریب کېلگن کیشی لردن کۈرە کۈپ ثواب ایشلر قیلگن معتبر بیر ذات سیز"، دپە اذن بېرمیدی. سلطان گە نیمە دېب جواب قە یتریشی نی بیلە گن علی شیر نوایی ھم چارە سیز قالیدی. آرەدن بیر ییل اۋتیدی. امیر علی شیر نوایی ینە حج گە بارماقچی بۈلیدی. یۈل گە چیقیش دن آلدین دۈستی سلطان حسین بیلن کۈرماق اوچون سرای گە باریدی و: "سيز بیلن وداع لشماققە کېلیم"، دپیدی. حسین بايقرا مملکت دە گى بېقرارلېک نی، خلق آرەسى دە گى ناراضلیکلرنی ایترکن: "خلق نی سيز سيز اداره اېتىش قېين، اعيان لرگە ايشانيب، اولرگە تە ینە آلمە ی من. اگر دۈستینگیز دېب بیلسنگیز، مېنى اصلا يالغيز تشلب كېتمنگ"، دپە یالواریدی. علی شیر نوایی نیمە قیلیشی نی بیلە ی قالیدی: حج گە بارە ی دېسە، بالە لیکدن بیر گە اۋسگن دۈستی سلطان حسین "کېتمنگ!" دپە قرشی سیدە یلینیب، تولا قیلیب تورگن اېمش. قالە ی دېسە مملکت نینگ احوالی و اېرتەسى نھایت دە تھلکە لی. شو طریقە شاعر بو سفر ھم حج گە کېتە آلمدی و: "کېلەسى ییل البتە بارە من" دپدی خۇرسینیب. بو آرەدە قیش اۋتیب بەار کېلیدی. علی شیر نوایی اۋز - اۋزیگە "بو سفر پادشاه رخصت بېرسە ھم، بېرمسە ھم کېتە من"، دپە سۈز بېریدی. سۈنگ پادشاه ھم متائر بۈلمە سین دېگن اندیشە بیلن اونینگ حضورى گە باریدی. حسین بايقرا: "کېتماققە قرارینگیز جدی می؟" دېب سۈرە گن اېکن، نوایی "شوندە ی...،" دپە جواب قە یتریدی. بوندن سۈنگ سلطان ناعلاج کۈنیدی و: "فقط كېتىشىنگیزنى ھېچ كېمسە بېلمە سین، توندە آدم لرگە بیلدیرمسدن یۈل گە چیقینگ"، دپدی. اما نوایی نینگ ساغلیغی ھم یخشی اېمسدى.

۱۵۰۰- ییل نینگ ۳۱ دسمبریده، حسین باقرا سفردن قهبتدی. علی شیر نوایی هر وقتده گی کبی اونی کوتیب آماققه چیقدی. فقط بو گل گی کوتیب آلیش مراسمی قیغولی بیر شکله نهپایه لندی. اوچره شگن لریده علی شیر نوایی آتدن توشیب سلطان نینگ تخت روانی گه یقینلشماق ایسته دی، فقط یوره آلمه دی. ایگی کیشی قۇلتیغیدن توتیب کهلگن نوایی سلطان ییلن سلام لشیب، اونینگ قۇلی نی اؤپدی. شو فرصت نینگ اؤزیده یاق آیاقده توره آلمه ی هوش دن کپتدی. اونی دفعتاً حکمدار نینگ تخت روانی گه یاتقیزیشدی. بېمار نینگ احوالی یۆلده بتر آغیرلشدی. نتیجه ده نوایی ۱۵۰۱ ییل نینگ ۳ ینوری (جنوری) یکشنبه کونی وفات ایتدی. اونینگ هرات ده گی قبری تپه سی گه اېسه "مزار شاهِ غریبان علی شیر" سۆزلری یازیب قۇییلگن و بو جای خلق نینگ زیارتگاهی گه یلنگن.

سمرقنده کېچگن کون لرینی حساب گه آلمه گنده، نوایی عمری دوامیده مادی جهتدن هیچ قیین چیلیک کۆرمه گن. منبع لر کۆرستیشیچه، شاعر نینگ کته بایلیگی بؤلگن. شو باعثدن دولت وظیفه لریده ایشله گن کبزلرده هم سرایدن معاش آلمه گن. عکسینچه، دولت گه مادی یاردم کۆرستگن. نوایی فقط گینه ابوسعید زمانیده اؤزی گه معاش بېریلمه گنیدن شکایت قیلگن و سمرقنده محتاج لیک ده یشه گنینی ایتگن. بو شکایت نینگ اصل سببی، احتمال، شاعر نینگ بیر نهچه ییل اؤز ملکی دن اوزاق ده بؤلگنی و اولردن ایسته گن وقتیده فایده لنه آلمه گنی بؤسه کپره ک. هرات گه قیتگنی دن سؤنگ قیسقه فرصت ده قۇل گه کیریتگن بایلیگی بارتولد تخمین قیلگنیدېک، دولت وظیفه لریده ایشله گن کبزلریده آرتیرگن بایلیگی بؤلمس دن، بلکه عابله سی دن قالگن کته میراث دیر.

دۈستلر، صفداشلر و زمان داشلر

نوایی، تېمورى حکمدارلردن بىر نېچەسىنى حساب گە الگن دە، کۈپلەب شاهلر و شەھزادەلردن آرتىق راق تەنلگن ھمدە حياتى حقى دە انچە کۈپ معلوماتلر يىغىلگن شىخصلردن بىرى دىر. شو باعثدن حياتلىك چاغىدە ھم وفات اېتگندىن كېيىن ھم نېچە عصرلر دىر حياتى، داستانلرى و غزللرى تىلدىن تىلگە اۋتېب يشب كېلماق دە. نوایی نىنگ شرافتى بىلن اونىنگ دۈستلرى، اطرافىدە گى يقىنلرى، او بىلن مناسبت دە بۈلگن انسانلر نامى ھم تارىخ صحىفەلرىدىن جاي آلدى. بو جەھتدىن، رۈيخۇ باشى دە پادشاهلر، شەھزادەلر، حاکم، وزيرلر، عالملر، مدرسلر، شىخلر، شاعرلر و باشقىلر بىلن بعضاً ايليقراق، بعضاً ساووقراق مناسبت دە بۈلگن نوایی نىنگ دۈستلىكلرى و دشمنلىكلرى ھم تىلدىن تىلگە اۋتېب كېلماق دە. اېندى دۈست و رقيبلىرى نىنگ ھمەسى بۆلمسە ھم، انچە تەنلگنلر بىگە قىسقىچە تۇختە لىب اۋتەمىز.

حسین بايقرا نوایی حياتى دە گى اېنگ يقىن اعتبارلى آدم دىر. نوایی بالەلىك دىن آق بايقرا بىلن بىرگە اۋسگن. اولر بىر مکتب دە اۋقىگن و بىتە استاددن سبق الگن. ۱۴۶۹- يىل دە بايقرا تخت گە اۋتېرگچ، ايلک ايشى نوایی نىنگ ابرو - اعتبارىنى اۋرنى گە قۇيىب، سلطنت مقىاسى دە اونىنگ نفوذىنى يوكستىرىش اېدى. نوایی اېسە عمرى دوامى دە ھرات و بايقرا دولتى اوچون بې مەنت، محنت قىلدى. ھرات نىنگ تام معنادە بىر مدنيت و ادبيات مركزى بۇلېب قالىشى اوچون ازتە دل غىرت ايلە فعاليت كۇرستدى. شاعر نىنگ بو شجاعىتى قىسقىچە مدت دە شاه و درويشلر نىنگ اعتبارى گە توشتى و عادى خلق نىنگ دردىگە درمان ايزلەگن بىر خلق قېرمانى درجەسى گە يېتدى.

خلق آرەسى دە نوایى و بايقرا دۇستلىگى دن حكاپە قىلووچى نقل و روايتلر يره تىلگن. اولردن بير يده افاده لىشىچە، نوایى بايقرا گە بغيشلەگن "خمسه" سىنى تقدیم اېتىش مقصدیده سراى گە كېلەدى. بايقرا دۇستىنى كۇرگنى دە: "كۆپ يىللر دىر آرەمىزدە حل اېتىلىشى لازم بۇلگن بير مساله بار اېدى، بوگون شو ايشنى حل اېتمەيز" دېدى. نوایى حيران بۇلەدى. بايقرا: "شو دقيقه دن باشلې سىز مېنىڭ پىرىم سىز، مېن اېسە سىزىنىڭ مريدىنگىزمن"، دېدى. نوایى اېسە: "سىز پىرسىز، بندەنگىز مريد"، دېدى. شوندا بايقرا: "پىر و مريدلىك نې دىر؟" دېب سۇرەگن دە، شاعر: "مريدلىك پىرگە تاماماً تسليم بۇلماق دىر"، دېب جواب بېرەدى. بو گېتن كېين بايقرا بير تولپارنى كېلتىرىشنى بويورەدى "مادامى كە، مېن پىر اېكن من، آت گە مېنە سىز، مېن اېسە جلودار بۇلەمن"، دېدى. اېندى نوایىنىڭ آت گە مېنىشى دن باشقە چارەسى قالمەيدى. اما آت بايقرادن اۇزگە هيچ كېم نى يقىنى گە يۇلتىمس اېدى. آت سر كىلىك قىلىپ اۇزىنى هر ياققە اورە باشلەيدى. نوایى بايقرانىڭ دۇقى دن تىنچلنگن تولپارگە مېندى. نوایى آت اوستى دە اۇزى گە كۇرستىلەياتگن حرمت - احترام دن سرخوشلنگن دېك اېدى.

باشقە بير روايت دە نقل قىلىش لىچە، مذکور واقعه بوندەى بۇلگن: على شىر نوایى "خمسه" نى يازىب بۇلگچ، دۇستى حسين بايقرانىڭ حضورى گە بارىدى و قۇلىدەگى توگونچەنى آچمىس دن اونگە توتقۇزىدى. سلطان: "بو نېمە؟" دېب سۇرەگن اېكن، شاعر: "آچىنگ، نېمە اېكن لىگىنى كۇرە سىز"، دېدى. حسين بايقرا توگوننى آچىب، اونىڭ اىچىدەگى بير كتاب اېكنىنى كۇرىدى. على شىر نوایى: "خمسه، نىڭ سۇنگى صحيفەسىنى حاضرگىنە بېتىردىم و اېنگ اول قىردان دۇستم كۇرسىن، دېبە سىزگە كېلتىرماققە جرتت قىلدىم"، دېدى. شوندىن سۇنگ، بايقرا هرات دەگى جمیع

علما، شاعر، سازنده و خوانندهلرنی دنیاده هیچ اؤخششی بؤلمه گن باغ حسینیه گه تکلیف ایتیددی.

بو وقتده حسین بایقرا نینگ خلق "سلطان آتی" دېب اته گن یولدوز مثالی کؤزلری بؤلگن بیر عربی آتی بؤلگن اېکن. جوده قیسر بؤلگن بو آت قمچی تېگر - تېگمس کؤککه قره ب سپچیر اېدی. سلطان دن باشقه سینیه یقینیه گه یؤلتمس، آلدیدن کېلگن نی تیشلر، آرتی دن کېلگن نی تېپر اېدی. بیر دمده حسین بایقرا آتخانه گه کیریب آت نی اېگرل چیقیددی - ده، نوایی گه قره ب: "بؤز آت گه مینینگ!" دېدی. شاعر شو وقت گه قدر کؤپ آت گه مینگن بؤلسه - ده، اؤیناقی آت گه سپره مینگنیه کېلمس اېمیش. قورقنیدن: "یؤق، مینمه یمن"، دېیه سلطان نینگ ایسته گینیه رد ایتیددی. حسین بایقرا یینه بیر مرته: "آت گه مینینگ!" دېگن اېکن "مینمه آلمه یمن، یوواش آت نینگ اوستی ده زؤرغه اؤتیره من، بو اېسه سیز نینگ، سلطان نینگ آتی... یؤق، بو آت گه مینمه آلمه یمن، مېنی معذور توتینگ"، دېدی. بایقرا "مینمه سیز دېدیم می، مینمه سیز"، دېیه قطعی توریب آلییدی. علی شیر نوایی نینگ خجالت بؤلیب تارتینه یاتگنیه سېزگن سلطان اونیه آت گه میندیریش اوچون باشقه یؤل توتیددی. دؤستی گه خطاباً: "مولانا، - دېیه سلماقدار آهنگ ده سؤز باشلیدی سلطان، - قنی، مېن گه ایتینگ - چی، شاه امری نیمه اؤزی؟" آتله ریمیز پادشاه نینگ امری واجب دېگن لر، شونده ی اېمس می؟" "البته، شونده ی"، جواب بېریدی. نوایی. بو گپ نی تصدیق لب آلگن سلطان: "هه یشنگ، اېندی ایتینگ چی، حسین سیز نینگ کمینگیز بؤله دی؟" دېب سؤره بدی کولیک بیلن. نوایی: "هم دؤستیم، هم مملکت پادشاهی دیر"، دېب جواب قه یتریددی. "مادامی که، مېن مملکت سلطانی اېکن من، او حال ده سیز هم مېننگ تابعیم سیز، سلطان نینگ امرینی بجرمس لیگینگیز نینگ سببی نیمه؟"، دېیه تکرار سؤره گن سلطان. صحبت بو طرزده دوام اېتویرسه، اؤرته گه بیر ساووق لیک

سالیب قۇبىشى ممكن ليگى دن خواطرگه توشگن نوایى تکلیفنى قبول اېتىش گه مجبور بۇليدى: "خۇپ بۇلهدى، دۇستليگيميز حرمتى يوزهسى دن امرينگيزنى بجرهمن"، دېيه سلطان نينگ آتى گه مينيش گه راضى بۇليدى.

حسين بايقرا دۇستى نينگ قۇليدن توتيب آت گه مينديرىدى - ده، بير قۇلى بيلن آت نينگ جلونى توتيب، باشقه قۇلى گه اېسه خسمه نى آيب باغ حسينى گه قره ب بارىدى. على شير نوایى آت اوستى ده، حسين بايقرا اېسه او مينگن آت نينگ جلونى توتيب كېله ياتگنى نى كورگن وزير، علما، و فقرا حيرت دن انگره يې قاليشىدى.

سلطان و نوایى باغده اۇرنه تيلگن تخت گه تامان كېلىشىدى. بو وقت ده "پادشاه جلو توتگن حالده شاعرنى اۇزى نينگ آتى گه مينديرىب، يېتكلب يورىب دى! بو نيمه دېگن گپ! او تخت گه على شير نوایى نى اۇتقىزماقتى ايسته يېتيمى؟ يۇقسه، الله سلطان نى عقلى دن جدا قىلدىمى؟ الله اسره سين؟ الله اسره سين؟ سلطان نينگ بو ايشى دن مقصد نيمه اۇزى؟" دېيه فتنه بو فسادگه تۇله شيوير - شيوير، ويسير - ويسيرلر باشلدى.

سلطان حسين اېسه خلققه يوزله نيب: "اى اهل فقرا! پادشاه نينگ سۇزى گه قولاق سالىنگ. سلطان شاعريميز على شير نوایى نى اۇز آتى گه مينديرىب، اونگه جلودارليك قىليب يورگنى نينگ سببى نى يخشى بىليب آلمس دن تورىب پادشاه ميزگه نيمه بۇلدى، دېيه حدينگيز دن آشمنگ. دۇستيم على شير يازىب توگتگنى منه بو "خمسه" نى مېن گه تقدیم اېتدى. بو الطفات دن باشيم آسمان گه يېتدى، دېدى. بونى اېشىنگن خالايق "آفرين، آفرين! شاعرنينگ قۇل لرى درد كورمه سين! عمرلرى باقى مرتبه لرى بوندىن هم زياد بۇلسين!" دېيه دعالر قىليب دى.

سۇنگره حسين بايقرا او يېرده گى لردن: "مېن سيز اوچون كيم من؟" دېب سۇره بدى. اولر: "مملكتى ميز نينگ سلطانى سيز" دېب جواب بېرىشىدى. بايقرا: "او حالده سلطان سۇزىنى تينگلىنگ. البته، مېن شو

كېز لدرده سيز نينگ سلطانينگيزمن، بو مملكت نينگ خلقى نينگ پادشاهى من. اما قَرشيميزده تورگن دۇستيم على شير مملكتى ميز نينگ كېله جك اولاد لرى هم حرمت قيله ديگن شهنشاھ دير. غزل ملكى نينگ سلطانى بۇلميش بو اولوغ شاعرگه جلودار ليك قيلگنيم دن مېن بېحد بختيار من" دېدى..."

"ساله" ده گى منه بو گپلر يوقار يده نقل قيلينگن حكايت نينگ بير تصدىغى دېسه خطا بۇلمه يدى: "... مير على شير اصلح الله شأنه كيم، تخلصى نوايى غه مشهور دورور و اشعار يده بو تخلصى مستور - تورك تىلى نينگ اولگن جسديغه مسيح انفاسى بيلن روح كيوردى و اول روح تاپقانلرغه توركى آيين الفاظ تارو بودى دين تۇقولغان خله و حرير كيوردى. و سۇز گلستان يده نو بهار طبعى دين روان آسا ياغين لر بيله رنگا - رنگ گللر آچتى و نظم درياسيغه سحاب فكرت دين روح پرور قطره لر بيله گوناگون دُرلر ساچتى. هر صنف شعر ميدانى غه كيم، تكاور سوردى اول كشورين تيغ زبان بيله اۇزخه تصرفى غه كيوردى. اونينگ نظمى وصف يده تيل قاصر و بيان عاجز تورور... نظم اقلميده قهيسى بېرك قۇرغان غه كوچ كېلتوره دى كيم، اېش يگى انينگ يوزيگه آچيلمه دى و قهيسى عظيم كشور لرغه طبع چپريكى بيله توركتاز سالدى كيم، فتح قيلمه دى. بو كون نظم اركانى نينگ ربع مسكون يده قهرمان اول تورور و بو ممالك فتحى غه صاحب قران انى دېسه لر بۇلور:

اېرور سۇز ملكى نينگ كشور ستانى

قيو كشورستان خسرو نشانى

دېمه خسرو نشان كيم، قهرمانى

اېرور گر چين دېسنگ صاحب قرانى^۹

^۹ حسين بايقرا. ديوان. رساله. نشرگه تيارلا وچلر سويمه غنى يوه، ش. عبدالله يوه - تاشكېنت:

غفور غلام نشرىياتى، بديعى ادبيات نشرىياتى ب ۱۶۵ - ۱۶۱، ۱۹۶۸.

مولانا عبدالرحمن جامی فقط بایقرا یا نوایی نینگ اېمس، بلکه هرات اهلی نینگ هم حرمت و اعتبارینی قازانگن اېنگ معتبر ذات لردن بیری مولانا عبدالرحمن جامی دیر. نوایی اوچون جامی هم دؤست، هم استاذ، هم مسلکداش، هم پیر مرشد همده شعرلری گه و مثنوی لری گه نظیره لریازگن استاذ شاعر دیر. نوایی هر بیر اثریده جامی نی حرمت بیلن تیل گه آلگن، اونى اۆزى گه نمونه دېب بیلگن.

جامی هرات مکتبى نینگ، شو مکتبى نینگ پیش قدم صنعت کارلردن بهزاد نینگ هم استاذی دیر. بو مکتب صنعت، ادبیات، تصوف، دینی علم لر، فلکیات و باشقه بیر نچه ساحه لرده اۆزى گه خاص اُسلوب یره تگن. جامی بو مکتب نینگ تصوف و فارس شعریتی ده گی اساس چیلردن بیری دیر. نوایی اېسه اونینگ هم حامی سی، هم باشی همده تورکی شعریتی نی آیاققه تورغیزگن رهنماسی دیر. خصوصاً، هرات شعریتی ده جامی و نوایی نینگ ایجادى ده عجیب بیر یقین لیک کؤزگه تشلنه دى. بو ایکی شاعر نینگ ینه بیر خصوصیتی آرله ریده گی دؤست لیک و صمیمیت دیر. جامی ۱۵ - عصرده یشه گن اېنگ بویوک نقشبندی شیخی و اېنگ بویوک فارس شاعری دیر. او حالی و عملی نینگ اؤز ارا موافق لیگی بیلن دانگ تره تگن بی نظیر بیر شیخ اېدی. اونگه کؤپلېب هرات لیک لر کبی نوایی هم اېرگشگن اېدی. نوایی بیلن جامی تورلی مساله لرده مناظره قیلیشر، فکر المشیشر اېدی. ایکی شاعر نینگ دؤست لیگی و بیر - بیرلری گه بؤلگن حرمتی کتاب لر و شعرلردن هم اؤزى نینگ یارقین افاده سینى تاپگن اېدی. جامی بیر نچه اثریده اؤرنى کېلگنى زهاتى نوایی نی جوده یخشی سؤزلر بیلن تیل گه آلر، اونینگ تورکی شعریت رونقى باره سیده قیلگن خدمت لرینی اعتراف اېتیب، تنالر ایتر اېدی. نوایی هم خودى شونده ی یؤل توتب، بعضاً اونینگ اثرلرینی تورکی گه ترجمه قیلر، بعضاً اېسه نظیره لر یازر اېدی. خصوصاً، نوایی نینگ جامی گه بعیشلب یازگن “خمسة المتحیرین” اثرى نینگ

اۋزى ياق اونىنگ استاڭى گە محبتى نە قدر كوچلى بۇلگىنىنى تصديق لەيدى. شونىنگ دېك، جامى نىنگ "بەھارستانى" دە ھەم نوایی نى تعريف لاش گە مخصوص بىر بۇلیم اجرە تىلگىنى گە گواھ بۇلەمىز:

بىزىنىڭ زىمانەمىز بو صاحب دولت وجودى ايله مشرف اېدى. او اۋز مرتبەسى، اولوغ لىگى و شاه گە يقىن لىگى و شونىنگ دېك، الله اعطا اېتگن و اۋقىش – اۋرگىش بىلن اۋرتىرىلگن علم و دانشى و عقل و ذكاوتى بىلن شعرلىرى حُسن و كمالى اوچون ھەر قندەى مقتاودن يوقارى تورسە – دە، او اۋزىنى چۈست توتىب، شعر اھلى جماعەسى گە قۇشیلەدى و باشقەلرگە ھەم پىردەنى آرەدن كۇتارىب شعرىت يۇلىنى اچىپ بېردى. اما حقانىتنى ايتگن دە، او منە شو انجمن لىرىنىڭ برچەسى گە باشلىق و شعر اھلى سر دفتىرىدە نامى بىتتىك. اونىنگ پاكىزە نامىنى قويدە گى معمان چىقىرىش ممكن:

اصل نامى گە كىشى تاپمس تخلص دن اىما،
كىم تاپالسه لبلىرى اوزه يونر جانبخش نوا.

طبیعت تقاضاسى و قابىلىتى كېنگ فزاسى گە كۆرە، او توركى و فارسى دە شعرلىرىدە يوكسەلىش گە مىسّر بۇلگن بۇلسە – دە، توركى گە كۇپراق مايل لىك كۇرستدى و بو تىل دە گى غزلياتى اون مىنگ بىتدن زىادراق بۇلگن.

نظامى "خمسه" سى مقابلىدە يازگن مثنوى لرى اوچ مىنگ بىت گە يقىن و بو تىل دە ھىچ كىم بونچەلىك كۇپ و خۇب شعر يازمەگن.

فارسى شعرلىرى ارەسىدە امير خسرو دهلوى نىنگ "يخشى لىر درياسى" قسىدسى گە جواب طرىقەسىدە بىتلىگن قسىدەسى بار. اوندە جواب مضمون و نازك خىالات گە اېگە بىت لىر جودە كۇپ. اونىنگ باشلنمەسى بوندى:

پادشاهلر تاجى دە يالقىنلى لعل بۇلسە بېزەك،

باش دەگى ھر خام خيال گە تاب بېروچى چۇغ دېمك.
قويىدەگى رباعى اېسە بىر كىشى نىنگ حجازدن قەيتىب كېلىشى
مناسبتى ايله يازىلگن تبرىك مکتوبى دن آلىندى:

فلک انصاف بيله پىتكز گيل پىغام،
قنى كىم يخشىراق ايلهدى خرام.
اېرتە تانگ دە شرق دن چىققن قوياش مى،
تۇلىن آى مى چىققن جايى بۇلسە شام.

بو رباعى اېسە باشقە بىر مکتوبدن:

بو نامە مکتوب مس، درديم درمانى،
ھجران دە اېزىلگن يوره گيم قانى.
قەيناق دل و ساووق آھىم تسكىنى،
يخشى جھان گشتە ماھىم نشانى.

ينە بىر مکتوب دن رباعى:

مىخانەدە دايم سېن دن سۇزلە يىمن،
حرم دە ھم تىنمەى سېنى ايزلە يىمن.
مردم ايچرە كېلىسم دېيىمن يوزمە - يوز،
فراق دە ھم دل دن سېنى كۇزلە يىمن.^{۱۰}

سیدحسن اردشیر نوایی اردشیرنی خودی آتەسى كىبى يخشى كۇرر
اېدى. مشرەدە آلدین ابوالقاسم بابر، اونىنگ آرتيدن آتەسى وفات اېتىب، بىر

^{۱۰} عبدالرحمن جامى. بهارستان. فارس. ش. شاه محمدوف ترجمەسى. تاشكېنت: 'يازوچى' ب ۸۸

تۆله ایکی سبوینجینی دن ایریلب قالگن علی شیرگه سیدحسن اردشیر یاردم قۆلینی چۆردی و مدد بپردی. نوایی ۱۴۹۵- بیلده استاذی نینگ اولیمی مناسبتی بیلن بیر خاطره - رساله یازهدی. اونده حسن اردشیرنی بوندهی تعریفله دی: "بو فقیرگه آته مصاحبیده اپردی. انداق کیم، میرزابیک فرزندی مصاحبه سی ده اپردی، هم انگه و هم فقیرگه. بو فقیر تورک و سارت آره سیده اندین تامراق کیشی کۆرمه ی دورمبن. بیگیت لیکده ظاهر علومین کسب قیلیب اپردی. اما فقر جانبی غالب اپردی. تصوفده طبعی خۇب اپردی. سلطان تربیتی اونینگ حضوریغه بۆلدیلر، اۆزینی بیراق تارتدی و لپکن سلطان صاحب قران خلق و لطف مفرط بیلن ایش آره سیغه کیوردی و اولوغ تربیتلر قیلدی و میلی بالطبع فقر ساری غالب اپردی. عاقبت همول جانبی اختیار قیلدی و حضرت مولانا محمد تبادکانی (قدس سره) خدمتیده کیم، مرشد زمان اپردی و ذکر اۆتی، سلوک اختیار قیلیب "اربعین" لرنی چیقاریب، کۆپ مقاصد معنوی حاصل قیلدی"^{۱۱}

پهلوان محمود نوایی اردشیر وفاتی مناسبتی بیلن رساله یره تگنی کبی سبویکلی دؤستلریدن بیر ی پهلوان محمودگه بغیشلب هم رساله بیتگن. پهلوان، اردشیرنینگ اینگ پیش قدم شاعری، بسته کاری، طبیب و صوفی سی ایدی. نوایی نینگ پهلوان گه بؤلگن دؤستلیگنی افاده لاوچی بو اثردن بیر پارچه کبلیتیره میز: "پهلوان نینگ نسبه سیادت شرفی بار، اما چون تغایی سی پهلوان بوسعیدکیم، زمانی نینگ پهلوان و مسلم گشتی گیری ابرکان دور. اول جمله دین ادوار و موسیقی علمی دور کیم، چون لهجه سی و حُسن صوتی خۇب ابرکن دور و اصولی مطبوط و حرکاتی و سکنتاتی مرغوب. اول دقیق فن ده کؤشش و سعی کۆرگوزوب،

^{۱۱} کمال ایراسلان. نوایی نینگ سید حسن بیک رساله سی. ۱۶ TM استانبول. ب ۸۹ - ۱۱۰

دخلى تام و مهارتى مالاكلام تاييب ابردى و دلکش نقش لر و عمل لر و دلپسند قوللر و غزل لر تصنيف قیلور ابردى و خۇب ایتور ابردى. انداق که، اېشیتگن خواص و عوام خوشحال بۇلماقده بی اختیار و اۆزگنماقده بېقرار ابردى لر. اول عصرینگ بو فن ده ماهرلری مثالی: استاذ محمد خوارزمی، و مولانا نعمان و مولانا صاحب بلخی و شیخ صفایی سمرقندی و خواجه یوسف اندجانی دېک کیشی لرنینگ تصنیقاتی مقابله سیده ایشلر یسهب دور و نقش و صؤفیه و عمل و قول و چارضرب لردېک و چون اۆزی الرنینگ کؤپی دن هم خۇش گوی راق و هم خوشخوان راق ابرمیش، ایشلری نینگ شهرتی کؤپراق واقع بۇلوتور ابرمیش. مشهور عمل لردین بیرى “چههارگاه” عملی دور کیم، مولانا طوطی (علیه رحمه) نینگ اول شعرى دین کیم، مطلع بو دور:

ساقیا، دى رفته است احوال فردا ناپدید،

خویش را امروز خوش داریم و فردا را کی دید؟

کیم، میر بزرگ ترمذی آتی غه باغله نیب دور کیم، بغایت خوشایند و ملایم اېشیتیلور و دلیل بو کیم، خراسان ملکی ده، بلکه سمرقند و عراق ده همول ایشنی بیلمس گؤینده یۇقتور، بلکه غیر گؤینده دغی بېحد و حسر خلایق نینگ یادیده دور. ینه صنایع، عروض، قافیه سیده هم کؤپ صاحب وقوف ابردى. دغی قرائت علمی نی هم یخشی بیلور ابردى و خوب مخرج و تجوید بیله قرآن اؤقور ابردى و گاهی حفاظدین قرائت بابیده سؤرر ابردى کیم، الر جوابیدین عاجز بۇلور ابردی لر. پهلوان دین استفاده قیلور ابردی لر. کبچه راکلیک و کوندوزلیک بیگیرمه تۇرت ساعتده پهلوان نینگ تکیه سیده خواه سفرده، خواه حضرده، طبع اشتغالیدین فراغت یۇق ابردى، تورلوک - تورلوک اطعمه ابردى. انداق که، بو نعمت و اغذیه دین فقرا و مساکین و مقیم و مسافر محظوظ ایدیلر. و شعر و معما بابیده علمی

عملی سیده پهلوان صاحب وقوف و جلد اپردی، اول نوع کیم، زمان شعراسی نینگ یوزیدین بیرى گه آنچه شعور و وقوف یۇقتور و اکثر نظم اهلی هر نوع شعر ایتسه لر اپردی - پهلوان نظریغه بیتکورورلر اپردی و اونینگ اصلاح و تغییر و تبدیلین قبول قیلور اپردیلر و اوزی نینگ دَغی شعر و معما فنی ده، طبعی ملایم اپردی. قیرق ییلغه یقین بو فقیر بیله مصاحب جانی، محرم رازِ نهانی اپردی. فلاکت ایامیدین ظاهر یوزدین تَعین استطاعت زمانیغچه کۆپرەک اوقات بیله اېکن دور. بیز ایکاودین ایکاو هر کۆیده یوگورگن، اؤزنى هر اهل دل سفرى ملازمتی غه بیتکورگن. ایننگ فراق و موافقتین، نې تیل بیلن تقریر قیله آغهی مېن و نې قلم تحریری بیله بیان قیله آغهی مېن؟^{۱۲}

امیر شیخیم سهیلی نوایی نینگ دؤستی و مصاحب لری حقیده سؤزله گن ده شیخیم سهیلی نی اېسله مس لېک نینگ هیچ علاجی یۇق. او هرات ده کمال گه بیتیشگن و کوچلی شاعرلیک قابیلیتی گه اېگه بؤلگن ایجاد کارلردن بیرى دیر. ابوسعید زمانیده ملازم بؤلگن. سهیلی نی نوایی ۱۴۷۲ ییل ده سرای ده گى مُهردارلیک ایشی گه جلب قیلگن اېدی. “مجالس” ده امیر شیخیم سهیلی حقیده سؤز یوریتر اېکن، نوایی اونینگ شعرلری گه جوده یخشی بها بهره دی و تورکی ده هم قلم تېبرتگینینی ایتیب اؤته دی.

مولانا بنایی نوایی تذکره سیده بنایی حقیده یازر اېکن، اونى هرات نینگ قابیلیت لی شاعرلریدن بیرى اېکنینی، شعردن تشقرى خط و موسیقی ده هم یخشی ایشلری بارلیگی نی اعتراف اېته دی. اما نوایی بنایی نی یاقله مه یدی و خلق نینگ هم اونگه اعتبار قیلمه گینینی بیان اېته دی. بونینگ سببی اېسه بنایی نینگ غلط فعلی و خیال پرستلیگی اېدی. بنایی بو بد فعل لیکدن

^{۱۲} کمال ایر اسلان. علی شیر نوایی نینگ حالات پهلوان محمد رساله سی ب ۱۰۰. ۱۹۸۰. استانبول

ھراتنى تۈرك اېتىب عراققە كېتەدى، اما او يېردە ھم كۆپ وقت قالە
 آلمەيدى. نوایى بنايىنىڭ بوتون بو حادثەلردن سۇنگرە عقلى
 كېرىشىنى، نفسنى يېنىشىنى و تكبر بۇلمسلىگىنى سۇرەب دعا
 قىلەدى. نوایى - بنايى بحث و مناظرەلرى خلق حكايتلريدن ھم اۋرىن
 آلگن و اولردە آردە كتە بىر اختلاف يۇقلىگى گە اشارات اېتگن:

“على شير نوایى بىلن بنايى اصلیدە قلىن دۇست بۇلىشگن اېكن، فقط
 ايرىم حسد گۇلرنىڭ گپ - سۇزلرى باعث اولر بىر - بىرلرى بىلن كنايە
 سۇزلىش اېمىش. نىمە دىر بۇلىب دىر و، بنايى باشقە بىر مملكت
 پادشاهى نىڭ خذمتى گە كېتىدى. على شير نوایى اېسە بالەلىگى دن دۇستى
 بۇلگن حسين بايقرانىڭ يانیدە قالىدى. آردەن بىلرلر اۋتىب دى. شاعر نىڭ
 گاه نوایى، گاه فانى تخلصلرى بىلن يازگن شعرلرى بنايى گە يېتىب بارر
 اېكن. بنايى يازگن غزللرنى ھم على شير اۋقىب بارر اېكن. ھر ايكىسى
 بىر - بىرلرنى ساغىنىب كۇرىشماق اىستەگىدىن مى يا كە بۇلمسە يەنە بىر
 سۇز اۋىنى قىلگىسى كېلگىنى دن مى بىر - بىرلرى گە مكتوب يازىشنى
 باشلەدىلر. بنايى اوزون بىر غزل يازىب، سۇنگى يېتى گە:

بنايى دېك غزل يېباردى مشهور بنايى

اۋقىب جواب يازسىن دېبە نوایى مى يا فانى

دېبە نقطە قۇيىدى. على شير نوایى غزلنى اۋقىب بنايى نىڭ نىمە گە اشاره
 قىلەياتگىنىنى درحال فېھم لېدى و اۋزى ھم اۋتېرىب بىر غزل يازىب، اونى
 منە بو بيت بىلن يىكونلېدى:

بنايى غزلى گە جواب يازىب نوایى

دېدى: اوزىڭ گە قۇيمە بنا، بو دنيا فانى.

ایتیش لریچه، بو ایکی شاعر کینگی وقتلرده هم بیر - بیرلری بیلن غزل تیلیده سۆزلشگن اېکن.

ایکینچی روایتده افادهله نیشیچه، نوایی بیلن بنایی بیر کون کۆچه بۇلب کبترکن، یؤل بوییده گی باغده بیراونینگ غزل اۇقیاتگنی اېشتیلییدی. اۇقیاتگن غزل بنایی نی کی اېکن. بنایی غزلی نینگ اۇزینی کی اېکنی نی بیلدیریش اوچون نوایی گه: "یورینگ، باققه کیره میز، جوده گۆزل غزل اۇقیماقده"، دېدی. او هم ممونیت ایله: "جوده یخشی. کیریب تینگلیمیز دپسیمی، یورینگ کیره میز" دېب راضی بۇلییدی. غزلخان غزلینی اۇقیب بۇلگنی دن سۇنگ بنایی اونی مقتب: "ای برادریم، شعرنی خودی بنایی کی یازیبسن، اۇقیگن ده هم خودی بنایی دېک اۇقیدینگ، رحمت سېن گه، آفرین؟، دېدی. بو سۆزلرنی اېشیتگن علی شیر نوایی: "فقط بو دۇستیمیز شعرنینگ نواسی نی بره آلمه دی. قیلگن ایش ده بیر آز فهم، فراست و محنت بۇلگنی ده ابدی غزل نینگ نواسی جای گه کېلمس مېدی؟" دېیتی. اۇشه آدم نوایی بېرگن بو تنبیه دن هوشیار تارتیبیدی.

مولانا حاجی محمد مشهدلیک بۇلگن حاجی محمد نی نوایی فرزند اۇرنیده کورگن و کۆپ وقتنی او بیلن بیرگه اۆتکزگن. نوایی نینگ حاجی محمد گه بۇلگن محبتی نینگ سببی، او طبیعتن جوده ملایم و ذکی بۇلیشی بیلن بیرگه، بغایت دانشمند کیشی بۇلگن. شو صفتلری بیلن او نوایی نینگ دردداش و سرداش دۇستلریدن بیرگه ایلنگن.

دولت شاه سمرقندى كۈلب صنعت كار، يازوچى و عالم لار كى دولت شاه هم اثرىنى نوایى گه تقدیم اینگن و اوندن مادى - معنوى ياردم کوتگن. دولت شاه تذکره سیده نوایى نینگ جۇمردلیگىنى و بویوک لیگىنى قوییده گیچه افاده اېتهدى: "او ضعيفلرنى تهلكه دن قوتقاروچى دیر" جۇمردلیك نینگ پای دیوارىنى قوردى، بویوک لېك نینگ اصلینى جانلنتیردى. او عالم لرنینگ ياردمچىسى، فاضل لرنى یتیشتیروچى، فکرلرنى قوتلنتیروچى دیر. او علم نینگ برچه ساحه لرنى سالم طبیعت ترازىسى ده اؤلچه دیدى؛ یخشی سینی یامانى دن اییریدى. قلم و قیلچ نینگ حقیقى صاحبی، ملت و دیننى ترتیب گه کلتیرگن علی شیر دیر. اونینگ بویوک لیگى کمالی شو درجه گه یتگن که، اونى افاده لماقغه، مدح اېتماقغه اصلا حاجت یوق دیر. فقط ایكى وصفینى ایته قاله دی: لقبی "صاحب الحرمت" و "مقرب حضرت سلطان" دیر. مېن بو حقیقتلر کېلىنىنى ییغیب چیمیلدیغ دن چیقردیم. اېندى قه یسى کۈنگیل صاحبی بو پاکیزه، عفیفه قیز نینگ قیمتىنى بیلر اېکن دېبه خیال قیلدیم. غیاباً مېنگه شونده ی الهام کېلدى: آلتین نینگ قیمتىنى صراف، جوهر نینگ قیمتىنى زر گر بیله دی؛ زمانیمزده بونینگ قیمتىنى بیله دیگن کیشی یوکسک و کرملی وزیر دیر. فضیلت اونینگ سایه سیده حاکم بۇلدى؛ جهالت اېسه اونینگ عظمت هیبتى دن ییقیلدى^{۱۳} و اثرىنى نوایى گه تقدیم اېتگن.

کمال الدین بهزاد اسلام عالمى نینگ اېنگ بویوک رسامى دېبه اعتراف اېتیلگن کمال الدین بهزاد (وفات ۱۵۳۷) نوایى و بايقرا حمایه سیده کمال تاپدى. هرات مکتبى نینگ اقتدارلى صنعت کارلریدن بیری بۇلگن بهزاد بویوک لیکده اېنگ یتوک تلت لردن هیچ کم اېمس اېدى. او اسلام رسامچى لیک و میناتوریه صنعتى نینگ اولوغ وکیل دی. اونینگ بو ساحه ده

^{۱۳} تذکره دولت شاه، ب، ۲۸

قیلگن ینگیلیگی ایران و عثمانلی صنعت عالمی ده تاثیر و تقلیدگه کینگ یول آچکن. مصورلیک ده اونینگ اسمی مانى بیلن برابر تیلگه آلینگن. صورتلری اېسه شاعرلرگه الهام بغیشلهگن. بهزاد یره تگن میناتوریه لر بايقرا و نوایی گه بؤلگن احترامی نینگ یارقین تمثالی دیر. اونینگ ۱۴۸۵- ییل ده چیزگن و حاضرگی وقت ده استانبول ده گی تۇپقایی سرايی موزیمی ده سقلنه یاتگن رسمی ده حسین بايقرا دوری بوتون حشمتی بیلن عکس اېتیب تورگن دېک تاثرات توغدیره دی. "بابرنامه" ده کۆپل صنت کار و شاعرلر قطاریده بهزاد نینگ هم حامی سی نوایی بؤلگنی یازیلگن. بیر خلق حکایه سی ده بهزاد نوایی نینگ حمایه سی ده بؤلگنی و اولر نینگ اؤرته سی ده گی صمیمی دؤست لیککه اشاره اېتیلگن. ذاتاً، بهزاد نینگ بو قدر مشهور بۇلیشی ده نوایی نینگ خدمتی کتّه بؤلگن: "رسام لر آره سیده تېنگ سیزلیگی اعتراف اېتیلگن بهزاد بايقرانینگ ارزنده سی اېدی. سرای ده اونگه ایکنیچی مانى اوندایو بېریلگن اېدی. شاه غم گه باتیب، ه و گمان لر ایسکنجه (شکنجه) سیده امید سیزلیککه توشیب قالگنی زهاتی بهزاد بیر یاروغ منظره یاکه پارتیت چیزیب اونینگ کیفیتنی کوتارر اېدی. شونینگ بیلن بیرگه، بهزاد امیر بابا محمود دېگن کیشی نینگ تورلی شکل لرده گی تصویرلرنی چیزو و اولرنی یانی گه آلیب بارر اېکن. چونکه اونینگ قامتی جوده بی اؤخشاو و کولگیلی بؤلگن. بهزاد نینگ صنعتی کوندن کونگه تکامللیشیب، او هرات نینگ اېنگ مشهور کیشی لریدن بیرگه ایلنگن. بو بویوک صنعت کار بیر کونی نوایی نینگ مجلسی گه سؤنگی اثرلریدن بیرینی کبلیتیرگن اېدی. بو رسم ده اطرافی ده رنگا - رنگ قوشلر چرخ اوریب اوچه یاتگن سېر درخت گؤزه لر بیر باغ تصویرلنگن اېدی. باغ نینگ هر یانیدن جیلدیره ب آقه یاتگن اریق لر و آچیلگن چیچکلر گؤزه للیگی نینگ هیچ اؤخششی یۇق اېدی. انه شو باغ ایچیده نوایی نینگ عصاصی گه تیه نیب تواضع بیلن تورگنی تصویرلنگن. اونینگ یانیده اېسه هدیه اېتماق اوچون

آلتین و كوموش گه تۇلديرلگن تاواقلر جاى آلگن. نوایى بو رسمنى كۇريب قلبى قووانچ گه تۇلدى و "آفرین!" دېيه هه يقيردى. سۇنگ مجلس اهلى گه يوزلەنىب، اولردن: "بو محتشم اثرگه قندهى بها بېره سيز؟" دېيه سۇرهدى. خراسان نینگ مشهور ذاتلريدن و نوایى نینگ يقين مصلحت چىسى بۇلگن فصیح الدین: "بو آچیلگن گل لرنى كۇرگنيم زهاتى قۇلیمنى اوزه تيب اولردن اوزيب آلیب سلّم گه قدهب آلگيم كېلدى"، دېدى. شاعر نینگ يقين دۇستى صاحب دارا: "مېن هم خودى شو ايشنى قیلیشنى ایسته ديم، فقط گل لرگه قۇل اوزه تسم، درخت ده گى قوشلر اوچیب كېتهدى دېيه چۇچیديم"، دېدى. خلص، نوایى بهزادگه جهازلگن بیر آت و دۇستلرى گه قيمتلى هديه لر بېرىدى.

ابوالقاسم بابر نوایى حیاتى ده گى اعتبارلى ذاتلردن بېرى دیر. چونکه آتەسى غیاث الدین كیچكینه هرات ده اونینگ حمایه سى گه كیرگن و خدمتى ده بۇلگن. بو يیل لرده نوایى اۇسپيرين يیگیت بۇلیب، حکمدار سرايیده تعليم آلیش ده دوام اېتگن. شونینگ دېك، سرايیده حسين بايقرا هم بار اېدى. ايکى باله بو يېرده بيرگه ليکده تعليم - تربيه آلماقده و كېلجککه تيارلنماقده اېدى. نتيجه شو بۇلدى که، ابوالقاسم هم نوایى، هم بايقرانینگ دۇستلشيب، کمال تاپيشلرى گه حامى ليک قیلدى.

ابوسعید میرزا ابو سعید میرزاگه كېلسک، نوایى نینگ ياشلیک يیل لرى اونینگ حکمدار ليک دورى گه تۇغرى كېلهدى. بو شاعر تقدیریده گى سېر مشقتلى بير زمان اېدى. نوایى ابوسعیددن التفات کورمهدى، عکسینچه، جمعیتدن اجره تيب قۇییلدى. يوقاریده تیل گه آلینگن دېك، ابوسعید نینگ نوایى گه بو طریقه اذیت بېرىش نینگ سببى علی شیربېك نینگ بايقرا يیلن دۇست ليگى اېدى.

بابر میرزا نوایی بیلن بابر حیاتده گرچه اوچره شمه گن بؤلشسه - ده، "بابرنامه" ده گی فکر و ملاحظهلرنی خیال و تصورگه تهیه نیب ایتیلگن دبیش قیین دیر. چونکه اولرده گی هر بیر سؤز و جمله نوایی نی کؤریب - کوزه تیپ توریب یازیلگن دېک تصورات اویغاته دی. بابر استاذی نوایی گه بؤلگن حیرتی نی یشیرمه یدی و اونینگ تورکی مدنیت و ادبیات گه قیلگن بقیاس خدمتی نی حرمت و اعتبار بیلن اعتراف اېته دی. "بابرنامه" ده گی نوایی بیلن باغلیق گپلر قوییده گیچه اېدی: "ینه علی شیربیک نوایی اېدی، بېگی اېمس اېدی، بلکه محاصبی اېدی، کیچیک لیگی ده هم مکتب اېکن دورلر. خصوصیت بسیار اېکن دور. بیلمان نې جریمه بیلن سلطان ابوسعید میرزا هری دن اخراج قیلدی. سمرقندغه باردی، نېچه ییل کیم، سمرقندته اېدی، احمد خواجه بیک مربی و مقوی سی اېدی. علی شیربیک نینگ مجازی نازک بیله مشهور دور. اېل نزاکتی نی دولت نینگ غروریدن تصور قیلور اېردیلر. انداق اېمس اېکن دور، بو صفت انگه جیبلی اېکن دور. سمرقندده اېکن ده هم شونداق نازک مجاز اېکن دور. علی شیربیک نظیری یوق کیشی اېدی. ترکی تیل بیله تا شعر ایتوتورلر، هیچ کیم آنچه کؤپ و خؤب ایتقان اېمس".

آلتی مثنوی کتاب نظم قیلیب تور، بېش "خمسه" جوابی ده، ینه بیر "منطق الطیر" وزنیده، "لسان الطیر" آتلیق. تورت غزلیات دېوانی ترتیب قیلیب تور: "غرایب الصغر"، "نوادر الشباب"، "بدایع الوسط"، "فوائد الاکبر" آتلیق. یخشی رباعیاتی هم بار. ینه بعضی مصنفاتی بار کیم، بو منظور بؤلغلرغه باقه پستراق و سستراق واقع بؤلیب تور. اول جمله دین، انشالاری نی مولانا عبدالرحمن جامی گه تقلید قیلیب جمع قیلیب تور. حاصله کمال، هر کیم گه هر ایش اوچون بیر خط بیتوتور، بیغیشتیریب دور. ینه "میزان الاوزان" آتلیق عروض بیتیب تور. بسیار مدخول دور. بیگیرمه تورت رباعی وزنی ده تورت

وزن غلط قىلىپ تور. عروض غە متوجە بۇلغن كىشى گە معلوم بۇلغەى دور. فارسى دېوان ھم ترتيب قىلىپ تور. فارسى نظم دە "فانى" تخلص قىلىپ تور. بعضى ابياتى يامان اېمس تور، ولى اكثر سۇست و فتور دور. يئە موسيقي دە يخشى نيمەلر باغلب دور. يخشى نقش لرى و يخشى پيش رولرى بار دور. اهل فاضل و اهل هنرغە على شيرېپكچە مربى و مقوى معلوم اېمس كيم، هرگز پيدا بۇلميش بۇلغەى. استاذ قل محمد وشيخ نايى و حسين عودى كيم، سازده سرآمد اېدىلر، بېك نينگ تربيت و تقويتى بيله مونچە ترقى و شهرت قىلدىلر. استاذ بهزاد و شاه مظفر تصويرده بېك نينگ سعى و اهتمامى بيله مونداق مشهور و مؤفق بۇلدىلر. مونچە بنايى خير كيم، اول قىلدى، كيم كىشى مونداق موفق بۇلميش بۇلغەى. اۇغىل و قيز و اهل عيالى يۇق، عالمىنى طور فرد و جرى دە اۇتكردى. اوايل مھردار اېدى، اواسط بېك بۇلېب، نېچە محل استرآبادتە حكومت قىلدى، اواخر سپاهىلىقنى تارك قىلدى. ميرزا دين نيمە آلمس، بلکہ بيل دە ميرزاغە كلى مبلغلار پېشكش قىلور اېدى. سلطان حسين ميرزا استرآباد چيرىكى دين يانغاندا استقبال غە كېلدى، ميرزا بىرلە كۇرېشىب قۇيقونچە، بىر حالتى بۇلدى قۇپالمەدى. كۇتارىب اېلتدىلر. طبيبلر اصلا تشخيص قىلەلمە ديلر. تانگلەسيغە يۇق تانگري رحمتى غە باردى. بىر بيتى حسب حال واقع بۇلېب تور:

بو درد اول كه اولر مېن، مرض چو ظاهر اېمس

طبيبلر بو بلا غە نې چاره قىلغەىلر^{۱۴}

^{۱۴} باير. بايرنامه. نشر، پ. پ. ارات. انقره: ب ۱۸۶، ۱۹۷۰.

مجدالدین نوایی نینگ بىر نېچە خىرلى دشمن لرى بار اېدى كىم، بولردن بىرى مجدالدین اېدى. پروانه چىلىك دن وزىرلىككە كۇتارىلگن مجدالدین خىلە كارلىگى و خلق نى اېزىشى بىلن مشهور اېدى. نوایی اونىنگ بو علت لرىنى بىلگنى باعث بايقرا گە مجدالدین نى وظيفەسى دن اوزاق لشتىرىش مسالەسى نى قۇيدى. اما دولت اىچىدە باشلنگن اقتصادى تنگلىك بونگە امكان بېرمەدى. عكسىنچە، بايقرا مجدالدین اۋرنى گە نوایی نى پايتخت دن بىراق لشتىرەدى. چونكە اۋشە وضعىت دە بايقرانىنگ يالغوز امىدى مجدالدین دن اېدى. لېكن نوایی نىنگ هرات دن اوزاق لشتىرىلىشى بايقرا و هرات گە جودە كۇپ تشوى لر كېلتىردى. مجدالدین بايقرا كوتگنى دېك دولت خزىنەسى نى تۇلدىرە آلمس، عكسىنچە، خلققە اذىت يېتكىز، شكائت لر و ناراضى لىكلر آرتىب بارر اېدى. شو باعث دن بايقرا اونى وظيفەسى دن بۇشە تەدى. بىر آز وقت اۋتىب نوایی هرات گە قەيتەدى. نوایی - مجدالدین بحث و مناظرەسى خودى نوایی بنايى مناظرەسى كىبى خلق حكايت لرى گە موضوع بۇلگن. بولردن بىرى نى نقل اېتەمىز:

"سلطان حسين بىر كونى وزىرلىرى نىنگ عقلى، فراستى و دانشمندلىك لرى نى سىنب كۇرماقچى بۇلىب، اولرنى حضورى گە چقىرىدى. برچە يىغىلگندىن سۇنگ: "مېن گە اوچ تە يامان آدمنى تاپىب كېلىنگ، تاپگن گە يوز طلا، تاپە آلمە گنلرگە يېتمىش درە!" دېبە اوچ كون مەھلت بېرىدى. وزىرلر بىرگە لىكدە هر تامان گە چاپقىلە شىب، تۇرت طرفنى كېزىب چىقىبىدى. اوچ كون كۇز آچىب - يومگونچە اۋتىب كېتىدى. لېكن اوچ يامان آدمنى تاپە آلىشمىدى. فقط على شیر نوایی اوچىنچى كون نىنگ داغىدە اوچ يامان آدم - جلا، قصاب و اوچىنى پادشاه حضورى گە كېلتىرىدى. بونى كۇرگن بايقرا دۇستى نىنگ دانشمندلىگى گە قايل قالىب،

حضورىدهگى لرگه شاعرنى تقدىرلشنى بويورىدى. شونى قىلىپ، نوايى خزينه دن يوز آلتىن طلا آلىب اوپى گه قه تىب كېتىدى. اپرته سى كونى محله سى ده گى فقير - فقرالرگه، بيوه - بېچاره لرگه يوز آلتىن تنگه نى تقسيم لب بېرىدى. اوچ يامان انسان تاپىب كېله آلمه گن وزيرلرنى اېسه سلطان حسين بيتمىش دره دن اوردىرىدى. آرهدن بير نېچه كون اۇتگن دن سۇنگ سلطان حسين وزيرلرنى ينه حضورى گه چقىرىپ، بو اوچ يامان آدم نىنگ نيمه اوچون يامان آدم اېكىنىنى تعريفلشنى سۇره بدى. اولردن ينه سېس - صدا چىقمىدى. حتى مجلس لرده هيچ كيم گه سۇز بېرمه ي ديگن مجدالدين هم سولغىنىنى تيشله گن ات كىبى سقالىنى تيشلب توره وېرىدى. هيچ كيمسه جواب بېرمه گنىنى كۇرگن نوايى اۇز بيلگنچچه بو اوچ آدم نىنگ يامانلىگىنى تعريف ايتماقنى باشلىدى: "جلادگه فقط فرمان بۇلسه بس، حق مى، حق سىزمى، بونى سىگه قره ب اۇتيرمس دن آدمنى درحال قىليچ دن اۇتكزه دى، قصاب حيوان لرنىنگ اېنگ يخشى سىنى سۇيه دى؛ اوچى اېسه حيوان لرنى اولب، گۇزهل قوش لرنى توتىب قفس گه قمه يدى، اولرنى حيات نىنگ گۇزه ليك لريدن محروم اېته دى". سلطان حسين شاعرنىنگ عقلى گه، فراصتى گه و دانشمندلىگى گه ينه بير بار قايل قاليدى."

نوایی شخصیتی و حیاتی بیلن باغلیق قصه و حکایه لر

نوایی تېموری لر دوریده ترجمه حالی کته قیزیقیش بیلن اؤرگه نیلگن اولکن شاعر دیر. عمری نینگ سؤنگی دورلریده یانیده بؤلگن خواند امیر نوایی گه بغیشلب "مکارم الاخلاق" دېگن اثر یازگن. ینه زین الدین محمود واصفی هم نوایی و اونینگ دوریده گی هرات نینگ اجتماعی، مدنی حیاتی حقیده معلومات بېرووچی بیر اثر بیتگن. نوایی نینگ عصاگه سونینگن حالتده تورگنیده کیچیک میزرا طرفی دن بیر گل بېریلگنی تصویرلنگن رسم علی اسملی مصور تامانیدن چیزیلگن. عین صورت نینگ بیر آز اؤزگرتیریلگن نسخه سی محمد مذهب تامانیدن یره تیلگن.

واصفی نینگ اثریده، نوایی حیاتی گه دایر قیمت لی معلومات لر اؤرین آلگن. ینه نوایی نینگ کؤپچیلیککه معلوم بؤلگن جهتلری، شخصیتی و انسانلر بیلن بؤلگن مناسبتلری یاریتیلگن همده عنعنوی یؤنه لیشده اونینگ فضیلتلریدن سؤز یوریتیلگن. کتابده هرات مدنی حیاتیده شهرت تاپگن انسانلر گه عاید هر بیر ساحه ادبیات، صنعت، معمارچیلیک و علمی فعالیت حقیده به تفصیل سؤز بارگن. بونده ی کورینه دی که، شیبانیلر دوری نینگ باشیده تېموری لر و شیبانی لر اؤرته سیده ایجابی علاقه لر بؤلگن.

نوایی اېسه تیل و ادبیاتده ینگ یؤل آچیش بیلن چېکلنمىسدن، شخصی ایشلر بیلن هم اؤرنک کؤرسه تیب، خلق نینگ حرمت - اعتباری گه مشرف بؤلگن. شو باعثدن هم یازمه و خلق آغزه کی ایجادیده نوایی تۇغریسیده تورلی ژانرده گی کؤپلر اثرلر دنیاگه کېلگن. بعضی حکایت و نقل لرده نوایی خلق حمایه چی سی، خلق آسایشی اوچون کوره شچن عدالت پرور شخص، پادشاه گه حق گپنی ایتیشدن چېکینمىس لیک برابریده دولت محافظه سی یؤلیده مردانه وار جنگ قیله دیگن بیر بیگیت، جان کویر و هر

قندهى وضعيتده كبره كلى سۇزنى تاييب ايتهدىگن بير نكتهدان سيماسيده گوده لنگندى.

متفكر شاعر وفاتيدن سۇنگ اونىنگ پارلاق شخصيتى خلق نىنگ خاطره سيدن مستحكم جاي اېگللهدى و اونگه خاص بۇلگن فضيلت همده ناياب خصلتلرگه قيته - قيته اورغو بېرىلدى. منه، حاضر جوابلىك خصوصيتىنى آله يلىك: هراتده گى گوهر شاد بېگيم مدرسه سى مدرس لريدن مولانا مسعود بير كونى مسجدهده پېشين نمازيدن سۇنگ ايگى ركعت قۇشيمچه نماز اۇقىدى. بو حالنى كۇرگن نوايى: "الله قرضىنى اوزگن كيشى حساب - كتاب قىلر اېكن، قۇشيب يازيشى درست اېمس"، دېدى. بو سۇز هر طرفگه ترقه لىب كېتدى. مولانا مسعود قتيق خجالت چېكىدى و: "ايگى ركعت قۇشيمچه نماز اۇقىديم، اما يىل لر دير اونىنگ ملامتى و عظمتى دن قوتولالمهديم."، دېدى.

ينه بير روايت ايتيشلر يچه، "امير على شير نوايى غزل لر ينى زمانى نىنگ اېنگ ماهر خطاطلر گه يازديرگن دير. نيمه دير بۇلىب بير كونى شخصى خطاطى خسته له نيپ قالييدى. بوندن خبر تاپگن و اۇزىنى مشهور خطاطلردن بيرى دېب حسابله ديگن بير آدم: "راضى بۇلسه، على شير نوايى نىنگ خدمتىنى جان و دل دن قىلر اېديم" دېدى. شاعر بو سۇزلرنى اېشيتيب، شعرلر ينى كۇچيريش اوچون اونگه بېرىدى. بير كونى كته بير شعر مجلسى ده نوايى نىنگ قولاغى گه "ملك الشعرانينگ اۇزى خطالرگه يۇل قۇيسه، باشقه لردن نيمه نى كوتيش ممكن"، دېگن گپ چلينيدي. در حال نيمه گه اشاره بۇلگنىنى سېزگن شاعر ينگى خطاط يازگن غزل لر ينى آليب اۇقىدى. كۇرىدى كيم، اۇزى اېتگندېك يازيلمىدى. جاهل خطاط "كۇز" سۇز يده بير نقطه نى كم قۇيگنى باعث بو سۇز "كۇر" بۇلىب قالييدى و غزل نىنگ معناسى بوتونلى اۇزگريب كېتىدى. على شير نوايى دوره ده گى

فضیلت اهلی گە یوزلەنیب: "کۆزیمیزنی کۆر ایتگن لر کۆر بۇلسین!" دېدی و خطاطنینگ جوابینی بېریدی.

ینە بیر حکایەدە ایتیلیشیچە، "اولگی زمان دە حسین بايقرا دېگن پادشاه یشەگن اېکن. بیر کونی وزیرى علی شیردن: "قەبەردە پشە بۇلمەیدی؟" دېب سۇرەبدی. وزیر هیچ تردۇلنمىس دن: "انسان بۇلمەگن جایدە پشە ھم بۇلمەیدی" دېبە جواب بېریدی. بو سۇزنینگ اثباتینی تاپیش مقصدیدە ایکلەسى آت لری گە مینیب انسانلر یشەمەیدیگن، کیمسە سیز جای لر گە قرەب یۇل گە توشییدی. یۇل یورییدی، یۇل یورییدی، نہایت بیر ھوولەگن صحراگە کېلگن لری دن سۇنگ آت دن توشییدی لر. علی شیر جای قینە تییدی و اېندی چاینی اېچیش گە اۇتیریشگنی دە بیر پشە ویز اېتیب بايقرا پیالەسى نینگ یانیدن اۇتیب، ایلەنیب اوچیب، لى گە قۇنییدی. بونی کۆرگن پادشاه: "اې علی شیر، انسان بۇلمەگن جای دە پشە ھم بۇلمەیدی دېگن اېدینگیز، بو یېردە پشە اوچیب یورییدی - کو، دېدی. نوایی " ھە، سلطانیم، فقط سیز بیلن مېن آدم اېمس میز می؟" دېب جواب قەتەرییدی. بايقرا ھیمانیدن بیر آلتین چیقاریب علی شیر گە بېریدی."

معلوم کە، نوایی فقط گینە سۇز استاذی بۇلیب قالمىس دن اۇز دورى نینگ کۇپلېب علم لری نی اۇز لشتیرگن علّامە ھم اېدی. بیر یان دن او دولت ایشلری دە حکمدارلر مصلحتی گە تعین لئەدیگن یتوک دانشمند و ماھر سیاستچی، ایگینچی یان دن اېسە اولر تامانیدن یۇل قۇییلەدیگن خطا و کمچیلیکلرنی باسیقلىق بیلن توزە تیش گە حرکت قیلەدیگن نصیحت گۇی دیر. نوایی یاش و قرى نی امید و ایشانچ بیلن انسانلرنی سېویش گە اوندەگن، ھر بیر کیشی دن حمایت گە فایدە یېتکوزوچی شخص بۇلیب یېتیشیشنی طلب قیلگن. خلق حکایەلری ھمدە یازمە منبع لردە بو موضوع دە بیر - بیری دن قیزىقرلى معلوماتلر اوچرەیدی.

"مجالس" دە شاعرلرگە اۋگيتلر بېرىۋاتقان، اولرنى يامان و نالايىق صفتلردن فارغ بۇلىشگە چقىردى: قەيسى يېرى گۈزەل اخلاق صاحى بۇلسە، اونگە موقتاوور ياغدىرەدى. مىثلا، امىر شىخىم سەھىلى نىنگ مى خوارلىكدن قوتىلىشىنى سۇرەب دە قىلەدى. مولانا اصفى نىنگ وقى و ذەنى بېھودە ايشلرگە صرف بۇلە باتگىدىن كويىنەدى و اونىنگ تۇغرى يۇلگە توشىب الىشىنى اىستەدى. مولانا بنايى نىنگ متكىرلىكدن واز كېچماغى لازملىگىنى اىتەدى. مولانا محمد خراسانى نىنگ حياتىنى بې مقصد اۋتكزە ياتگىنىنى كۇرىب اونگە طرىقت يۇل - يۇروغى بىلن يششنى توصىه اىتەدى. مولانا يقىنى نىنگ بې ادبانه سۇزلردن واز كېچماغى لازملىگىنى اىتەدى و ھكذا.

نوايى نىنگ عالملىگىنى كۇرستوچى قىسە و حكايلەر جودە ھم كۇپ. جملەدن، واصفى نوايى بىلن حسين بايقرا اۋرتەسىدە كېچگن بىر صحبتنى قويىدەگىچە بيان اىتەدى.

"حسين بايقرانىنگ ذات دار بىر اتى بار اېكن. پادشاھ بىر و كۇككە ايشانمەيدىگن بو اتنى فقط اۋگە و اوزاق سفىرلرگە مىنر اېكن. كونلرنىنگ بىرىدە اۋدن قەيتىگن پادشاھ على شىر نوايىگە كبرلى بىر اھنگدە: "عالمدە مېنىنگ اتىم دېك تېز چاپەدىگن، شمالدىك اوچەدىگن بىر ات بۇلمسە كېرەك! بو اتنىنگ ذاتى قنقە اېكن؟" دېب سۇرەدى. نوايى: "محترم سلطانىم، بو اتىنگىز سىگىر نىلىدن دىر"، دېب جواب بېرىدى. پادشاھ اچىغەلەنىب: "قنقەسىگە، اېسىنگىز جايدەمى اۋزى؟ شوندى ذات دار اتنى سىگىرگە اۋخستەسىز مى، ھىچ زماندە سىگىر ات بۇلگنمى!" دېدى.

نوايى اېسە خاطر جمع بىر اھنگدە: "حضرتىم، صبر قىلىنگ. سىگىر ذاتىدن ات توغىلىش، توغىلمىسلىگىنى بىلىش اوچون اتنى پرورش لب و اياگە يېتكزگن سىسنى چقىرىب اوندىن سۇرەيمىز"، دېدى.

حسین بايقرا امر اېتگن اېکن، بير زومده آت باقر کېليب اونينگ قاشيده قول قاووشتيريب توريبدي. بايقرا، بو آت نينگ ذاتي قنقه ديب سوره گن اېکن، سېس، عالم پناه بير قاشيق قانيم دن کېچينگ، مېن فقير بير آدم من. غضب قيليپ باله - چقم نينگ وبالي گه قالمنگ خدا خيرينگيزني بېرسين، مرحمت قيلينگ"، ديبه يالواريدي. "خوب، عفو اېتيم، اېندي گييره وېر"، دېدي سلطان. "آت ينگيز نينگ نسلي نسلي سيگير ذاتي دن، حضرتيم، ديبه سوز باشلېدي سېس و سوزيني دوام اېتيريدي: - بيتل لر ينگيز دن بيري بو آتني توغر - توغمس اوليب قالدی. عمری قيسقه اېکن. نيمه قيليشيمني بيلمه ي باشيم قاتدی. اوشه کوني آغيلده بير سيگير ينگيز هم توقنن اېکن. آنه سيز قالگن تايچاق سيگيرني اېمدي... پادشاه نينگ حيرتدن هوشي اوچيېدي. سېس چقيب کېتگندن سونگ: "دوستم علی شیر، سيز بوني قه يېردن بيلدينگيز؟" دېب سوره دي. علی شیر: "آنحضرت، بير او پيتيده ساي دن اوته ياتگنيزده آت ينگيز خودی سيگيرلر کبي آياغيني آرقه گه قه تيريب سيلکيتدی" دېدي، بوني اېشيتگن حسين بايقرا علی شیر نينگ سينچکاوليگي گه و ذهني نينگ اوتکيرليگي گه ينه بير باره تحسین آيتيدي.

نوایی بيلن بايقرا اورتھ سیده کېچگن ينه بير حادثه بوندهی بولگن: "حسین بايقرا نينگ قيرق وزيری بوليب، قيرقنچي سي علی شیر نوایی اېکن. بو وزيرلر علی شیرني پادشاه گه شوقدر کؤپ يامانله شيېدي که، نتيجه ده نوایی وزيرليکدن چېتلاشتير يليدي. بير کوني بايقرا اوتيز تۇقيز وزيريني ييغيب اولردن: "دنياه گي اېنگ لذتلي نرسه نيمه؟" دېب سوره دي. وزيرلر عقل لری يېتگنيچه جواب بېريشيدي. بايقرا اېسه: "يوق بيلمه دينگيز! تانگه قدر هم شو سوال نينگ جوابيني بيله آلمه سنگيز، جانينگيز دن اميد ينگيزني اوزينگ!" دېدي. وزيرلر اؤز ارا مصلحت لشه ياتگن ده اولردن بيري: "بوني فقط علی شیر بيله دي!" دېدي. در حال اوشه

وزیرنى علی شیرینگى حضورى گه جۇنه تىدىلر. او وزیر: "سلطان بیز گه "دنیاده گى اینگ لذتلى نرسه نیمه؟ قنى، شونى انىق لب بېرىنگلر - چى" دېیه تاپشیرىق بېردى. بیز بیلمه دیک. سیز یاردم بېرمه سنگیز بۇلمه یدی... "دېدى. شونده نوایى: "آچ آدم گه نیمه بېرسنگیز، اۇشه لذتلى دیر، دېب جواب بېرىدى. حسین بايقرا ابرته سى کونى تانگده سوالى گه جواب سۇره گنده وزیرلر انه شو جوابنى ایتیشیدى. پادشاه بو جوابدن تعجب له نیدى: "بونى سیز تاپه آله گىنگیز یۇق. راستىنى ایتىنگ، کیم تاپدى جوابنى؟" دېب سۇره گن اپکن، وزیرلر: "حضرتیم، بیز تاپتىک"، دېشىدى جۇر اوازده. بوندن جهلى چققن سلطان: "تۇغرىسىنى ایتمه سنگیز، باشىنگیز کپته دى" دېدى. نهايت وزیرلر: "بیز علی شیردن سۇره دیک"، دېب اقرار بۇلشیدى. شونده پادشاه: "اونى مېن گه سیزلر یامان دېب، ایشدن آلدیرویدىنگیز، ینه نېگه اوندن مدد تېله دىنگیز؟ دېمک، او سیز کونلرینگیز اؤتمس اپکنده، شونده مى!" دېدى و علی شیرنى قېته دن وزیر اېتیب تعین لېدى.

خلص، نوایى هم خلق، هم حاکمیت وکیل لرى نینگ ایشانچىنى قازانه آلگن. شو باعث اجتماعى - سياسى حیاتده گى هر خیل اختلاف لرنى آسانلیک بیلن برطرف اېتگن. بو اېسه شونده ی وضعیترده اونگه اینایب مراجعت قیلینیشى گه ینه - ده کینگ یؤل اچگن. "مجالس" ده افاده لیشیچه، نیمه دیر بۇلیب بیر سفر گوهرشاد بېگیم مدرسه سى ده طلبه لرگه بېریله دیگن معاش کپچیکیدى. یاردم ایستب اولر نوایى گه مراجعت قیلشیدى. شاعر طلبه لر اؤیله گندن هم آرتیق راق درجه ده حکم لپکنى جایی گه قوییدى. عموماً، صنعت و شعریت گه تېگیشلى اختلاف و مناقشه لرنى برطرف ایتیشده نوایى گه تېنگلشه دیگن کیشى نهايتده سیره ک اوچره یدی. چونکه او همه نرسه گه تۇغرى قره ب، نهايتده

خالص لیک بیلن بها بېریش گه قادر اېدی. اونینگ قوی حافظه سی - کو تصور اېتیب بؤلمس درجه ده کوچلی بؤلگن. بونی "مجالس" ده گی معلومات، بها و اعترافات لردن هم انگلش ممکن.

شاعر نینگ جومردلیگی گه کېلسک، بونی هم توله تصدیقه دیدیگن دلیل لر کۆپ دیر. بیر قیش حسن شاه جوده سرگردان کون کېچردی و اؤته قشاقله نیب قاله دی. چاره سیز قالگندن سؤنگ اؤغلی گه: "باشینگ گه لاجورد بیر متاع یاپ، چادر گه اؤره نیب آل - ده، نوایی نینگ قاشی گه بار. سېنی کورگی زهاتی احوالینگ نینگ سببی نی سؤره دیدی. اونگه آتنگ نینگ وفات اېتگینی ایته سن. شونده ی قیلسنگ، نوایی سېن گه دفن ایش لری اوچون پول بېره دی، او پول نی کونده لیک احتیاج گه ایشلته سن"، دېدی. باله آتھسی نینگ ایتگن لرینی بې کم و کاست بجریددی و نوایی دفن مراسمی گه دېب بېرگن پول عوضی گه اولر قیشدن اېسان - امان چیقیب آلییدی. آرهدن بیر نېچه کون اؤتیب نوایی حسن شاهنی اوچره تیب قالیدی، اونینگ تیریک لیگیدن حیران قالب: "سېن اؤلگن اېدینگ - کو، دېدی. حسن شاه: "آه، جنابیم، سیز پول بېر مه گنینگیزده بیز بوتون عایله میز بیلن اؤلیب کېتگن بؤلر اېدیک"، دېدی. بو گپدن تؤلقین له نیب کېتگن نوایی اونگه پول بیلن بېرگه ینه هدیه لر هم بېریددی.

نوایی ده گی کۆپ نایاب خصلت همده فضیلتلر دؤستلیک توپغوسی زمیندن یوزه گه چیقهدی. کونلردن بیر کونی صاحب دارا بیر عیب ایش قیلیب قویب نوایی نی غضب لیتیریددی. اېرته سی کون هر دایم گی دېک پیشین نمازی نی اؤقیش اوچون اونینگ حضوری گه بارگنیده، نوایی باغده اؤتیرگن اېکن. صاحب دارانی کؤرر- کؤرمس یوزینی اؤگیریب، بنفشه دېک باش اېگیب، اونگه قه یریلیب هم قره مبدی. اېرته سی گه هم شو حال تکرار له نییدی. نهایت بیر نېچه کون اؤتگدن کېن کونگلی یومشه گن

شاعر اونگە دېدى: "اى صاحب! عيب سيز يالغيز الله دىر. باشقە بىر نرسەدن جھلېم چىققنى اوچون مېن سېندن يوز بوردىم. سېن نېمە اوچون ھەر كېم نېنگ آلدېدە مېنېنگ عيب لىرىم نى دسترخوان قىلىپ يورېب سېن؟ عكسىنچە، خطا - كىچىلىك لىرىنى يىشېرىش دۇست لېك نېنگ شىرطى اېمىس مې؟ دېگىدىن سۇنگ صاحب دار نوایى نېنگ زىرك لېگى گە قایل قالگن اېكن.

خلص، قدىم گى يازمە منبع لىر و خلق آغزە كى اىجادى گە مئثور اثر لىر نوایى نېنگ دۇست لىر، زمانداش و صفداش لىر دورە سېدە ھم فوق العادە عاقل، دانا، زىرك و حاضر جواب لېگىدىن دلالت بېرەدى. اېنگ مھمى، ايتىرلى ھمە اۋرىن دە نوایى اولوغ شاعر، تدبىر كار دولت اربابى، كۇپ نرسەنى آلدېدىن كۇرە آلوچى متفكر قىافە سېدە گودەلنەدى.

ایجاد و ایجاد یوکسه لیشلر

علی شیر نوایی نینگ اېسله شیچە، اوچ - تۆرت یاش لریدن او شعر اۇقیش و یازیش گە کیریشگن. "خزاین المعانی" دەگی ایلک دېوانی نینگ "غرایب الصغر" - باله لیک غرایبات لری دېب ناملنیشی هم اساس سیز اېمس اېدی. عایله دورەسی و اطرافدەگی ایجابی محیط اونینگ شعر بیلن وقتلی قیزیقیشی گە تور تکی بېرگن. "مجالس النفایس"، "لسان الطیر" و "محاکمه اللغتين" دەگی دلیل لر حقیقتدە هم شاعر لیکدە اونینگ انچه اېرتە شکلنگن لیگی نی تصدیقلە دیدی. "محاکمة اللغتين" دە اۇقییمیز: "بو خاکسار گە صباوت اوایلیدە کیم، آغیز حقه سیدین بیرار گوهر ظاهر بۇلە باشلر، اول گوهرلر هنوز نظم سلکی گە کیرمە دور اېردی کیم، ضمیر دریاسیدن نظم سلکی گە تارتیلگن گوهرلر طبع غواصی بیلە آغزی ساحلی گە کېلە باشلەماق کۆرگوزیب اېردی. چون مذکور بۇلغن قاعدە بیلە کیم، ادا تاپتی - میل فارسی سری بۇلدی. اما چون شعور سنی گە قدم قۇییلدی، چون حق سبجانە و تعالی طبع گە غرابت سری میل نی ذاتی و دقت دشوار پسندلیققە شروع نی جبلی قیلیب اېردی، تورک الفاظیدە دغی ملاحظە نی لازم کۆریلیدی... اول جملە دین، بیرى "غرایب الصغر" دېوانی دور کیم، کچیک یاشدە تقدیریمدین گزارش و تحریریمدن نگارش تاپیب دور کیم، معانی غرابە سیدن غریب الفاظ لباسی غە کیوروپ مېن و خلق کۈنگلی نی غریستان اهلی اۇتی بیلە کۆیدوروپ مېن^{۱۵}

^{۱۵} علی شیر نوایی، محاکمة اللغتين، نشر. ف. س. باروتجو اوز اوندير، انقره: ب ۲۲۶، ۱۹۹۶

اونىنگ جوده كىچىك ياشدن شعر يازىشنى باشلىشى و اونگه تخلص تىلەشى بعضى خلق حكايله ريدە هم موضوع بۇلگن. اولردن بيريدە ايتىلىشىچە، نوایى تۇقىز ياشىدە شعر يازىش گە كىرىشىگن: "بىر زمانلر غياثالدين كىچكىنە دېگن كىشى نىنگ على شير اسملى اۈغلى بۇلگن اېكن. او بالەلىكدن قابىلتلى، ادراكلى بۇلىب اولغە يىبىدى. تۇقىز ياش گە تۇلگندە اېسە شعرلر يازە باشلىدى. آدملر او يازگن شعرلرنى جان قولاغى بىلن تېنگلر اېمىشلر. فقط او ھلى اۈزىگە بىر تخلص تىلەى آلمەگن اېكن. على شير بىر كون يىنگى بىر شعر يازىبىدى و اونى باققە چىقىب بلند اۈزادە اۈقى باشلىدى. شو چاغدە باغدەگى تېرككە قۇنىب تورگن بلبل على شيرنىنگ خوش اۈزىنى اېشىتىدى. ياش شاعرنىنگ قونغىراق دېك جرهنگدار اۈزى، تانگ نسىمى كىى مېىن نفسى حتى بلبلنى هم مفتون اېتىدى. قوش درحال اونىنگ اېلكەسى گە قۇنىب: "اى خوش اۈز شاعر، سېن اۈقىگن شعرلر بلبللرنىنگ سحر چاغى دەگى نوالرىدن هم ياقىملى. اۈتىنگنى بىلسم بۇلە دېمى؟" دېدى. على شير: "اۈتىم على شير"، دېب جواب بېرگن اېكن، بلبل: "تىدىم، تىدىم. سېن يىنگى چىققن شاعرسن، اېندى اۈزىنگ گە بىر چرايلى تخلص تىلب، نوالرىنگ آخرى گە اونى ياز"، دېدى. بلبلنىنگ گىي ارسىدەگى "نوا" سۈزى على شيرگە چنان هم ياقىب كېتىدىكە، بوندن سۈنگى غزللرېنى "نوايى" تخلصى بىلن يىكونلەى باشلىدى. نوایىنىنگ بونچەلىك وقتلى شعر يازە باشلىشىنىنگ توب سببلرى اوستىدە اۈيلەيدىگن بۇلسك، قويدەگى تخمىنلر اۈرتەگە چىقەدى:

الف) او اۈسگن محيطدە شعرگە اعتبارنىنگ يوكسكلىگى؛

ب) اجدادلردن ميراث بۇلىب اۈتىب كېلگن شاعرلىك فضىلتى؛

ج) عابله محیطی: نوایی نینگ آتەسى كىچكىنە بەھادر نینگ اويى گە ھرات دەگى شەرىت دن، رسام لىك دن و سازندە لىك دن خبىرى بار آدم لر تېز - تېز يىغىلگنى و ھجا وزنى دە شەرلر يازگنى، بەغىى منبەلردە كېتىرىلەدى. ^{۱۶} نوایی نینگ تاغەسى مېر سىعد "كابلې" تخلصى بىلن شەرلر يازگن. ىنە بېر تاغەسى محمد على اېسە "غرىبى" تخلصى بىلن شەرلر بېتگن، موسىقى و خطاط لىك صنعتىدە نام قازانگن.

نوایی شەرگە قىزىقىشى كورتك يازگن دورلرنى اېسلب بوندەى دېدى:

بو فقير اول نظمى كېم، اۈرگە نېمېن، بو سۇنگى مطلع دېر. ھمان اوچ ياش بىلە تۇرت ياشىنىنگ ارەسىدە اېردېم، عزيزلر اۈقىماق تەكلىفى قىلىپ، بەغىى حيرت اظھار قىلورلر اېردى. بيت:

"رندم و عاشقم و جھان سۇز و جامە چاك

بە دولت غم تو ز فكر جھان چە باك"

كۇرىب اۈتىلگن دېك نوایی جودە اېرتە ياشدن اۈق شەر، ادبىيات، صنعت گە مېر قۇيگن، قولەى مھىطدە بۇلگنى باعث اۈزىدەگى قابىلىتنى دورىنىنگ بويوك لرى نظرىدن اۈتكىزىپ، اولردن دلالە الگن. مولانا يحيى سېك و درويش منصوردن عروض، حافظ على جامى دن قرائت، خواجه يوسف برھان دن موسىقە و باشقە صنعت كارلردن ھم درس اۈزى نینگ بىلىم و سويەسىنى كۇتارگن.

نوایی "لسان الطير" دە شەر مشقىنى جودە كىچىك ياش دە باشلەگىنى سۇزلب، توركى تىل نىنگ او يره تگن شەرلرىدن سۇنگ ىنە - دە مشھور بۇلگن ليگىنى تەكىدلەيدى:

^{۱۶} علی شیر نوایی، مجالس النفايس، نشر ح. اعيان، ارض روم: ب ۳۶ ، ۱۹۹۵.

چون كىچىك ياشتىن منگا بۇلدى نصيب،
نظم اداسيده خيالاتييم غريب...
شعر هر صنفين كه قىلدييم ابتدا،
تورك الفاظى بيله تاپتى ادا...
اۋيله كييم هر كيمسه نې كييم قىلگوسى،
بعضى ايشتە بار اونىنگ بير بېلگوسى...
كييم اۋزى تخصيصى غه املا دور اول،
مُهرى يا توقيع يا تَمغا دور اول...
صفحه دېباسى و نظم انشاسى دور
كييم تخلص ناظمى تمغاسى دور...
مېن كه تورك الفاظى گه ايلب شروع،
نظم تاپدى طبع كلكييم دين وقوع...
چون سحابِ طبعييم اۋلدى دُر فشان،
نظميمه ابردى نوايى دين نشان.

آتهسى سبزوار حاكمى بۇلگنده نوايى او بېرده يشب ايجاد قىلگن
و شعرلرى بيلن دانگ تره تگن امير شاهى بيلن هم مكتوبلر يازيشگن.
اۋشنده نوايى اېندى گينه اۋن ايكي ياشگه تۇلگن اېدى. بو ياشده
دورى نىنگ نامدار بير شاعرى بيلن مكتوبلر يازيشووى اونىنگ شعرىت گه
بۇلگن آتشىن محبتىنى كۇرستهدى. بنابرين، او اۋن تۇرت ياشلرده اۋزىنى
ياش شاعر صفتيده اطراف گه تىتىگن اېدى.

نوایی "جوده کیچیک یاشده اپکن ذكاسی اطرافیده گی لرنی حیرت گه ساله دیگن و اولرنینگ اعتبارینی جلب اېته دیگن درجه ده گی انكشافی، باشقه شاعرلرنینگ اثرلریدن اېللیك مینگ بیت یاددن بیلشی، بدیعی صنعتلرنینگ اېنگ مرکب لریدن بیری بؤلگن معما صنعتی ده یوکسك اقتدارنی نمایان اېتشی و نهایت زمانی نینگ علم و ادبیات محیطی گه اؤتیز بیلدن آرتیق دور مابینده بیتکچیلیك قیلیشی ذکا نقطه نظریدن فوق العاده بیر شخص بؤلگنی نی کورسته دی".^{۱۷}

نوایی ذواللسانین، یعنی ایکی تیلی شاعر بؤلگنی باعث فارسی و تورکی شاعرلری نینگ ایجاددی بیلن یخشی تنیش ابدی. "مجالس النفايس" و "محاكمه اللغتين" اثرلری ده مدح اېتگن و کیچیک لیگیدن باشلب نظیره یازگن شاعرلر حقیده به تفصیل معلوماتلر بېرگن. "لسان الطیر" داستانیده باله لیگیده "منطق الطیر"نی سبویب اؤقیگنی و عطارنینگ بو اثری گه مفتون بؤلگنی نی ایتهدی. ذاتاً، "لسان الطیر" هم عطارنینگ اثری گه بیتیلگن بیر نظیره دیر. شونینگ دېك، "فواید الکبر" ده خسرو دهلوی، حافظ شیرازی و عبدالرحمن جامی نی مقتاولر بیلن تعریفله دیدی و ایجادده اولرنینگ یؤلینی توتگنی نی بیلدیره دی.

نوایی هر بیر داستانده اوزیدن آلدین "خمسه" یازگن شاعرلرنینگ خاطرلر، اولر حقیده کؤپدن - کؤپ یخشی گپلر یازه دی. خصوصاً، نظامی، دهلوی و سؤنراق جامی حقیده مکتوبلر بیتهدی. قه ی بیر مساله لرده نظامی و خسرو بیلن بحثلشه دی، جامی گه اېسه بویوک بیر محبت و حرمت کورستیش دن چېکینمه دیدی.

^{۱۷} ا. ن. ترلان. اؤشه مقاله. ب ۱۰.

نوايى ايلك شعرلرېنى فارسچە يازگن. اۈشە دورده فارسچە شعر يازيش نېنگ كېنگ يايىلگنى، ياشلر نېنگ فارس تېلىدە غزل ايتيش گە ايتىلىشى كۈچەيگن بېر وقتدە بو عادى حال حسابلنەدى. "محاكمه اللغتين" دە بونگە اطرافليچە تۇختەلگن و "انگلى روش دە قدم" قۇيب، تور كچە يازيش نى باشلەگىنى قىد اېتگن. بو ايشدە اطراف - محيط نېنگ هم تاثيرى بۇلگنى گە شېهە يۇق. نوايى نېنگ آتەسى و تاغلر نېنگ تور كى دە شعرلرې بۇلگنى دېك حامىسى سلطان ابوالقاسم هم غزل لرېنى تور كى دە يازگن. شونېنگ دېك، او مېر قۇيگن سېدحسەن اردشير اونگە لطفىنى اۇقىش نى و اوندىن اۈرنك ايش لازم ليگىنى مصلحت بېرگن.

نوايى ايلك دېوانى نېنگ مقدمە سېدە تور كى شاعرلردن لطفى و سكاكىنى مقرر اېكن، امير شېخيم سھېلى نېنگ فارسچە شعرلرې اونگە ياققىنى ايتەدى. "خمسة" دە اېسە اوچ بويوك سلفى - نظامى، خسرو دهلوى و جامى گە جواب يازگىنى ايتەدى. نوايى "خمسة" سى نېنگ ايلك داستانى بۇلگن "حيرت الابرار" نظامى نېنگ "مخزن الاسرار"، دهلوى نېنگ "مطلع الانوار" و جامى نېنگ "تحفة الانوار" داستان لرى گە جواب صفتيدە يازيلگن. شونېنگ دېك، "فرهاد و شيرين" نظامى نېنگ "خسرو دهلوى"، "لىلى و مجنون"، نظامى و دهلوى گە؛ "سبعة سيار" هم نظامى و دهلوى گە؛ "سداسكندرى" هم نظامى و دهلوى گە؛ "خمسة دن عليحده بۇلگن" "لسان الطير" اېسە فريدالدين عطار اثرى گە نظيرە طرزى دە بيتيلگن. داستان لريده استاذلرې تۇغرى سېدە يېترلىچە معلوماتلر بېريلگن.

نوايى دېوان لريده غزل ژانر لريده گى شعرلر يېتكچى اۈرينى توتەدى. خصوصاً، فارسچە دېوانى دە گى شعرلرېدن و نظيرە لريدن نوايى نېنگ غزل دە قەيسى شاعرلر نېنگ تجربە لريدن الھام لنگنىنى انگلش

ممکن. اولر: سعدی شیرازی، خسرو دهلوی، حافظ شیرازی، کمال خجندی، سلمان ساوجی و عبدالرحمن جامی لر.

نوایی نینگ غزل نویس لیگی ده ایکی مهم اساس بار. بیرینچی سی حافظ، کمال خجندی و فخرالدین عراقی لرگه منسوب سبک یوروقی دیر، ایکینجی سی جامی، وحشی بافقی و بابا فغانی لرگه عاید سبک هندی دیر.

نوایی نینگ فارسجه دېوانی ده گی ۴۵۸ ته غزل نینگ ۲۳۱ ته سی حافظ شعرلری گه یازیلگن نظیره لر. اما نوایی نینگ حافظدن فرقی بیر نېچه معنای بیر بیت گه سیغدیله آیشی دیر. بوندن تشقری، جامی گه ۳۹ ته، خسرو دهلوی گه ۳۳ ته، سعدی شیرازی گه ۲۵ ته، کمال خجندی گه ۵ ته، امیرشاهی گه ۵۳ ته، بايقرا، سلیمی، دهلوی و سلمان گه ۲ ته دن نظیره یازگن. حافظ و جامی، نوایی نینگ غزیده گی اساسی استاذلری مقامی ده دیر. حقیقتدن هم شاعر تیز - تیز اولر نینگ اسمی نی بیر گه لیکده ذکر اېته دی: ای فانی (نوایی)، حافظ و جامی نینگ قذحی دن بیر تامچی ایچگن، اېندی جمشید سېنینگ قذحینگدن بیر قولتوم آلمات اوچون تیلنجی لیک قیلماقده دیر.^{۱۸}

نوایی یشه گن دورده شعر دېگن ده فارس ادبیاتی، شاعر دېگن ده اېسه نظامی، حافظ، دهلوی، و جامی کبی فارس شاعرلری خیال گه کېلسه - ده، بولر نینگ یانیده نسیمی، سکاکی، یوسف امیری، گدایی و لطفی کبی تورکی شاعرلر نینگ هم اسمی قید اېتیلگن. حتا نوایی نینگ شخصاً اؤزی بو شاعرلر حقیده سؤز یوریتگن و بعضی لری گه جوده یوقاری بها بېرگن. مثلا، "حالات پهلوان محمود" رساله سیده پهلوان بیلن آره سیده بؤلیب اؤتگن بیر

^{۱۸} ا. ح. قلقان دین. علی شیر نوایی و فارسجه دیوانی نینگ مندرجه وی تدقیقی. آتاتورک

یونیورسیتی، DD ارض روم، ب ۲۰۰۴. ۲۱.

صحبتىنى نقل اېتەدى. اونگە كۆرە، نوایى، لطفى و نسیمی نى بىر - بىرى گە قیاس لەیدی؛ اولر نینگ بىرىنى مجاز، ایكىنچى سینی حقیقت شاعر صفتیده بهالهیدی.

نوایى "مجالس النفايس" دە لطفى نى، زمانى نینگ ملك الكلامى دەپ صفتلەیدی و او یازگن مطلع لرگە جواب یازیش ممکن اېمس، دېبە اونگە جودە یوکسك بها بېرەدى. تۇقسان تۇقتیز یاشیده و آخر عمریده ردیفنى "آفتاب" شعرى ایتتى کیم، زمان شعراسى برچە تتبع قیلدیلر، هیچ قیسی سى مطلع نى آنچه ایتە آلمەیدیر و اول مطلع بو دیر کیم:

ای زلفِ شبِ مثال سايه پرور آفتاب

شام زلفت را به جای ماه در بر آفتاب

حتّا لطفى دن یاشى اولوغ بۇلگن و اۋرتە آسیانینگ ایلک توركى شاعرى صفتیده اعتراف اېتیلگن سكاكى نینگ لطفى دن بعضى شعرلرینی اۋزلاشتیرگینی ایتەدى. بولردن تشقرى، نوایى "مجالس" دە ینە بىر قنچە توركى گۇی شاعرلردن بحث یوریتەدى. اولر نوایى دن بىر مونچە ایلگری عصرلر اثرلر بیتگن شاعرلر دیر و منبع لرگە كۆرە نوایى بو شاعرلر نینگ اثرلری گە نظیره یازگن. مثلاً، او یوسف امیری نینگ یخشی شاعر بۇلیشى گە قرەمسدن، شهرت تاپمەگینی، مولانا آتایی شعرلری نینگ اۋز زمانیده جودە مشهور بۇلگینی، اما اونینگ قافیه گە اونچە لیک اعتبار بېرمەگینی، مولانا گدایی نینگ تورکچە شعر یازگنلری نینگ مشهورلریدن بۇلگینی و اۋزی گە خاص اسلوب گە اېگە لیگینی، سید احمد میرزانینگ جودە مشهور شعرلری بۇلگینی، ایتەدى.

نوایی اۈزیدن آلدین يشه گن تورکی گۆی شاعرلر نینگ شعرلری گه نظیره بیتگن. بولردن دستلبکی سی، تورکی ادبیات نینگ ایلك شاعری دهب حسابلنگن سكاکی دیر. اونینگ ۱۳ ته قصیده، ۵۷ ته غزلی بۆلیب، نوایی اونگه ۷ ته نظیره یازگن.

نمونه:

جهاندين كېتى تشويش و مبادى امان كېلدى،

خلايق، عيش اېتىنگ بولكون، سرور جاويدان كېلدى

سكاكى

سپوینگیل، ای کۈنگیل، آخرکه جسمینگ ایچره جان كېلدى،

قوان، ای جان محزون کیم، حیات جاويدان كېلدى

نوایی

تورکی شعریت نینگ سكاکی دن سۈنگره بیتیشگن ایکینجی اعتبارلی شاعری لطفی دیر. نوایی اۈشه زمان نینگ ملک الشعراسی بولگن لطفی گه ۲۷ ته نظیره یازگن. مثلا:

غرق اۈلدى یوزونگ خجالتی دین گل عرق ایچره،

سرگردی قویاش باقتی چو اول صنع حق ایچره.

لطفی

مشکین خطینگ اول یوز کیبی گلگون ورق ایچره،
تون عنبری گویا که چالیبتی شفق ایچره.
نوایی

بو دورنینگ نامدار شاعرلریدن ینه بیری فارس و تورکی شعرلری بیلن
تینلگن یوسف امیری دیر. نوایی امیری شعرلری گه ۳۴ته نظیره یازگن.

نمونه:

باغ ارا دای شدتی بیرله فزاسی قالمه‌میش،
گل بیله بلبلنی هم برگ و نواسی قالمه‌میش.
یوسف امیری

مهن گه اېمدی سرو ایله گل مدعاسی قالمه‌میش،
سرو بۇیلیق گل جبین لرنینگ هواسی قالمه‌میش.
نوایی

تورکی شعریت‌نینگ متصوف شاعرلریدن بۇلگن گدایی دېوانی اؤشه
دورنینگ اېنگ سره اثرلریدن حسابلنر اېدی. نوایی گدایی غزل‌لری گه ۱۰ته
نظیره یازگن. اولردن بیر بیت قوییده‌گیچه دیر:

اول پری غایب بۇلور کۆزدین نې تدبیر اېتکه مېن،
جان اوویی ایچره مگر نقشی نی تصویر اېتکه مېن.
گدایی

عارضینگ نقشین کۇنگیل لوحیده تصور اېتکه مېن،
بۇلمسه تقدیر انی کۆرمک نې تدبیر اېتکه مېن.

نوایی

تورکی ادبیات ده گی نوایی دن سۇنقره اېنگ سلماقلی دېوان، حافظ
خوارزمی گه عاید دیر. اونینگ دېوانیدن ۱۰۵۲ ته غزل جای الگن. نوایی
باشقه تورکی شاعرلر کبی خوارزمی ایجادینی هم یخشی بیلگنی اونینگ
غزل لری گه باغله گن نظیره لریدن عیان بۇله دی:

اول پریش زلفی دین دېوانه بۇلدییم عاقبت،
کۇرگیل اېمدی خلق ارا افسانه بۇلدییم عاقبت.
حافظ خوارزمی

آه کیم، اول آشنا بیگانه بۇلدی عاقبت،
هجری دین بیخودلیغیم افسانه بۇلدی عاقبت.

نوایی

نوایی ابرگشگن شاعرلردن ینه بیرى، شاهى دیر. نوایی شاهى نینگ حیاتی
حقیده کۆپ نرسه بيلمسه - ده، اونینگ ۱۳ته غزلی گه نظیره یازگن:
یار باریب قۆیدی جان گه داغ فرقت، ای رفیق،
کۆنگلومه کار ایتمسینمو درد و غربت، ای رفیق.

شاهی

کیم که، وصلی ایچره یاقسنگ شمع اُفت، ای رفیق،
کۆز توت اول شمع اؤتیدین - یوز داغ فرقت، ای رفیق.

نوایی

نوایی نینگ علمی - ادبی میراثی البتّه اۆزی گه خاص و
تکرارلنمس دیر. شو نقطه نظرден قره لگنده، او هرات ادبی مکتبی و تورکی
ادبیات بیتیشیرگن اینگ بویوک شاعر و متفکرلردن بیرى اېکن لیگی گه
هیچ شبهه قالمه یدی. اولوغ شاعر یره تگن اثرلری نینگ تصنیفی
قوییده گی لرچه:

دېوان لړ

"خزاین المعانی"

۱ - غرایب الصغر، بالهلیک ییل لریده یازیلگن شعرلرینی اوز ایچی گه آلگن بو دېوان گه معین سببلرگه کؤره سؤنگی ییل لرده یازیلگن ایریم شعرلر هم کیریتیلگن. دېوانده ۶۳۶ غزل، ۱ مستزاد، ۳ مخمس، ۱ مسدس، اترجع بند، ۱ مثنوی، ۳۴ قطعه، ۵۲ معما بار.

۲ - نوادرالشباب. بو دېواندن یاشلیک ییل لریده یازیلگن شعرلر اؤرین آلگن. دېوانده ۶۴۷ غزل، ۱ مستزاد، ۳ مخمس، ۱ مسدس، اترجع بند، اترکیب بند، ۵۰ قطعه، ۵۲ معما بار.

۳ - بدایع الوسط. بو دېوان گه ۴۵ - ۳۴ یاشلریده یازگن شعرلر کیریتیلگن. دېوانده ۶۳۸ غزل، ۱ مستزاد، ۲ مخمس، ۲ مسدس، اترجع بند، اقصیده، ۵۸ قطعه، ۱۰ غزل، ۱۳ تویوق بار.

۴ - فوایدالکبر. کبکسه لیک ییل لریده یازیلگن شعرلری اوشبو دېوان گه تۈپلنگن. دېوانده ۶۲۷ غزل، ۱ مستزاد، ۲ مخمس، ۱ مسدس، ۱ ترجع بند، ۱ مثنوی، ۴۸ قطعه، ۸۴ مفردات بار.

۵ - دېوان فانی. بو دېوانده ۴۶۸ غزل، ۱ مسدس، ۱ مرثیه، ۳۶ قطعه، ۶۷ رباعی، ۱۶ تاریخ، ۳۴۱ معما، ۶ لُغز جای آلگن. اېندی دېوان لردن اؤرین آلگن ایریم غزل لر اوستیده تۈخته لیب اؤتماقچی میز.

دېۋان لردن نمونه لار:

۱ - غزل

بو غزل مناجات كر كرتى گه اېگه. ايلك بيتدن باشلېق شاعر الله گه التجا قيله دى. اينىقسه، مطلع و مقطعده اۇزى نىنگ اصل مقصدى حسن مطلق وصالى گه بيتيشماق اېكن ليگىنى ايتهدى. باشقه بيتلرده اېسه الله نىنگ اوندىن يوز اۇگير تيرمس ليگىنى افاده له يدى:

يا رب، اولغان چاغده جانيم جسمى ويراندين جدا،

اول بۇليب موندن جدا، سېن بۇلمه غيل آندين جدا.

“يا رب! جانيم بو خسته جسميمدن ايريلگنده، او بوندن ايريلسه هم سېن اوندىن ايريلمه.”

شاعر الله گه التجا قىليب، روحى تىدىن اجره لگن زمانده اۇزىنى يلغوز لتيرمس ليگىنى سۇره يدى.

چون جدا بۇلمس مېن غمناك يۇق و باريدىن،

نې غمىم سېن بۇلمه سنگ مېن زار و حيراندين جدا.

“سېن اگر مېندن جدا بۇلمه سنگ، مېن بار و يوغىمدن ايرىلمس هم هيچ پروا قيلمى من.”

نقد جان چىققنده ايمان گوهرين كۈنگىم گه سال،

ايله گيل جاندين جدا، ليك اېتمه ايماندين جدا.

“جان نىنگ چىقىشى نقد بۇليب قالگن چاقده ايمان جوهرىنى كۈنگىم گه سال، جاندىن جدا اېتسنگده، اصلا ايماندىن ايرىمه.”

خان وماندین آییریب قیلغنده تۇپراق ایچره حبس،

قیلمه لطفونگ مېن الاخان و الاماندین جدا.

"همه نرسه م دن آییریب قبر ایچی گه حبس اېتگنینگده، لطفینگنی مېن
بختی قرادن دریغ توتمه."

حشر غوغاسی ارا عاصی لیغیم غه رحم قیل،

لطف ایله ایلگیم توتیب قیل اهل عصیاندین جدا.

"قیامت غوغاسی قۇزغهلگن وقتده عاصیلیغیم گه رحم قیل، اۇز لطفینگ
بیلن قۇلیمدن توتیب عصیان قیلوچی لردن آییریب آل".

گرچه اۇلدیم کافر عشق اهل اسلام ایچره قات،

اول زمان کیم بۇلغوسی کافر مسلمان دین جدا.

"گرچند مسلمان لر آره سیده عشق پرست کافر بۇلسم - ده، عشق مسلمانینی
کافر دن اجره تیشی گه ایشانه من".

جنت ایستب ایله گن لرنی عبادت قیلمه غیل،

کوثر و طۇبی و قصر و حور و رضواندین جدا.

"جنت ایستب عبادت قیلگن لرنی جنت، طوبی ساری، حور و رضوانینگدن
جدا قیلمه".

برچه دین ایری نوایی غه قیلیب وصلینگ نصیب،

قیلم غیل، یارب، آنی موندین، مونی آندین جدا.

"برچه دن ایرو حالده نوایی نی وصلینگه بیتکز، یارب عاشقنی معشوقه دن،
معشوقه نی عاشق دن اییرمه".

۲ - غزل

نوايىنىڭ بو غزلى ممتاز اسلوبىنىڭ بىرچە جەھەتلەرنى مجسملىتىرگن. غزل جىمى كتە بۇلىشى گە قرەمسدن ايلك بىتدن سۇنگى بىت گە قدر افادە و مضمون، آھنگ و موسىقىلىك يوزەسىدن مكمل بىر اويغونلىكدە يازىلگن. نوايىنىڭ بىر نېچە غزلدە بۇلگنى كىبى بو غزل ھم خودى موسىقە بىزملىدە اۇقىش اوچون يرەتلىگن دېك تصورات اويغاتەدى. غزلىنىڭ بونچەلىك آھنگدار بۇلىشى گە بعضاً، قافىە و ردیف بىلن برابر كىلمەلرنىڭ ھم تاثيرى بارلىگى كۇزگە عىان تشلەنىپ تورىدى. معنا و خىيالنىڭ (تصور) اۇز ارا موافق صورتدە باغلەنىپ كېتگنى شاعرنىڭ طبعى دەگى حادثەلەرگە زىرك نگاھ بىلن باقىشى، اولردن موضوع گە ماس مثال لر كېلىشىرىشى دن دلالت دىر. مذکور غزلدە ھم تمثال يۇلى بىلن طبعىت تصورىلردن شاعرانە اصولدە (حُسنِ تَعْلِيل) يىنگىچە اوبرز (سىما) يرەتگن.

لطاقتدە يوزونگ ھم گل اېمىش ھم گلستان اېرمىش،

حلاوتدە لىنىڭ ھم جان و ھم آرام جان اېرمىش.

"گۇزەللىكدە يوزىنىڭ ھم گل، ھم گلستان اېرمىش، شىرىنلىكدە دوداغىنىڭ ھم جان، ھم كۇنگىل حضورى اېرمىش".

بو بىتدە "لطاقت - يوز - گل" بىلن "حلاوت - دوداق - جان" اراسىدە موافقلىك سقلنگن. شونىڭدېك، ردیف و قافىە يان دە قۇللىلىگن سۇز يساوچى قۇشىمچەلر و باغلاوچىلر ھم ايكى مصرع آرەسىدەگى متناسبلىكنى تامىنلەگن يەنە بىر عنصر دىر.

بو معنى دین که دایم چون نهان دیر اول پری کۆزدین،
ایشی جان و کۆنگیل گه اؤرتمک داغی نهان ابرمیش.

"اول پری نینگ هر دایم سرلی روشده کۆزدن نهان بۆلیشی نینگ اصل
سببی، جان و کۆنگیلده سرلی اؤت (یره) یاقماقده دیر".

بو بیتده نوایی نینگ کۆزگه کۆرینمس لیگی بیلن کۆنگیل یرهسی آره سیده
علاقه دارلیک بارلیگی ایتیلگن. نېگه که، کۆرینمه ی دیگن بیر بارلیق نینگ
ایزلیشی بیهوده بۆلگنی کبی کۆنگیلده گی یاره هم کۆرینمه یدی. کۆنگیل
یرهسی کۆزگه تشلمه یدی، اما باشقه یره لردن کۆره قتیق آغریق بېره دی.
شاعر قلییده گی کۆرینمس یره گه پری لرنینگ کۆرینمس اېکنینی
قیاسله ماقده.

ایتی بغریم نی بیر چاغده ایاغی قان گه بولغندی،

کۆزیم باغیده گل آنینگ تابانی دن نشان ابرمیش.

"سېوگیلیم نینگ ایتى کۆنگیلیم نی تیشلر اېکن، ایاغی قان گه بویه لدی.
کۆزیم نینگ باغیده گی گل او ایت نینگ آیاغیدن نشانه ابرمیش".

شررلر بیرله آھیم دودینی صحرای عشق ایچره،

کیشى کۆرسه گمان قیلغهی مینگ اؤتلوغ کاروان ابرمیش.

"عشق صحراسیده دود آھیم اوچقونلری کۆریندی که، بونی کۆرگن لر مینگ
آتشلی (باشقه - باشقه جایده یانگن مینگ آتش) کاروان کېلدى دېب
اؤیله شی ممکن".

بیته چۆلده تونه یاتگن بیر کتّه کاروان منظره سینی تصویرلش آرقه لی عاشق نینگ ایچکی کبچینه سی افاده ایتیلماقده. اما قۇناق بیرى عشق صحراسی، تومن و اوچقون لر هم عاشق نینگ کؤنگیلیده یوکسلماقده دیر.

چمن ده هر سَرى قیلدیم گل رعنا گمان، اول خود،

سریغ گل جامیده گلگون سرشکیم بیرله قان ابرمیش.

"چمنده قه یسی طرف گه باقسم کوزیم گه گل رعنا کورینه دی، اما اولر اصلیده سریق گل جانیمده گل رنگ لی قانلی کوز یاشیم ابرمیش."

ساغیندیم کؤییده هر کبچه ایتلر ناله سی لپکین،

نچون کیم، تلبه ایت عشاق کؤنگلیدین فغان ابرمیش.

"سبؤگیلیم کؤییده هر تونده ایشیتمه گن آواز ایتلر نینگ ناله سی دپک تو بولدی. اما بو آواز عاشقلر نینگ ناله سیدن بجزاوته بؤلگن تلبه ایت نینگ آوازی اېکن."

فنا دیری که گردون حصنیدن محکم دورور بیلدیم

که، گردون ظلمیدین فقر اهلی غه دارالامان ابرمیش

"فنا اولکه سی نینگ فلک قلعه سیدن مستحکم اېکنینی فقر اهلی گه فلک نینگ ظلمیدن پناه جای اېکنیدن بیلدیم."

نوا یی نی ددیم عشق ایچره سامانی تاپیب ابرکین

ولی کوردیم همان دېوانه بیخان و مان ابرمیش.

"نوا یی حقیده" "عجبا، عشق ایچیده ثروت تاپدیمی؟" دبر اېکن، اوی - جای سیز بیر دېوانه بؤلمه گنینی کوردیم."

۳ - غزل

"ممتاز ادبیاتده بعضی ردیفلر شعرنی انگلش باره سیده ثمره لی بؤلیب گینه قالمسدن، اونو شهبه سیز، بیر اؤزَن گه قره ب آلیب باره دی. بو غزلده هم انه شو خصوصیت کؤز گه تشلنه دی. "قالمه میس" ردیفلی مذکور غزلده بیر وقتلر گؤزهل کونلر یشه گن، کؤپلر نعمتلر گه ابریشگن و دؤستلری بیلن خوش وقتلرینی اؤتکزگن بیر انسان نینگ وقتی کبلیب بولرنی یۇقاتگنی و اهندیلیکده خوش دملردن اوزاق قالگنی حزین بیر شکلده افاده ایتیلگن".

مهن گه اېمدی سرو ایله گُل مدعاسی قالمه میس،

سرو بؤیلیک گل جبین لر نینگ هواسی قالمه میس.

"مهن ده اېندی نه سرو و نه گُل مدعاسی قالدی، نه سرو بؤیلی، گل بدلی معشوقه لر گه بیر ایستک قالدی".

اؤیله بوز میس محنت و غم خیلی کؤنگلوم کشورین،

کیم نشاط انده سیغینغونچه فزاسی قالمه میس.

"درد و قیغو کؤنگلوم اولکه سینی شو قدر تۆلیدردی که، بو یپرده شادمانلیک سیغه دیدگن جای قالمه دی".

مهن بلیت ایچره مهن، اهل شاد، گویا چرخ نینگ

اېمدی درد اهلی غه یبتکونچه بلاسی قالمه میس.

"مهن فلاکت ایچیده من، باشقه لر بختیار، بو فلاکت مهنینگ اوستیم گه شونچه لر کؤپ یاغیلدی که، اېندی اونینگ باشقه لر گه یبتهدیگن بلاسی قالمه دی".

يارکيم قيلمس جفا و جور ابرمس رحم دين،
کيم منگا کورگوزمه گن جور و جفاسی قالمه ميش.
"يارنينگ مېن گه جفا و اذيت بېرمه يانگنی اونينگ مرحمتيدن اېمس،
بالعکس، مېن گه کورسته ديگن باشقه اذيتی قالمه گن دير".
بس که هر تارين بلا اطفالی اوزديلر چيکيب،
وه که، عريان جسم اوزه محنت بلاسی قالمه ميش.
"بلا باله لری بوتون تارلرنی اوزيب تشله ديلر، افسوس که، اېندی وجدانيم ده
مشقت باله سی قالمه دی".
گل چاغی باغينگ گه کيم يول بېرمه دينگ، اي باغبان،
چين مو دير دی بولغله لی؟ دېرلر صفاسی قالمه ميش.
"ای باغبان، گلر اچيلگن چاغده باغينگ گه کيريش گه يول بېرمه دينگ، قيش
کېلگندن کپين دنياينگ صفاسی قالمه گنی توغری می؟"
ای نوایي، گر وفاسی قالمه ميش آنينگ سнга،
غم يېمه کيم، انگا هم حسن وفاسی قالمه ميش.
"ای نوایي، شونينگ سېنگه وفاسی قالمه گنی کبی اونينگ اوزی گه هم
حسن و طراوتی قالمه دی".
۴ - بو شعر تورکی ادبيات ده گی "سوو" ردیفلی شعرلر نينگ ایلکی دير. گرچه
موضوع اونده اساساً سوو اطرافیده رواجلنسه - ده، بيتلر نينگ مضمونی بير -
بيری بيلن باغلنمه یدی. هر بير بيتده سوو توغری سيده گی فرقلی بير جهت گه
اعتبار قره تيله دی.

ساچتی تېردین گل اوزه اول سرو گل رخسار سوو،
 کویمه گیم دفعی غه قیلدی اوت اوزه احضار سوو،
 "او گل یناقلی سرو گل اوستی گه تېردن سوو ساچدی. کویگنیم نی اۇچیریش
 اوجون اوستیم گه سوو سېتی".
 یوزده خوی طغیانیدن گر کولسه آغزی یوق عجب،
 غنچه غه بولمس آچیلماق، ایچمه بین گلزار سوو.
 "معشوقه جوشیب کولگیده یوزیده گی آغزی گویا یوق دېک کورینه دی. بونده
 حیرتلرلی نرسه یوق چونکه گلزارنی سوغرمسدن غنچه نینگ آچیلیشی
 ممکن اېمس".
 تیغی بات - بات زخم اورردین زار جسمیم قیلدی ضعف،
 زمزم اولسون کیم، کۆپ ایچسه بیتکورر آزار سوو.
 "اونینگ تیغی بات - بات زخم اوریب ناتوان جسمیم نی ینه ده ضعیفلنتیردی،
 اخیر، ایچیلگن سوو زمزم بولسه هم، کۆپ بولسه ضرر بیتکزه دی".
 یا ایاغی توپراغی دین اؤزگه کورمان دارویی،
 ای معالج، کۆزلریم دین کیم کپلور بسیار سوو.
 "ای طیب، کۆزلریمدن کۆپ سوو کپلسه هم یارنینگ آیاغی توپراغیدن
 باشقه داری کورمس مېن".
 مهر کیم، اول چهره عکسی دور نېدور، گر بولمه میش،
 اوتلوع آهیم شعله سی دین گنبد دوار سوو.

"قوياش معشوقە يوزى نىنگ عكسى دىر، آتشىن آھىم نىنگ اوچقونىدن
فلک نىنگ اطرافى سوو بولمىسە، نې نفع دىر؟"

غم اۋتى دىن، اى حكيم، اۋلمك تىلر مېن، جانىمە،
زھر قۇشسىنگ قۇش، و لېكىن قاتمە غىل زھار سوو.

"اى حكيم، غم اۋتىدن اۋلماق نى اىستەى من، جامىم گە زھر قۇشسىنگ
قۇش گىن و اصلا سوو سالە كۈرمە."

خستە كۈنگلىم آغزى زخمى پختە ليغ پىكانى دىن،
بار انىنگ دېك كىم، ماموق بىرلە ايچر بىمار سوو.

"سېوگىلىم آتگن اۋق بىلن خستە كۈنگلىم يرهسى نىنگ آغزى كۈيگن دىر، او
بە مثال پختە بىلن سوو ايچكن خستە دىر."

شرع دىن ايرى رياضتىدىن صفا كسب ايلەگن،
اۋيلە دور كىم صاف اۋلور تسكىن بىلە مُردار سوو.

"دىنى حكملردن چىقىب قىلىنگن رياضتىدن حضور تاپمىش، تىنىب قالگن
ناپاك سووگە اۋخشە يدى."

تورت يان دىن اۋقى يۈل قىلمىش نوايى كۈنگلى دىن،
عشق سوداسى اوچون گۇيا يىسپتور چار سوو.

"اى نوايى، معشوقە آتگن اۋقلر تۇرت طردن كۈنگلىنگ گە اۋق
سالىدى كىم، بو خودى عشق سوداسى آچىلگن بازار گە اۋخشە يدى."

۵ - غزل

شاعر بو غزلده معشوقه گه بیتیشماق یؤلیده باشی گه توشکن سودالرنی و چېککن المهرلینی تورلی فکر و خیال لر آرقه لی افاده لشگه اورینه دی. خصوصاً، سؤنگی بیتلرده تصوفی موضوع کولی راق سبزیلیب الهی عشق و بو یؤل گه کیرگن عاشق سالک نینگ حالتی نمایان بۆله دی.

جان گه کؤکسوم چاکی دین جانان نی مهمان ایله دیدیم،

گوهری تاپدیدیم، ائی قؤینیمده پنهان ایله دیدیم.

"سېوگیلیم نی جانیم گه کؤکسیم نینگ یاریغیده مهمان ایله دیدیم، بیر گوهر تاپتیدیم و اونى کؤنگلومده سقله دیدیم".

کوکب اېرمس، پخته لر توتמוש قولاغی گه سپهر،

اول قویاش هجری ده تونلر بس که افغان ایله دیدیم.

"کؤکده پارله یاتگن یولدوزلر اېمس، اولر اصل ده آسمان گنبدی قولاغی گه تیققن پخته لر دیر. چونکه مېن قویاش هجریده کپچه لری کؤپ فغان چېکدیدیم".

جانغه ای گل، خارِ غم کؤپ اوردونگ، اېت وهم اېمدی کیم،

هر بیرین بیر ناوک آھیم غه پیکان ایله دیدیم.

"ای گل، جانیم گه غم تیکانی بیلن کؤپ اوردینگ، اېندی شونده ی خیال اېت که، هر بیر تیکانی بیر آه اوقی گه اؤتکیر اوچ ایله دیدیم".

کؤکسیم اوزره نې که مرهم اېردی، اشک آقیزدی، وای،

کیم سلامت طرحین اول سوو بیرله ویران ایله دیدیم.

"كۆكسىم اوستى گە قۇيگىنيم هر مرهمنى كۆز ياشىم آقيزدى، اې واھ كه بوتون قالگن لرنى اېسە كۆز ياش لريم بيلن ويران اېتدويم".

فتنه تاشى يا سلامت ساحلى تېنگ دېر منگا،

كىم حباب اشك دىن باشىم غە قلقان ايله دويم.

"فتنه تاشى بيلن سلامت ساحلى مېنىنگ اوچون بېردېك، چونكه كۆز ياشى پوپك لرىنى باشىم گە قلقان قىلديم".

باعث مقصود، زاهد، زهد قىلدى، مېن فنا،

فكر اقبالى دىن اول مشكل نى آسان ايله دويم.

"زاهد ايسته گى گە اېرىشماق اوچون زهدنى افضل بىلدى، مېن اېسە فنا و فقيرلىك بيلن بو مشكل نى آسان ايله دويم".

اى نوايى، باغلب اېردى كعبه احرامىن كۈنگول،

كۈيىدىن بېر نكتە شرح ايلب، پشيمان ايله دويم.

"اى نوايى، كۈنگول كعبه احرامى نى باغله گن اېدى، سېنىنگ كۈيىنگدن بېر نكتەنى شرح ايلب پشيمان بۇلديم".

۶ - غزل

غزل بېرىنچى بيتدن آق "ايشنى الله دن اېگە سىدن سۇرهنگ" حكىمى بيلن باشلنەدى. هر قندهى ايش نىنگ استاسى نى، اهلى نى بىلش گە حركت قىلماق لازم. بىراق بو بېر غزل بۇلگنى باعث بو بېرده گى مسالەلر بېر آز فرقلى دېر. ايلك بيتدن باشلب معمارلر گە و عامل كارلىك ميدانى گە قرەيدىگن بۇلسك موضوع ينه - ده انىق انگلشيله دى. مطلع دن باشلب ايش و متخصصلىك اوچون شوندهى بېر جدول قىلىب آلەمىز:

ایشن نی بیلمس لیک	متخصص	ایشن ، معما یا که مشکلات
...	ناتوان	عشق
...	کامران	عشرت
عاشق	نامهربان	بې وفالیک
عاشق	رعنا نو جوانی	حسن و قوت
بېدل اېل	دلستان	دل شکن لیک
نېک نام اېل	یامان	بدنام لیک
شفقت و جان اهلی	بې خان و مان	فردلیک ذوقی
...	قهرمان	قتل حکمی
اهل رسم	بې نام و نشان	مقصود کُنْجی نشاطی
...	کاروان	نوایی: عشق
		صحراسی ده غایب

عشق سَرین هجر اسیری ناتوان لردین سوره‌نگ،

عیش ایله عشرت طریقین کامران لردین سوره‌نگ.

"عشق سرینی ایریلیق اسیری بؤلگن بېچاره لردن سوره‌نگ، معیشت نینگ عرفی نی اېسه آخر مقصدی که اېریشگن کیف اهلیدن سوره‌نگ".

بیزگه جز مهر و وفا آیینی بؤلمه‌ی دور نصیب،

بې وفالیغ رسمی نی نامهربان لردین سوره‌نگ.

"يىزگە شىققەت و وفادىن باشقىسى نىصب بۇلمىس، وفاسىزلىكىنى
مرحمتسىزلىكىدىن سۇرەنگ".

بىزنى دوران محنتى ھەم عاجز اېتمىش، ھەم قىرى،
حۇسن ايله قوتنى رعنا نوجوان لردىن سۇرەنگ.

"بىزنى فلكنىنگ يوكى ضعيفله تىب قىرتى، گۈزەللىك بىلن قوتنى دلربا و
كۈركم لردن سۇرەنگ".

بېدل اېل دلجۇىلىق يا دلشكنلىك رسمىنى،
فەھم قىلمىس لىر، بو ايشنى دلستان لردىن سۇرەنگ.

"كۈنگىل سىز كىمسەلەر كۈنگىل تارتىش يا كە كۈنگىل بوزىشنى بىلمىس لىر،
بو ايشنى كۈنگىل آلووچىلردن سۇرەنگ".

نېك نام اېل عشق ارا بدنام لىغ لىر شېۋەسىن،
يخشى بىلمىس لىر، انى بىزدېك يامان لردىن سۇرەنگ.

"يخشى كىشى لىر عشق يۇلىدەگى يامانلىك لردن قەيىردن بىلسىن، اونى بىز
كىى بدنام بۇلگن لردن سۇرەنگ".

فردلىق ذوقنى سۇرمنگ شوكت و جاھ اھلى دىن،
اول صعوبت لذتىن بې خان و مان لردىن سۇرەنگ.

"يالغوزلىك ذوقنى مقام و موقع صاحب لىرىدىن سۇرەنگ، بو مشقت
لذتىنى اوۋى سىز - جاى سىز لردن سۇرەنگ".

عجز توپراغىدە عشق اھلى غە اۋلگن حكىمى بار،
قتلغە حكىم ايله مكىنى قەرمان لردىن سۇرەنگ.

"عاجزلیک توپراغیده عشق اهلینی اولدیرماق حکمی بار، قتل گه حکم
بهرماق نی قهرمان لردن سؤرهنگ".

بیلمه دی مقصود گنجی نینگ نشانین اهل رسم،

گر سؤرر سیز، آنی، بی نام نشان لردین سؤرهنگ.

"مقصد خزینه سیدن نشانینی اهل رسم و قدرتلی لر بیلمهیدی، اگر اونوی
سؤرهماقچی بؤلسنگیز کیمسه سیز بیچاره لردن سؤرهنگ".

چون نوایی عشق صحراسیده بیتتی، دؤست لر،

آنی اول یان دین بیتیشگن کاروان لردین سؤرهنگ.

"نوایی عشق صحراسیده غایب بؤلدی، ای دؤستلر. گر اوندن خبر آماقچی
بؤلسنگیز، اؤشه تامالردن کهلگن کاروان دن سؤرهنگ".

بیت لردن نمونه لر:

سرونینگ هر برگی بغریم قانی دین سېراب اېرور،

یۇقسه بۇلمس ارغوانی برگ لیک سرو روان.

"سرو درختی نینگ هر بیر ییراگی بغریم قانی دین سووگه قانگن دیر، یۇقسه،
سرونینگ ییراق لری ارغوانی رنگ ده بۇلمس اېدی".

تانگ یۇق که، کؤزونگ بۇلسه کؤنگیل بیرله ملایم،

مجنون غه عجب یۇق، اگر آهو بیله اؤینر.

"کؤزینگ کؤنگلوم بیلن اؤینه سه بونینگ حیران بؤله دیگن جای یۇق، زېرا،
مجنون نینگ آهو بیلن اؤینه گنی نینگ نیمه سی عجبالی ایش اېدی".

ساقیا، ایکی لبالب جام ایله تیرگوز مېنى،
دھر ابلی اندوهیدین مھلک خماریمنى كۆریب.
"ای ساقی، اېل نینگ اندوهی دن اولدور یازگن خماریمنى كۆرگن - ده مېنى
ایکی قدح می بیلن تیریلتور."
حُسنی و عشقیم کمال ایچره یقین دورلرکه، بار:
اول مېنینگ حیرانیم و عالم اونینگ حیرانی دور.
"معشوقم نینگ گۆزهل لیگی بیلن مېنینگ عشقیم کمالی بیر- بیرى گه یقین
دور، شو سبب دن او مېن گه حیران و عالم اونگه حیران دور."
عیدگاه اهلین دَمی قیلمه پریشان، ای سپهر،
کیم ابرور بو جمع بیر - ایکی زمان مھمان سېنگا.
"ای فلک، عید بیرم گاهیده گی کیشی لرنی بیر دم بۇلسه - ده پریشان
اېتمه، چونکه بو جماعه بیلده بیر یا ایکی بار سېن گه مھمان بۇلهدی."
کام وقتی ترک دنیا ایله گن تاپمیش حیات،
یۇقسه یېتگن ده اجل خود کامی ناکام ایله مېش.
"ذوق وقتی چاغیده دنیانی ترک ایله گن کیشی حیاتینى تاپگن بۇلهدی،
یۇقسه، اجل کېلگن چاقده ایسته گی گه یېتهدی می یا که یېتمه یدی می، نیمه
فرقی بار؟"
اېمس وصلینگ تیلب اوچگن کۆزیم اطرافیده کیپرک،
کیم اول دریا ده قوش لرگه قمیش دین آشیان دور بو.

"وصالینگنی تیلب اوچگن مېنینگ کيپریک لیریم اېمس، بلکه دریاده گی قوش لرگه قمیش دن آشیان دیر".

سنگه نې غم مېن کيبي مجنون شیدا دین بیراق،
ایش منگه دیر سېن پرپوش حورستان دین بیراق.

"سېن گه مېنینگ کبی تېلبه وش مجنوندن بیراق بولماقینینگ نیمه ضرری بار، سېن کبی پری یوزلی معشوقه دن اوزاق ده قالیشدن مېنگه کۆپ مشقتلر بیتمه دی".

کۆنگلوم ایچره تاپیلور غم ناوکی دین یوز نشان،
اوقی دین هر کون تنیم ده یوز نشانی کۆرمه سم.

"هر کونی تنیم ده معشوقم آتگن اوق لردن یوزته نشان کۆرمه سم، غم اوقیدن کۆنگلیم ده یوز نشان کۆرینور".

خمسه

حیرت الابرار

نوایی "حیرت الابرار" داستانی نی نظامی نینگ "مخزن الاسرار" اثری گه نظیره صفتیده ۱۴۸۳ ییل ده یازگن. نوایی دن آلدین نظامی گه، امیر خسرو دهلوی، "مطلع الانوار"، عبدالرحمن جامی "تحفة الاحرار" ناملی نظیره لر بیتگن اېدی. نوایی هم اؤز اثری ده نظامی و اونینگ ایزداش لری کبی عین وزن نی قۇل له گن و اثر نینگ بیر قسمی نی مقالات شکلیده یازگن. داستان توحید، مناجات، نعت، نظامی، دهلوی و جامی گه مقتا و بیلن باشلنگن. کيپن اېسه سؤز حقیده ایکی منظومه، بايقراگه قصیده، کۆنگیل حقیده، هرات حقیده شعرلر یازگن و خواجه بهأالدین نقشبندی گه مدحیه بیتیب، اوندن سۇنگ قوییده گی موضوعلرده سؤز یوریتیب، حکایه لر کېلتیرگن:

۱۲. كمال صاحبلىرى	۱. ايمان
۱۳. خلققه فايدهلى بۇلگنلر	۲. اسلام
۱۴. فلكدن شكائت	۳. سلطانلر
۱۵. علم سيزلىك	۴. خرقه پوشلر نىنگ ايگى
۱۶. اۈزى گه بنا قۇيىش	يوزلمه چىلىگى
۱۷. بهار نىنگ جسارتى	۵. كرم
۱۸. فلك نىنگ جفاسى گه چىدەش	۶. ادب
۱۹. خراسان حقيده	۷. قناعت
۲۰. بديع الزمان گه مكتوب	۸. وفا
۲۱. قۇل حكايه سى	۹. عشق آتشى
	۱۰. تۇغرىلىك
	۱۱. علم

حيرت الابراردن نمونهلر:

كۇنگىل تعريفى ده...

كۇنگىل ابرور بلبل بوستان راز،

قۇدس حريمى ده بۇلوب جلوه ساز.

(الهي اويى ده گى جلوه كار كۇنگىل، سِرلر باغچه سى نىنگ بلبل دور.)

رایحهٔ جنت اعلا هم اول،

پرتو مصباح تجلا هم اول.

(او هم عالی جنت نینگ بویی همده تجلی چراغی نینگ نوری دور.)

سالک انی عرش مَعْلًا دېدی،

صوفی انی، عالم کبرا دېدی.

(سالک اونى عالی عرش، صوفى اېسه عالم کبرا دېدی)

عین نزاھتده بو اعظم جهان،

بارچه جهان اھالی کۆزی دین نھان.

(پاک لیکده تېنگ سیز بویوک بو جهان برچه جهان اھلی نینگ کۆزی دن

نھان دیر.)

کعبه که، عالم نینگ اۇلر قبله سی،

قدری یۇق انداق که کۈنگیل کعبه سی.

(حتی عالم نینگ قبله سی کعبه اللہ نینگ کۈنگیل کعبه سی قدر قیمتی یۇق

دور.)

کیم بو خلائقکه ابرور سجده گاه،

اول بیرى خالقکه ابرور جلوہ گاه.

(چونکه بو (کعبه)، بنده لرنینگ سجده قیلهدیگن جای، او (کۈنگیل) اېسه

یره تووچی نینگ جلوہ گاهی دور.)

کیم گه بو عالم سرى آچیلسه یۇل،

عالم ارا اھل دل اول بۇلدى اول.

(كىم گە بو عالم گە يۇل آچىلسە، عالم دە او كۇنگىل اهللريدن بۇلەدى.)

اول كه يېتىب مخزن رفعت انگه،

بۇلدى بو عالم دە خلافت انگه.

(مرحمت بولاغى نصيب اېتگن كېشى گە، بو عالم دە پادشاه ليك بېرىلەدى.)

تخت صفا بۇلدى اونىنگ مسكنى،

صۇفى صاحب دل انى بيل انى.

(اونىنگ جايى صفا تختى بۇلەدى، كۇنگىل صاحىبى صۇفى او دير.)

يۇلده جان و كۇنگىل ايلب فدا،

جان و كۇنگىل دين انگه قيل اقتدا.

(يۇلده جان و كۇنگىل نى فدا اېتىب، جان و كۇنگىل دن اونگه اېرگش.)

فرهاد و شيرين

ايلىك باره "شهنامه" گە كېلتىرىلگن خسرو و شيرين واقعهسى سنائى طرفيدن بديعى تلقين اېتىلگن. نظامى اېسه بو واقعهنى گۇزەل بير داستان گە ايلنتىرگن. نظامى و دهلوى ايزيدن بارگن نوايى ۱۴۸۴ يىلده "فرهاد و شيرين" نى يازدى. نظامى "خسرو و شيرين" داستانى ده واقعهلر رواجى نى شيرين طرفيدن رواجلنتىرىپ، اونىنگ اوبرزىنى اثر مركزى گە قۇيگن. امير خسرو داستانى نى سراى اصل زادهلرى كۇنگىل خۇش ليگى گە ماسلب يازگن. نوايى اېسه اولرنى فرقلى روش ده فرهاد اوبرزى گە اساسى اعتبارنى قره تگن. اونىنگ باش غايهسى عشق نى انگلتماق اېدى. او سېوگى و محبت درد و عذابى نى ترنم اېتهدى. خسرونىنگ مجازى عشقى گە قرشى فرهادنىنگ حقيقى عشقى نى مثال قىلىپ كېلتىرگن. نوايى داستانى نىنگ

باش قهرمانى بۇلگن فرهاد اونىنگ آرزوسيده گى برکمال بير شخصيت دير: او هم کوچلى قوتلى، هم ماھر اوسته، هم بويوک صنعت کار دير. عين وقتده او اطرافيده گى انسانلرگه مروت کورستوچى، اولرنيگ برچه مشقتلرني برطرف ايتيش گه چاغلنگن بير پهلوان دير.

نوایی سلفلرى بۇلگن نظامى و دهلوى دن فرقلی روشده خسرونيگ اۇرنى گه فرهادنى قۇيگن و اونى چين خاقانى نىگ اۇغلى ديهه تانىشتيرگن. فرهادنيگ آتەسى اولوغ حکمدار اېدى، اما اۇغلى يۇق اېدى. کۆپ يىل لر حرکت لر قىليب، دعالر سۇرلگندن سۇنگ خاقان نىگ عقللى و قابىلتلى بير اۇغلى بۇلهدى. اما بو باله توغىلگنده عشق و قَدَر او بىلن بيرگه كېلهدى. او اطرفده گى باله لر كى قووناق اېمس اېدى، آز بيير اېدى و كم گپيرر اېدى. اوچ ياش گه تۇلگنده اونىگ ذهنى اۆتكيرليگىنى كۆرگن آتەسى اونى بير استاذ قۇلى گه تاپشيرهدى. بير يىل مابىنيده قرآننى حفظ اېتگن فرهاد اۇن ياشى گه قدر دنياوى علملرنى اؤرگنيب بۇلگچ، داويوره ك بير كوره شچى بۇليب يېتيشدى. اما اونىگ دلگير حالتى خاقاننى تشويش لتيرهدى. اونىگ اوچون كۇنگىل آچر اۋيينلر تشكىل قىليب، حُقهه بازلر، سحرگرلرنى چقىرتيرهدى. بيراق سرلى و توشونىليشى مههم نرسه لرنى اؤرگنيش گه مايل بۇلگن فرهاد اولرنيگ قىلگن سحرلرني دراو اؤرگنيب آلەدى.

فرهادنيگ آتەسى تختنى اونگه تاپشيرماقنى ايستهدى. فرهاد دستلب قبول اېتمه يىدى، اما قتيق قىستاو لردن سۇنگ راضى بۇلهدى. آتەسى اونگه خزينهنى تماشا قىلديرر اېكن، شهزاده نىگ كۆزى بير صندوققه توشهدى. خاقان فرهادگه بو صندوقدن اوزاق بۇلماغى كېرهك ليگىنى، حاضرگه قدر اونى بيرار كيمسه آچيب كۆرمه گىنى ايتەدى. قىزىقىش اوستون كېلىب فرهاد صندوقنى آچهدى، ايچيدن بير آيينه چيقهدى.

آينەنىڭ آرقەسى دەگى يازوو اونىڭ اسكندر رومى گە عايد اېكنى، اونده يشيرىن بۇلگن طلسمنى اچگن كىشى نىڭ كېلەجكده باشى گە قندهى ايشلر كېلىشىنى آينەدە عكس اېتېلىشى ايتىلگن اېدى. اما بو طلسمنى اچماق اوچون يونان اولكەسى گە باريب سقراط گە اوچرەشيش كېرەك اېدى، اما يۇل خوف و خطرلر گە تۇلە اېدى. فرهاد اېسە تھلكەنى پسند قىلمەى سفر گە چىقماق ايستەيدى، اونى هيچ كىم بوقراريدن قەيترە آلمەيدى. فرهاد اۇزى گە اجرە تىلگن بىر كىشى بىلن يۇل گە چىقەدى. شو طريقە، تھلكەلى و ماجرالى سرگذشت باشلەندى. بىر مونچە وقت اۇتېب فرهاد چىن گە قەيتەدى، صندوقنى اچەدى و آينە گە باقەدى. آينەدە دستلېب اۇز عكسى نمايان بۇلەدى، كېين اېسە كۇم - كۇك ميسەزار آرەلب يورگن بىر قىز كۇرىنەدى. فرهاد اونىڭ گۇزەل ليگىنى كۇرىب هوشى دن كېتەدى، اۇزى گە كېلىب قرەسە اېندى هيچ نرسە كۇرىنمەيدى.

شوندەى قىلىب، آينەدە كۇرىنگن مەھوشنى تاپماق اوچون ايكىنچى مرته سفر گە چىقەدى. كون - ساين اونىڭ درد و حسرتى آر تېب خستەلنەدى. آتەسى اېسە اونى بىر آرال گە اېلتىش گە قرار قىلەدى. يۇلدە تۇلقىن كۇتار يىلىب كېمە ھلاكت گە اوچرەيدى، لېكن فرهاد تىرىك قالەدى. يىمن گە كېتەياتگن دېنگىزچىلر اونى كېمە گە چىقىرىب آلىشەدى. بو گل كېمە گە دېنگىز قرەقچىلرى ھجوم قىلەدى. فرهاد دېنگىزچىلرنى قراقچىلردن قوتقرەدى. كېمەدەگىلر بو جسور بەھادر يىگىتنى يخشى كۇرىب قالىشەدى. فرهاد بو يېردە شاپور اسملى نقاش بىلن تىشىب، دۇست توتىلەدى. فرهاد اونگە دردنى اظھار اېتگنيدە، او بارىشى كېرەك بۇلگن يورت ارمن اولكەسى اېكىنىنى ايتەدى. فرهاد اونگە ايشانمەيدى، لېكن شاپور چىزگن ارمن ديارى نىڭ صورتى تاثيرىدە اولر بىر گەلىك دە اۇشە يورت سارى يۇل آلىشەدى. ارمن يورتى گە كېلگن لرىدە، شىرىن اوچون

تاغدن بیر اریق قازیله یاتگن ابدی. فرهاد اولرگه یاردم قۇلینی چۇزوب، ایکی یوز کیشی اوچ ییلده قیله آلمه گن ایشنی او بیر کون ده بحریب، اریقنی آچه دی. پهلواننی کۇریشگه کبلگن شیرینی فرهاد دراو تینییدی و هیجان دن بیر آه چکیب هوشیدن کپته دی. هوشی گه کبلگنیده او شیرین نینگ سرایی ده ابدی. بو وقت ایچیده شاپور فرهادنینگ سرگذشتینی سرایده گی لرگه حکایه قیلیب بیرگن ابدی.

بیر تاماندن اېسه حکمدار خسرو شیرین گه بیتیشماق اوچون فرهاددن قوتولماق قصد قیلیب، بیر قری جادوگرنی یالّهیدی. کمپیر فرهادنینگ آلدی گه باریب: "شیرین اۇزینی اۇلدیردی" دېب داد - فریاد قیله دی. بونی اېشیتگن فرهاد اۇشه زهات اۇزینی تاشدن تاش گه اوریب هلاک قیله دی. شوم خبرنی اېشیتگن شیرین هم سېوگیلیسی کپتیدن اۇزینی اۇلدیرماقچی بۇله دی، اما بو ایشنی بجره آلمهیدی. شیریننی خسروگه اوزته دیلر. شیرین، فرهاد قورگن قصرگه باره یاتگنده اوننی خسرونینگ اۇغلی شېرویه کۇریب قاله دی، اونگه عشقی توشه دی، شیرین گه بیتیشماق مقصدیده آنه سنی اۇلدیریب، شیرین گه اویلنماقچی بۇله دی. اما تۇبی دن آلدین شیرین فرهادنینگ جسدینی سرای گه کپلتیره دی و اونینگ یانی گه یاتیب جان تسلیم قیله دی. اۇشه کپچه یورت نینگ قیرق نفر روایت اهلی توشیده شیرین بیلن فرهادنینگ جنت ده کبزیب یوریش گنینی کۇره دی. شونده ی قیلیب، مجازی عشق نینگ حقیقی عشقغه ایلنیشی بیلن داستان اۇز نهاییه سی گه بیته دی.

داستان دن نمونه لر:

آچیلدی باغی ده بیر آتشین وَرَد،
دېمه کیم ورد، بل کیم شعلهُ دَرَد.
(باغی ده آتش لی بیر گُل آچیلدی، گل دېمه، بلکه دَرَد اوچقونی دیر)
کیوردی ایلگی گه دوران نگیین،
نگین اؤرنی ده لعل آتشینین.
(فلک قۇلینی یوزی گه کپلتیردی: اوزوک اؤرته سیده آتش کبی بیر لعل بار
اېدی.)

یوزین ده عشق اسراری یازیلگن،
ایچین ده درد تعویذی قازیلگن.
(یوزی گه عشق سرلری یازیلگن، ایچی گه دَرَد طوماری نقش ایتیلگن)
نگین و لعل یوق، دُرُ شب افروز،
دېمه دُر، گوهری، - لېکن جهان سؤز.
(اوزوک و گوهر اېمس، کېچه نی یاریتگن اینجو دور، اینجو هم دېمه، بیر
جوهر دور، عادی بیر جوهر هم اېمس جهان گه اؤت قۇیه دیگن جوهر دیر)
اېشیلگن رِشته سی تابِ وفادین،
تېشیلگن بغری حاکِ قضادین.
(اېشیلگن تاله سی گه وفادین تاب بېریلگن، بغری اېسه قضا مُهرداری
تامانیدن تېشیلگن.)
کؤزی ده عشق سیلی دین اثرلر،
دَمی ده آه دودی دین خبرلر.
(کؤزیده سیلاب یاشیدین اثرلر، نَفسی ده آه دودی دین خبرلر)

محبت نوری آئینده هویدا،

جمالینه وفا طغراسی پیدا،

(چهره سیده سېوگی نوری عكسی نی تاپگن، جمالیده وفا بیراگی نمایان
بؤلگن.)

فلک دېب درد اېلی نینگ شاهی آنی،

ملک دېب درد اوتی آگاهی آنی.

(فلک اونی درد اېلی نینگ شاهی دېر اېدی، ملک اېسه درد آتشی نینگ آھی
دېردی اونی.)

لیلی و مجنون

نظامی و امیر خسرو نینگ دهلوی اؤشه نامده گی داستان لری گه جواب
طریقه سیده قلم گه آلینگن بؤلیب، ۳۸ بابدن عبارت دیر. اثر باش قهرمانی
بنی عامر قبیله سی دن قیس (وفات هجری ۶۹۹ میل) ده گی شاعر ییگیت
بؤلیب، اونینگ معشوقه سی لیلی گه بغیشلب یازگن شعر لری دېوان حالی گه
کېلتیریلگن اېکن. اونگه یازیلگن شرح و روایتلر اساسیده اوشو قصه یوزه گه
کېلیب، کپین چه لیک خلق آغزه کی ایجادیده افسانه گه ایلنیب کپتگن اېکن.
داستان واقعه لری عربستانده کچه دی. عرب قبیله لریدن بیرى نینگ به
دولت باشلیقلریدن بیرى فرزندى بؤلمه گنى اوچون کؤپ قیغوره دی. الله گه
التجا قیلیب اؤغیل سؤره دیدی. دعاسی قبول بؤلیب، الله تعالی اونگه بیر
اؤغیل فرزند بېره دی. فرزندگه قیس دېب اسم قویشده دی. تورت یاش گه
تؤلگنیده قیس مکتب گه قتنه ی باشلیدی. قیس ییلن لیلی مکتبده
تینیشیده دی. قیس لیلی گه بؤلگن عشقیدن دېوانه گه ایلنه دی. هر کیم اونى
مجنون دېبه باشلیدی. او معشوقه سی نینگ اویى اطرافیده ایله نیب یوریددی

و نہایت انسان لر نینگ ملامتیدن بېزار بۇلیب صحراگه باش آلیب چیقیب کپتەدى. لیلی نینگ آتەسى مجنون نینگ آتەسى گە خبر جۇنەتەدى. بو سۇزلردن غضبلنگن آتە مجنون نى زنجیرلې اوی گە آلیب کېلیب قمەب قۇبەدى. بیر نیچە کون اۇتگچ، مجنون زنجیرنى یېچیب، صحراگه قەیتیشگە موفق بۇلەدى.

اونینگ دردی گە چاره ایزلې آتە - آتەسى و قوم و قرینداش لری شایدکە شفا تاپسە دېگن مقصددە امید بیلن اونى کعبە زبارتی گە آلیب بارە دیلر. مجنون اېسە اولر نینگ نیتی گە ضد اولهراق اۇزیدەگی عشق دردی نینگ ینەدە زیادە قیلیشى نى سۇرەب الله گە دُعا قیلەدى. آتەسى اۇغلیدن امیدى نى اوزیب اونى اۇز اخیتاری گە تشللب قیتەدى. مجنون ینە چۇل گە چیقیب کپتەدى. فرزندى نینگ حسرتی گە چیدەلمەگن آتە اونى ینە صحرادن تاپیب، بۇینى گە ارقان سالیب اوی گە آلیب کېلەدى. نۇفل اسملى آدم نینگ قیزینی اونگە آلیب بېرماقچی بۇلیشگندە مجنون ینە صحراگە قاچیب کپتەدى. مجنون چۇلدە لیلی قبیلهسى نینگ چۇپانى واسطەسیدە قبیله نینگ ایچکریسى گە قدر کیریب بارەدى. لیلی نى کۇرگندە بیر آه چېکیب، هوشیدن کپتەدى. لیلی هم اۇزینی اونینگ اوستی گە تشلەیدی...

بو آره دە لیلی نى ابن سلام دېگن کیشی گە تورמוש گە بېرماقچی بۇلیشە دیلر. لیلی اۇزینی اۇلدیرماق اوچون زهرلی قیلیچ تیارلەیدی. بخت گە قرشى نکاح کونى ابن سلامنى توتقناق کسل لیگی توتیب بیرگە بیقیلیب توشەدى، اونى اۇلدى دېب اۇیلەب باشقە اوی گە آلیب چیقیشەدى. یالغوز قالگن لیلی اویدن چیقیب چۇل گە، مجنون حضورى گە روانە بۇلەدى. ایکی سی اوچرەشیب تانگ یاریشگونگە قدر دردلشەدى. تانگدە لیلی قبیلهسى گە قیتەدى، مجنون چۇلدە وحشی حیوانلر بیلن بیرگە لیکدە یشش گە دوام اېتەدى.

بو وقتده مجنون نینگ آته - آنه سی وفات ایتیشه دی. اولر نینگ اولیمی گه اوزینی سبچی دېب بیلگن لیلی قتیق قیغوگه باته دی، خسته له نیب توشککه میخله نیب قاله دی. مجنون لیلی نینگ حالیدن خبر تاپیب اونینگ یانیه گه کپله دی. بیر - بیرینی کورگن عاشق و معشوق بیر زومده جان تسلیم قیله دیلر...

داستان دن نمونه لر:

دېدی که: ایا حکیم و دانا،

هر حکمده حاکم و توانا!...

- دېدی که: ای حکمت و بیلیم صاحبی، هر ایشنی اوده لاجی، چپکسیز قدرت صاحبی!..)

دېرلر مېن گه: عشقنی اونوتغیل،

لیلی غمی دین کناره توتغیل.

(مېن گه عشقنی اونوتگین و لیلی غمی دین خلاص بولگین، دېدی لر...)

لیلی عشقین تنیمده جان قیل،

لیلی شوقین رگیمده قان قیل.

(لیلی نینگ عشقنی تنیمده جان ایتیب، لیلی گه بولگن اهتراسیمنی تامیرلریمده قان قیل)

سبعة سیار

نوایی نینگ بو داستانی مشهور ساسانی حکمرانی بهرام گور حقیده بولیب، نظامی نینگ "هفت پیکر"، امیر خسرو دهلوی نینگ "هشت بهشت" اثرلری گه جواب طریقه سیده یازیلگن دیر. ۸۵ - ۱۴۸۴ ییل لرده یازیلگن داستان ده

بهرام و دلارام نینگ اؤز ارا محبتی تصویرلنهدی. داستان کمپوزیه سی یتتی اقلیمدن کبلگن یتتی سیاح نینگ یتتی حکایه سیدن تشکیل تاپگن. داستانده یازیلیشیچه، یتتی اقلیم پادشاهی بهرام، کولردن بیر کون اۆگه چیقهدی و او یپرده مشهور رسام مانی نی اوچرتهدی. مانی اۆنگه ختای اولکەسیده توغیلگن دلارام اسملی بیر گۆزهل دن خبر بهره دی. بهرام گۆزهل گه عاشق بۆله دی و زودلیک بیلن اونی کپتیریش لرینی امر قیله دی. دلارام کپتیریلهدی، اونی کۆریب بهرام تاج و تختنی اونوته دی. بهرام بیر اۆ مجلسیده سرخوش حالی ده بیر کییکنی اوده بُراریک بیلن اۆگه ایلبتیره دی. بونینگ عوضی گه او سبوگیلیسی دن مقتا و کوتهدی، لېکن دلارام اگر مشق قیلسه هر قنده ی کیشی بو ایشنی قیلشی ممکن لیگینی ایتهدی. بوندن جهلی چیققن بهرام دلارامنی چۆل گه تشلب کپلش لرینی بویره دی. لېکن مستلیگی ترقه گچ، قیلگن ایشیدن پشیمان بۆلگن بهرام دلارامنی هیچ جایدن تاپه آلمه دیدی. هجر عذابی دن بېتاب بۆلیب یاتیب قالهدی.

قیغوسی نی اونوتیب تسلی تاپیش اوچون حکمدار هفته نینگ هر کونی گه مولجللنگن بیتهدن قصر قوردیره دی. هر کونی بیر قصرده کۆنگیل خوش لیک قیله دی. هر بزم سۆنگیده ینگ ی بیر حکایت ایتیلهدی. اولردن بیر ی اۆنگه قتیق تاثیر قیله دی. چونکه او حکایت سبوگیلی سی حقیقه اهدی. بهرام بو حکایت سبب بۆلیب سبوگیلی سنی ینه تاپیش گه مؤفق بۆله دی. ینه بختلی حیات کپچیره باشلهدی. کولردن بیر کون اۆگه چیقهدی. اۆ چاغیده بۇران کۆتاریلیب، همه هلاک بۆله دی...

داستان دن نمونه لر:

ای کونگیل، باقمه غیل جهان ایشی گه،

کیم، جهان قیلمه دی وفا کیشی گه.

(ای کونگیل دنیانینگ ایشی گه اعتبار قیلمه گین کیم، دنیا شو چاققه چه هیچ

کیم گه وفا قیلگن اېمس)

بیر اولوغ راق کېسک اېرور بو جهان

که، اېرور کؤپراگی سوو ایچره نهان

(بو دنیا اساسی قسمی سوو آستیده قالگن کتّه بیر کېسک دیر)

کرّه خاک کېلدی بی بنیاد،

سوو ایچیده کېسککه نی بنیاد؟

(بو دنیا جوده هم امانت دیر، چونکه سوو آستی ده گی کېسک اوزاق

چیده مه ی دی.)

انگا عاقل نی اعتبار اېتگه ی؟

آنده بیر دم قچان قرار اېتگه ی؟

(اونگه عقلی بوتون آدم سیره اعتبار بېرمه ی دی، اونده بیر دم خاطر جمع

اؤتیریش ممکن.)

کیم، کېسک نی سووده نظاره قیلور،

بیر - ایگی لحظه چون اؤتر، اېزیلور.

(کېسک نی کیم اگر سوو گه سالیب قره سه، بیر - ایگی دقیقه دن سؤنگ

اونینگ اېریب کېتگنی گه گواه بؤله دی)

بو کېسک منزل اقامت اېمس،

كىمىسە گە ئندە استقامت اېمىس .

(بو كېسك استقامت مكانى اېمىس، كىمىسە گە بو يېردە رحمت يېتىشمىس .)

بورون اندىن كە، سوودە حل بۇلغەى،

سوو توبى گە چۇمر، محل بۇلغەى .

(اوندىن اول سوودە حل بۇلەدى، سوو توبى گە چۇكر محل بۇلەدى)

سېن فنا بېرلە كىشتى ساز اېت،

انگا رختىنگ سالور آغاز اېت .

(سېن فنا يۇلى نىنگ غمى نى يېگىن، اونگە اشىالرىنگ نى كېلتىرماق نى

باشلە)

كىم كە اول كىشتى ايچرە تاپسە فتوح،

يۇق عجب بۇلسە كېمە چى انگە نوح .

(او كېمە ايچىدە اوستون لىك قۇلىدە بۇلگندە نوح كېمە چى بۇلسە عجبمىس .)

كىم گە كىم نوح بۇلدى كىشتى بان،

غم يۇق ار كۇككە موج اورر تۇفان .

(كىم گە كە نوح كېمە چى بۇلسە، تۇفان اگر كۇككە سكرەسە هم اونىنگ هيچ

غمى يۇق .)

واقف اۇلغىل كە ايلە بان تلبىس،

تاپمە غەى يۇل بو كېمە گە ابلېس .

(واقف بۇلگىن كە، حيله كار ابلېس بو كېمە گە يۇل تاپە آلمەسىن .)

سد اسکندری

۸۵ - ۱۴۸۴ ییل لرده یازیلگن بو داستان نظامی "اسکندرنامه" سی گه نظیره طرزیده بیتیلگن. عثمانلی شاعرلریدن کرمانلی فغانی و حیاتی هم خودی شو موضوع گه قۇل اوریشگن. نوایی، اثرنی توحید، مناجات، نعت و معراج تصویری بیلن باشلهدی. شوندن کپین اسکندرنینگ کیم لیگی، کبلیب چیقیشی و شخصیتی نی انیقلشتیره دی. اونگه کۆره تاریخده بیتته اسکندر بار و او هم بۇلسه فیلکوس نینگ اۇغلی دیر. فیلکوس اۇلگندن سۇنگ تخت گه اولتیرگن اسکندر دانشمنددن ارسطونی یانیگه مصلحتچی قیلیب آلهدی و اونینگ توصیه لرینی ضبط ایتهدی. فارس شاهی، دارا نی یینگهدی، چین و شمالی افریقا اولکه لرینی هم اشغال قیلهدی. نهایت اۇن ایکی ییل لیک سفر هارغین لیغی طفیلی قوتدن قالگن اسکندر بیر دبنگیز سفیده دنیادن کۆز یومه دی.

داستان دن نمونەلر:

خصوصاً كە زنجىرلر بىرلە ھەم،
اگر كېچسەلر، يۇلغە قۇيمس قدم.
(اگر زنجىر بىلن سودرەسەلر ھەم يۇلگە آياق باسمەيدى.)
نصیحت مزاجى غە درگىر يۇق،
كوچوم بېتمس و اۋزگە تدبىر يۇق.
(نصیحتىم نىنگ مجازى گە فايدەسى يۇق، كوچوم بېتمس، اما قىلەدىگن
باشقە تدبىر ھەم يۇق.)
يرىم يۇلدە قالماو ابرور مشكل ايش،
منگا توشگن ايش كىمسەگە توشمەمىش.
(يرىم يۇلدە قالماق جودە مشكل ايش، مېن گە توشگن ايش كىمسەگە
توشمەمىش.)
بو داستانى كە سوردوم كنايت دورور،
غرض اوندىن اوشبو حكايەت دورور.
(بو داستان نى كنايە آمىز شكلىدە سۇبلەدېم، اوندىن غرض بو حكايەتنى
سۇبلەماق دور.)
كە، حق دىن عطا چو منگا بار ابدى،
ىنە بخت (و) اقبال ھەم يار ابدى.
(حق دىن منگا ياردم بار ابدى، اقبالىم و بختىم بار ابدى.)
كە، چون "خمسة" عزمىن دُرست ايلەدېم،
كمر گاهى غە پنجه رُست ايلەدېم.
("خمسة" نى يازماققە عزم اېتدېم، بو ياندى بىر ايستەگىم بار ابدى.)
بېتىشمەى كۇپ اول ايش تە پنجم غە رنج،
نصیب اۋلدى بېش گنج دىن تۇرت گنج.
(بېش گنج دن تۇرتى كۇپ اذیت چېكمسدىن نصیب بۇلدى...)

لسان الطیر

"لسان الطیر" فریدالدین عطارنینگ "منطق الطیر"ی گه نظیره طرزیده بیتیلگن. نوایی بو اثرنی ترجمه دېب آته گن بۇلسه - ده، بونی شاعرنینگ کمترینلیگیدن دېب بیلماق کبرهک. چونکه اثر فقطاینه ترجمه دن عبارت اېمس، اونگه ینگى - ینگى حکایه لر، اۇزى نینگ باله لیگی گه دایر قۇشیمچه معلوماتلر کیریتیلگن. خلص، شرق شناس بلاشى تخمین قیلگن دېک، نوایی نینگ نظامی، عطار، خسرو و جامی اثرلریگه جواب طریقه سیده یازگن نظیره داستانلری عادى بیر ترجمه یا که تقلید اېمس، بلکه اۇزىگه خاص علمى، بدیعی، تاریخی اهمیتگه اېگه بۇلگن اریگینال اثرلر دیر. عالم، تورکی شعریتنى یخشی توشونمە گنى باعث نوایی اثرلریده گی صمیمی تواضعنى ینگلیش انگله گن. بنا برین، بېرتلیس عطارنینگ "منطق الطیر"ی بیلن نوایی نینگ "لسان الطیر"ى نى قیاسلې اۇرگنرکن، نوایی اثرى نینگ یوکسک مهارت بیلن یازیلگنىنى تاکیدلەدی.^{۱۹}

درحقیقت، نوایی عمرى نینگ سۇنگى بیللریده یازیب دۇستی حسین بايقرا گه تقدیم اېتگن بو اثرى بدیعی صنعت نینگ اېنگ یوکسک چوققىسى دیر. چونکه، شعرى اثرلری آره سیده سۇنگىسى بۇلگن "لسان الطیر" شاعر نینگ افادەسى گه کۇره، باله لیکدن بېرى یازیشنى آرزو قیلیب اوزاق بیللر دوامیده ذهنیده پیشیتیب کېلگن بیر اثر.

اثر نینگ مضمونیده تصوف نینگ اساسى بۇلگن الهى تجلی غایه سى یاتەدى. بیر کونى برچه قوشلر بیغیله دیلر. لېکن باشلیق لری بۇلمە گنى باعث بیغیلیشده ترتیب سیزلیک حکم سوره دی. قوشلر نینگ هر بیرى اۇزىنى رییس لیککه لایق دېب بیله دی. شو وقت اۇرته گه چیققن

^{۱۹} ا. بېرتلیس. نوایی و عطار. لیننگراد: ۸۲-۲۴، ۱۹۲۸

ھۇدۇد اولرگە قوشلر نىنگ ھم شاھى بارلىگىنى، اونى تعريفلىش اوچون ايتىلگن وصفلر بېواسطە تىنگرى نىنگ وصفى اېكن ليگىنى ايتەدى. ھۇدۇد نىنگ بو سۇزلر نى اېشتگن قوشلر اوندىن سېمرغ نىنگ وصفى نى سۇزلب بېرىش نى التماس قىلەدى. ھۇدۇد اولرگە سېمرغ نىنگ وصفى نى سۇزلب ادا قىلىش ممكن اېمس ليگىنى، اونى بارىب اۇز كۇزلرى بىلن كۇرماق لازم ليگىنى ايتەدى. يۇل خطرلردن، مشقتلردن خالى اېمس ليگىنى توشونتيرەدى. سۇنگرە نوبتى بىلن طۇطى، طاوس، بلبل، قمرى، ككلىك، تذرو، درآج، كبوتر، شهباز و شونقورگە مقتاولر ياغدىرىب، اولر نى سېمرغ نى ايزلب تاپىش اوچون يۇل گە توشىش گە دعوت اېتەدى. فقط اولر يۇل نىنگ باشىدە ياق عاجزلىك كۇرستەدىلر. ھۇدۇد وقت - وقتى بىلن اوچىش دن تۇختب قوشلر نى تىنگلر، اولر ھم زۇر سۇرەب اۇز دردى حالتىنى توشونتيردىلر. بولردن طۇطى اۇزىگە بنا قۇيگنلر، طاوس ظاهر پرستلر، بلبل دنيا سېوگىسى گە مبتلا بۇلگنلر، قمرى راحت - فراغت پرستلر، كبوتر سوو و نان ايلىنجىدە اۇزىنى توزاققە اآتوچىلر نىنگ تمثالى دىر. شو زىل دە داستانە بحث و مناظرەلر دوام اېتەدى. اوشبو مناظرەلر اساسىدە تصوف حقيقتلرى تورلى حكايتلر ارقەلى بيان اېتيلەدى. الله تعالى اۇز گۇزەل ليگىنى نى نمايان اېتماق اوچون انسان نى كۇزگو قىلگىنى، الله نى چىن كۇنگلىدىن سېوېش ھر نرسە دن اوستون اېكن ليگىنى افادەلنەدى. نہايت قوشلر اۇزلر يگە بىر رھبر كېرەك ليگىنى توشونىب انگلەى دىلر و قرە تىشلەيدىلر. قرەنگ كە، قرە ھۇدۇد گە چىقەدى. حقيقى اولوغ سفر شوندىن (مۇرشدگە قۇل بېرىب مرید بۇلگنلردن) سۇنگ باشلنەدى. يۇل دە اولكن و خطرلى وادىلرگە دوچ كېلەدىلر. قوشلر قىتق بىر قورقوو ايجىدە ھۇدۇد دن سوال سۇرەيدىلر. تورلى انسان قىافەلر نى كۇرستووچى بو سواللردە ھر بىر كىشى نىنگ بو يۇللردن اۇتیب، الله گە يېتىشماغى ممكن ياكە ممكن اېمس ليگىنى يارىتيلەدى. ھۇدۇد ھمە سواللرگە جواب بېرەدى،

هر بیر جوابدن سؤنگ بیر حکایت کبتلیره دی. بو سوال لردن سؤنگره طلب، عیش، معرفت، استغنا، توحید، حیرت و فقر و فنا وادی لر بیرمه - بیر تصویرلنه دی. هر وادی بیانیده بیر حکایت کبتلیریله دی. اما یۆله اولر جوده کۆپ زحمت و اذیتلر چپکیشه دی؛ قَهی بیرلری اۆله دی، قَهی بیرلری یؤقاله دی. کورگن - کچکن لردن قتیق متاثر بۆله دیلر. یوزلب قویاش زرده پک، دنیا اېسه پرخه دیک بۆلیب قالگن، یاغمیر یاغیب چقماق لر چقه یاتگن معظم بیر اولکه گه کیریپ باره دیلر. شو وقت سرایدن بیر خدمت کار چقیب اولرنی قوویب ساله دی. قوشلر قتیق تشنه لیککه توشه دیلر. شونده هُدهُد یاقیملی سؤزلری بیلن اولرگه ینه کوچ - قوت بغیشله دیدی. وصل باغیدن جمالیات نسیمی اېسیب پرده لرنی کؤتاره دی. برچه لری وصل باغیگه کیره دیلر. بو پرده هر بیر گُل بیر آینه اېدی، قَهی یانگه باقسه لر اۆزلرینی کؤره دیلر. اۆتیز قوش قالگن اېر دیلر و سېمرغ "اۆتیز قوش" دېمک دیر. شو طریقه الله اولرده تجلی اېتگنینی کؤردیلر.

داستان دن نمونه لر:

تن ایچینده سیزگه اول جان دین یقین،
هر نې یوق آندین یقین، آندین یقین.
(تن ایچیده سیزگه او جانینگیزدن هم یقین، سیزگه اېنگ یقین بؤلگن دن
هم یقین.)

لېک سیز مینگ ییلچی لیق آندین بیراق،
قه یسی مینگ ییلیق که، امکان دین بیراق.
(فقط سیز اوندن مینگ ییل قدر اوزاق سیز، قنقه سی گه مینگ ییل بؤلسین،
بلکه بوتونله ی امکان دن بیراق ده سیز).
آندین اېرو کیمسه گه جان دین نی سود؟
جانکه آنسیز بؤلغه ی اول آندین نې سود؟

(اوندىن ايرىلگن كىشى گە جاندىن نيمە فايده بار، جان اگر او سيز بۇلسە
اوندىن نې فايده.)

وصلى بىر دىملىك كە توشگەى اتفاق،

ايكى عالم شاهليغى دىن يخشىراق.

(اونىنگ، وصلى گە بىر دم گينه ييتيشماق نىنگ اۈزى ايكى عالم شاهليغى دن
يخشىراق.)

فرقتى دە كىم اولوم دىن دور خطر،

سېگىز اوچماق، يېتى دۇزخ دن بتر.

(ايرىليگى اولىم دن خطرلى دىر، سگىز جنت رحمتى كۇزگە كۇرىنمەيدى،

عذابى اېسە يېتى دۇزخ دن بتر دىر.)

لېك مونداغ شاه گە وصل آسان اېمس،

ايستەمەى كۇپ سەى ايله امكان اېمس.

(بىراق بوندى شاه گە آسان و قولەى بۇلمەيدى، ازتە دل حركت قيلمە سنگ،

فقط آرزو - هوس نىنگ اۈزى كفايە بۇلمەيدى.)

بېشەلر مەلك بالاردىن تۇلا،

شاخى - اندوه و تعب، برگى بلا.

(اۈرمان لرى هلاک اېتووچى بالارگە تۇلە، درختلرى نىنگ شاخلىرى اندوه،

مشقت و الم لر گە، يىراغى اېسە بلا.)

هم هوا سىن دە بولوتلر چرخ اورر،

باشقە يامغىر اۈرنىدە تاش ياغدورر.

(هم هوا سىن دە بولوتلر يوكسەلى، چرخ اورىب، يامغىرلر اۈرنىدە اولر تاشلر

ياغدىرر)

هم سحابى دىن چاقىنلر چاقىلور،

تايدىن عالم دە اۈتلر ياقىلور.

(هم بولوت چقماق لر چقه دی، بو چقماق لردن چیقن آتشدن عالمده اوتلر
یانهدی.)

آنده بیر تون قونعالی کاشانه یوق،
جسم قوت الماققه سو و دانه یوق.

(او یپرده بیر کبچه توش گه جای یوق، بیر آزگینه مددی قیلیب قووتله نیب
آلیش اوچون سو هم ییگولیک هم یوق.)
مینگ تومن قوش ایله بان اول یان سفر،
اورسه مینگ ییل اول هواده بال و پر.
(مینگ تومن قوش او تامان گه سفرگه چیقسه، مینگ ییل هواده قنات
قاقسه.)

بؤیله یؤل قطع ایتمه گی معلوم اېمس،
مقصدی غه ییتمه غی معلوم اېمس.

(شوندن کبین هم یؤل نینگ سؤنگی گه قدر یپته آلیشی مقصدگه ییتیشماغی
معلوم اېمس.)

لپک اول کیم بو طلب گه بېرسه جان،
یخشی را ق کیم یوز حیات جاویدان.

(اما کیم بو یؤلده جان بېرر بؤلسه، اونینگ بو ایشی یوز باره تیریک
بؤلگن دن افضل دیر.)

محبوب القلوب

على شير نوایى نینگ اخلاقى روحده گى پند - نصیحت کتابى اوج قسمدن عبارت دیر: بیرینچى قسم قیرق فصلنى اۆز ایچیگه آلهدى. اونده مؤلف اۆز دورى نینگ تىپىك و کیللىرى حیاتىنى تصویرلهیدی. اۆن بابدن تشکیل تاپگن ایكىنچى قسمده یخشى و یامان، مقتاوغه لایق خصلت لر و نفرت گه لایق علت لر تفصیلات بېریلگن. اوچینچى قسم گه تورلى مثال و حقیقت لر کیریتیلگن. مؤلف نینگ علم - فن گه دایر نصیحت لری اونینگ معرفت پرورلیک غایه لری نینگ عضوی قسمینی تشکیل اېتهدى. نوایى اثریده اۆز زمانه سیگه و اونده گى اجتماعى طبقه و گروه لرگه، اجتماعى، سیاسى و انسانی - اخلاقى حادثه لرگه اۆز مناسبتىنى بیلدیره دی. جمله دن، مدرس لر، طبیبلر، کاتب لر، سینگری اجتماعى طایفه لر خصوصیده گى فکر- ملاحظه لری اعتبارگه لایق دیر. عالم اولر نینگ کمچیلیک لری و عین پیتده فضیلت لرینی هم کؤرستیب اؤتهدى. اونینگچه، مدرس لر جمعیت اوچون لازم، لېکن اولر عمل پرست بؤلمسلیگی، بیلمه گن نرسه لری خصوصیده سؤزله مس لیگی، درس نى سوء استعمال قیلمس لیک لری کبره ک. طبیبلر هم اۆز ایشیده مهارت لی، بیمارلرگه مهر شفقت لی و خوش معامله بؤلیش لری درکار.

نوایى نینگ ادبیات و صنعت اهلی تۇغریسیده گى فکرلری هم مهم دیر. چونکه، اونینگ فکرلری فقط گینه نظریاتچی یاکی تاریخ نویس نینگ اېمس، اۆز دورى نینگ مدنى و ادبى حیاتىنى یؤنلتیریپ تورگن زبر دست بیر شخصیت نینگ قرهش لری دیر. اثرده گى هر بیر جمله اۆز ارا قافیهداش دیر. اثر نینگ سجدده بیتیلیشى اونگه علیحده بدیعی - ابستتیک نفاست بغیشلهیدی. اثرگه خیل - مه خیل بیت لر، رباعی لر کیریتیلیب، اولر اولوغ متفکر شاعر نینگ حیات بیلن باغلیق فکر و خلاصه لرینی

مجسم‌لشتیرگن. "محبوب‌القلوب" علی شیر نوایی اثرلری تیلی نی اؤرگنیشده هم مهم منبع حسابلنهدی.

محبوب‌القلوب دن

"نظم گلشنی نینگ خوش نغمه قوشلری ذکریده.

اول نېچه طبقه دیر: اولغی جماعت - نقود کنوز معرفت الهی دن غنی لر و خلق تعریفی دن مستغنی لر دور. ایشلری معانی خزاینی دین معرفت جوهرین تېرمک و اهل فیضی اوچون نظم سلکیده نظم تېرمک. نظم اداسی بغایت ارجمند و بی نهایت شریف و دلپسند اولدوغی اوچون آیات کلامده نازل بار و حدیث معجز نظام دن تانیلگن تاپار، چون مال - قصد اېمس، اهل حرمتی جهتیدین انی شعر دېمس. اما بو عزیز قوم نینگ پیشوا و مقتداسی و بو شریف خیل نینگ سر دفتر و سرخیل ولایت بحری نینگ گوهری و کرامت اوچی منیر اختری امیرالمومنین علی (رض) دور کیم، نظم دیوانلری موجود دور و انده اسرار و نکات نا معدود.

... فارسی عبارتده اول جمله دین، نظم جواهر اسرار شیخ فریدالدین عطار دور. ینه قابل "مثنوی معنوی" غواص بحر یقین مولانا جلال الدین، یعنی مولوی رومی دور کیم، مقصدلری نظم دین اسرار الهی اداسی و معرفت نامتناهی املا سیدین اوزگه یوق دور.

ینه هم اولیای آگه و مشایخ و اهل الله بار کیم، بولرغه تتبع قیلیب دورلر و بولر کلامی اداسین و حقایق معناسین مستحسن بیلیب دور لر. بو خیل دور حقیقت طریقی نینگ سخنوری، بلکه کیماگری و کبریت احمری. ینه بیر جماعت دورلر کیم، حقیقت اسرار یغه مجاز طریقین محصول قیلیب دورلر و قلملری بو اسلوبده مرطوب اېتوبدو لر. انداق که، معانی اهلی نینگ نقطه پردازی شیخ مصلح الدین سعدی شیرازی و عشق اهلی گروهی نینگ پاکبازی و پاک رویی امیر خسرو دهلوی و تصوف و دقت مشکلاتی نینگ

گره گشایی شیخ ظهیرالدین سنایی و فرید اهل یقین شیخ اوحدالدین و معانی اداسی غه حافظ، شمس الدین محمد الحافظ.

ینه جمعی بار دورلرکه، مجاز طریقی اداسی الر نظمی غه غالب و الر بو شیوه غه کؤپراق راغب دورلر. انداق کیم، کمال اصفهانی و خاقانی شیروانی و خواجه کرمانی و مولانا جلال الدین و خواجه کمال و انوری و ظهیر و ابوالواسع و اسیر و سلمان ساوجی و ناصر بخاری و کاتبی اصفهانی و شاهی سبزواری.

ینه حقیقت و مجاز طریقیده کامل و علمی ایکلاهیسی طریقیده وافی و شامل، نظم اهلی نینگ مقتدا و امامی حضرت شیخ الاسلام مولانا نور الملت والدین عبدالرحمن الجامی (نور الله مرقدہ قدس الله السره) دورکیم، اولغی طبقه روشی و کلامی ده هم شریف مقال و سؤنغی طبقه نینگ هم اداسی لطایفی ده صاحب کمال دورکیم عالمده ذوق حال اهلی بولر لطایفی بیله مسرور دورلر و بولر معارفی بیله حضور قیلورلر.

ینه ادنا طبقه سی جماعتی دورلر کیم، نظم فقط بیله کؤنگیل لر خوشنود و خرسند و راضی و بهره مند دورلر و یوز مشقت بیله بیر بیت کیم باغلاشتورغهی لر، دعوا آوازه سی بیته فلک دین آشورغهی لر. سؤزلریده نی حقایق و معارف نوشی دین حلاوت و نظم لریده نی شوق و عشق اؤتی دین حرارت. نی شاعرانه ترکیب لری احسن و نی عاشقانه سؤزی دردلری شعله فگن. بعضی دین اگر داغی بیرار یخشی بیت واقع بؤلور، اما اؤن اونچه یامان دعوا ظاهر بؤلور کیم، او هم ضایع بؤلور.

اگر بیر نازک معنی ده پسندیده پیچ قیلور، اما اؤن آنچه ناپسند دعوا بیله اونی هم هیچ قیلور. گویا اؤزلاریگا عقیده ده موافق دورلر و سؤزلایگا اعتقاد دا متفق. طرفه راق بو کیم، هر بیر یی نینگ سؤزیدا معنی آرزاق و اؤزیده دعوا کؤپراق (نَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنْ شَرِّوْرِ اَنْفُسِنَا وَ مِنْ سَيِّئَاتِ اَعْمَالِنَا).

رباعی

اعالاری دور نی دین که دهر سېن اعلا،
ادنالری هم برچه دنی دن ادنا.
اوسطالری کیم، هیچ نیمه گه یره مس،
بیل کیم، نَفَس اورماق الر دین اولا.

دیبرستان اهلی ذکریدا

مکتب دار بی گناه معصوم لر گه جفاکار. اطفال عذابی غه راغب و الر
تادیبی غه مرتکب. ذاتی بی مدارا، دماغی پول ده و کؤنگلی خارا. غضبی دین
قاشیده چین، گناه سیزلر بیلن آیینی خشم و کین. کؤیراگی ده تعب غلظتی و
طمع علتی پدیدار و عقل قلتیغه گرفتار. اما توسن اطفال طبعی نی جفا بیله
رام قیلغوچی و نا هموار صِغار طوری غه سیاست بیلن اندام بېرگوچی. اگرچه
خویلری درویش لیک ده نمایان دور، اما اطفال نا هموارلیغی اصلاحی غه
ایریک سوهان دور.

ایننگ ایشی آدم دین کېلمس، قیسی آدم که، دېو قیله آلمس. هر
قتیغ کیشی نی بیر طفل محافظتی عاجز اېتر، اول بیر سورو ککه علم و ادب
اؤرگتگه ی، کؤر کیم انکه نې بیتگه ی؟ آنچه بارکیم، او قوم نینگ ادراکی
فهمی آز توشر، انداق کیشی گه یوز مونچه مشقت نې بؤشر. هر تقدیر بیلن
اطفال غه حقی کؤپدور، اگر پادشاه لیکه بیتسه و انکه قولوق قیلسه خؤب دور،
شاگرد اگر شیخ الاسلام، اگر قاضی دور، اگر اندین استاذ راضی دور،
تېنگری راضی دور. بیت:

حق یولیده کیم سېن گه بیر حرف اؤقتیمیش رنج ایله،
ایله ماق بؤلمس ادا ایننگ حقین یوز گنج ایله.

مُنشآت

۱۴۹۹ - ۱۴۹۸ يىل لردە يىغىب تىرىب بېرىلگن نوایى نىنگ مکتوبلرى تۇپلىمى دىر. شاعر نىنگ يازىشىچە، توركى دە مکتوبلشيش عنعنەسى ھنوز عادت توسى گە كىرمەگن اېدى. شو باعث او آنە تىلى دە انشا (نامە) تورىنى جارى اېتىب عنعنەگە كىرىتماق لازم دەب حسابلەيدى و اۇزى نىنگ مکتوبلرىنى يىغە باشلەيدى. مقصدى اولردەگى فكر و نصيحتلر نىنگ برچە اوچون فايدهلى اېكنى، مملكت منفعتى گە خدمت قىلىشى، خلص بخت و سعادت كليتىنى خلققە كۆرسەتيش اېدى. مکتوبلر نىنگ مضمومنلرى خىل مە - خىل بۇلىب، اولر آرەسىدە تىرىكلر، ساغىنچ حالتلرى، تەزىيە نامەلر، سياسى، اجتماعى، اقتصادى، مدنى، ادبى مضموندىگى يازىشمەلر ھم بار. اولردە شاعر بيوگرافىيەسى گە داير معلوماتلر، بدىيە ايجادگە داير قاعدەلر، اجتماعى - اخلاقى قرەش لرگە عايد فكر و ملاحظەلر ھم موجود. لېكن مکتوبلر نىنگ اساسى قسىمى دولت و سياست مسالەلرى بىلن باغلىق. چنانچە، اولردە نوایى، حسين بايقرا، شەھزادەلر و باشقە عملدارلرگە دولتنى و خلقنى باشقۇرىش گە داير فكر ملاحظەلرى و نصيحتلرىنى بىلدىرگن. جملەدن، اولردن بىرىدە شوندى دەپىلەدى:

مظفر حسين گە يازىلگن مکتوب

اى نفس ھواسى غە گرفتار اۇلغن،

شيطان ايشى گە ايشىنگ نمودار اۇلغن.

ھم زھد ايلە عزتقە سزاوار اۇلغن،

ھم فسق ايلە عالم اېلى گە خوار اۇلغن.

اى سرگىشتە خودراى، و اى بختى برگىشتە بې سرپاى، اول وقت دىن بېرى كىم، مذلت توپراغى دىن رۇزگارىنگ چەرەسىنى سوپوردىم و محنت دىنى سرگردانلىغى دىن پریشان خلقىنىگى يىغىشتوردىم، اگرچە

کیچیک اېردینگ، اما انداق اېرمس که، خاطرینگ دین محو اؤلیمیش بؤلغه‌ی و اگرچه طفل اېردینگ، انداق اېرمس که ضمیرینگ دین اونوتیلیمیش بؤلغه‌ی! حیاتیم سېنینگ تربیتینگ که مشعوف و اوقاتیمنی سېنینگ محافظتینگ غه مصروف قیلدیم و فرزندلیغینگ رقمی‌نی خاطریم که محرر و آته لیغ مهر و شفقتی‌نی، حالینگ غه مقرر ایتیم. آی و بیله بیر کون، بلکه کچه لیک، کوندوزلیک ته بیر ساعت احوالینگ دین غافل بؤلمه دیم و رعایتینگ قاعده سین اهل کورگودېک توزدوم. ظاهرینگ نی اهل ظاهر فنون فضایل بیله آراسته و باطینینگ نی اهل باطن حقایقی و معارفی بیله پیراست بؤلورغه سعی قیلدیم، تا رۇزغارینگ پاکیزه آیین و دعب و شعارینگ تواضع و تمکین بؤلیم، احوال و افعالینگ تقوا و طاعت بیله معمور و اشتغال و خصالینگ آدمی لیغ و انسانیت بیلن مشهور بؤلدی...

... اما چون ایش لر اؤز یېری ده اېمس اېکن دور، باقیب تورغونچه آزدینگ رۇزغارینگ صلاحی فسادقه یاندی و افعالینگ پاکیزه لیگی نا پاک لیککه ایلندی. نصیحتی قولاققه سالمه دینگ و پند بیله ملامتین کونگیل که آلمه دینگ. حالینگ دن خیردار قیلغان سایى بی خبرراق و فسق و فجورینگ نی منع قیلغن سایى بتراق بؤلدینگ. پادشاه اسلامینگ مونچه بیلغی تربیتین و بو فقیرینگ مونچه وقتلیغ سعی و اېمگینى و اوزون بیله لر تارتغان ریاضتی‌نی، نفس شوم هواسی و فعل مذموم متقضاسی بیله ضایع قیلدینگ... و حق سبحانه و تعالی قالیشده دغی توبه لر قیلیب، عهدلر باغلب، آنتلر ایچیب، بارچه نی بوزوب تېنگری تعالی دین قورقمه دینگ... و مونداق شریف و عزیز خاطرلرنی اؤزونگ دین آزرده قیلماق بیله، آیتسه بؤلورمی کیم، کعبه نی بیقیب سېن، بلکه حیات و تیریک لیک بناسی نی ویران قیلیب سېن.

غلفت و نادان لیغینگ اول مرتبه ده کیم، بقعه خیر یسه ماق اؤزینگ غه بازی بېریب، بیتیب یوبارور سېن کم، سېنی یخشی بیگی ت خیال

قىلغەي لىر و آدمى كىشى ساغىنغەي لىر. بو تمنا دىن يوز هېھات و بو مدعادىن يوز مىنگ اويات! سېنىنگ مونچە قىلغن لىرىنگ مۇقابىلەسى دە مېن دغى سزا و جزا يېتكۈرە آلور اېردىم، اما ايكى جەھت دىن يېتكۈرمادىم، بىرى بو كىم، مونچە پند و نصيحت و ملامت و آنت و ايمان بىلە بىراو كىم، مۇتېبە بۇلمەمىش بۇلسە، بىر نېچە ايزا و عذاب بىلە ھم بۇلمەغوسى دور، بلكە اول ايزا و عذاب يېتكۈرۈدە بو فكىرنىنگ ضعفىلغى مزاجى غە تردد و تشويش كۇپراق يېتكۈسى دىر و سېنگا خود تفاوت قىلماغوسى دور. ينە بىرى بو كىم، سېن ھر بى قاعدەلىغ كىم قىلىب سېن ، انگا كۇرە سزا و جزا تاپىب سېن كىم، اول پادشاه اسلام ھمايون خاطرى نىنگ غۇبارى و مېرى ولى نعمتىنگ و ساير عزيزلىرىنگ كۇنگىل لىرى نىنگ آزارى دور كىم، ھر بىرى فى الحقيقت يوز اولومدىن آرتوق دور، اما بو معانى دىن سېن غافل سېن.

اى غافل و غفلت قە وجودىنگ مغلوب،

مجموع يامانلىغ نظرىنگ دە مرغوب.

باردىنگ دغى كېلمەدىنگ بو اېردى مطلوب،

يالغان لىرىنگ ايچرە يۇق اېدى موندىن خۇب.^{۲۰}

^{۲۰} آگاه سىرى ليوندى. على شير نوابى، ديوانلر و خمسەدن باشقە اثرلر ۴، ب ۱۰۰ انقەرە، ۱۹۶۸.

"محاكمة اللغتين"

علی شیر نوایی ۱۴۹۹ ییل ده تورکی تیلی نینگ اساسی خصوصیت و فضیلت لرینی یاریتیش گه بغیشلنگن "محاكمة اللغتين" اثرینی یازگن. نوایی اثرنی باشلر اپکن بیرینچی نوبت ده قرآن تیلی بؤلگنی اوچون عرب تیلی گه اعتبار قره تیش لازم لیگی نی تاکیدله دیدی. اوندن سؤنگ تورک، هند و فارس تیل لرینی بیر- بیرگی قیاسله دیدی. نوایی دن الدین تورکی لرده تیل مساله سی بیلن شغلنگن ایکی نفر بویوک عالم و ادیب بار. بیرینچی سی، ۱۱ عصرده یشه گن محمودالکاشغری، ایکینجی سی اېسه ۱۵ عصرده یشب ایجاد اېتگن امیر خسرو دهلوی دیر. بو ذاتلر بیر- بیرلریدن اوزاق اولکله لرده و اوزاق دورلرده یشه گن حالده بیر فکرده یکدل دیرلر: عرب تیلی جمع تیل لردن اوستون دیر و اونى باشقه تیل لرگه قیاسل بؤلمه دیدی. شونینگ بیلن بیرگه کاشغری تورکی تیلی ده سؤزلاوچی لر حقیده دیدی: "تېنگری تورکلرنی یېر یوزی گه رهبر قیلدی؛ دردینی ایته بیلماق و تورکلرنینگ کؤنگلی نی آله بیلماق اوچون اولرنینگ تیل لریده سؤزlaşماقدن باشقه چاره یۇق دیر". دهلوی اېسه، اولاً، عربچه و فارسچهنی قیاسله گن و عرب تیلی نینگ هر جهت دن اوستون اېکنینی اثباتله گن. اوندن سؤنگ عرب و هند تیل لرینی قیاسله گن و هند تیلینی مقته گن، ایکی تیل بیلیمده صنعت ده تېنگ حالده دېگن خلاصه گه کېلگن.

نوایی نثر و نظم ده قۇللوچى تیل لر بیلن حکمدارلیک اؤرته سیده یقین مناسبت بارلیگی نی تاکیدله دیدی. اونینگ فکریچه، عرب حکمدارلری دوریده عربچه، فارس حکمدارلری دوریده فارسچه، تورک حکمدارلری (تېموریلر) زمانی ده تورک تیلی اعتبارلی تیل بؤلگن. اما شاعر تېموریلر دوری ده یشه گن تورک یاشلریدن شکایت قیله دیدی. اؤشه زمان ده تورکلرنینگ کتهدن کیچی گی گه چه فارسچهنی جوده یخشی بیلگنی،

بىراق فارس لر نىنگ تور كچه نى بىلمس ليگى نى تىلگه آله دى: "بو ايگى طايغه نىنگ بىگىتى و قريسى، بلگه اولوق دين كيچىك باريسى آره سىده اختلاط السويه دور... توركنىنگ اولوغى دين كيچىگى دېگىنچه و نوكردين بېگى گه دېگىنچه سارت تىلى دين بهره مند دورلر... حتى تورك شعراسى كيم، فارسى تىل بىلن رنگين اشعار و شرين گفتار ظاهر قىلورلر. اما سارت اولوسى نىنگ اردالى دين اشرافىغه چه و عامى سى دين دانشمندیغه چه هيچ قهيسى تورك تىلى بيله تكلم قيله المسلر و تكلم قىلغن نىنگ معناسين هم بىلمس لر"

نوايى تورك ياشلرى نىنگ انه تىلى گه كم اعتبار اېكن ليكلريدن بحث اېتگنى دن سؤنگ تورك تىلى نىنگ گراماتىك قانون - قاعده لرى نقطه نظريدن بايلىگى نى تىل گه آله دى. اينىقسه، ادبيات و صنعت اهلى نى انه تىلى نى سهويش گه و اونى توله اعزازلش گه چارله يدى:

"بس، بو حسيات لردىن انداق معلوم بۇلور كيم، چون بو تىلده غريب الفاظ و ادا كۇپ دور، مونى خوشايند ترتيب و رباينده تركيب بيله باغله ماغى نىنگ دشوارلىغى بار. مبتدى طبعى اول نظم نى دشوارليغ بيله باغله ماقدىن كوفت تايىب، متنفر بۇلور و آسان راق سرى ميلى كېلور. چون نېچه قتله بو نوع واقع بۇلدى، طبعى خۇى قىلدى، چون طبيعت معتاد بۇلدى، اؤز معتادىن قۇيوب، غير معتادى غه كيم، مشكل راق هم بۇلغەى، ميل قىلماغى معتذر دور. ينه اولكيم، فهم جنسى عاجزلرينى هم مايل، بلگه مشغل اوشبو نوع غه كۇره و زمان و رسم اهلى طريقي دين چيقماغى نى مناسب كۇرمس و بو نوع بيله قالور. و مبتديغه ينه عادت ديركيم، طبعى دين اول نيمه باش اورسه، چون اؤز زادى طبعى اؤزى گه محبوب اېكنى گه مجبور دور، تىلرگه، انى بو فن اهلى غه عرض قىليب جلو بېرگەى، چون بو فن اهلى فارسى گۇى لر دور و تورك الفاظى دين بهره مند اېمس لر..."

نوایی تورکی تیل نینگ فارسچه دن اوستون جهت لیرینی
کۆرسه تیشده بېش اساسی نقطه گه اعتبار قره تگن:

۱. تور کچه ده موجود و معناداشی فارسچه ده بۆلمه گن سۆزلر.
۲. تور کچه سۆزلر نینگ معنا گه بایلیگی.
۳. تور کچه ده اونلی لر نینگ کۆپ لیگی.
۴. هر بیر بارلیق، هر بیر یره تیق اوچون علی حده بیر سۆز نینگ موجود لیگی .
- ۵- تور کچه نینگ گراماتیک جهتدن بایلیگی.

محاکمة اللغتين دن :

"انداق معلوم بۆلورکه، تورک سارت دین تېز فهم راق و بلند ادراک راق و خلقتی صاف راق و پاک راق مخلوق بۆلور دور و سارت تورکی دن تعقل و علم ده دقیق راق و کمال و فضل فکرتی ده عمیق راق ظهور قیلیب دور و بو حال تورک لر نینگ صدق و صفا و توز نیتی دین و سارت لر نینگ علم و فنون و حکمتی دین ظاهر دور. ... اما تورکی نینگ اولوغ دین کیچیگی گه دېگینچه و نوکر دین بېگی گه دېگینچه سارت تیلی دن بهره لنماقده دور... حتی تورک شعراسی کیم، فارسی تیل بیلن رنگین اشعار و شیرین گفتار ظاهر قیلورلر. اما سارت اولوسی نینگ افضالی دین اشرافیغه چه و عامی سی دین دانشمندی غچه هیچ قه یسی تورک تیلی بیله تکلم قیله آلمسلر و تکلم قیلغان نینگ معناسین هم بیلمس لر...

ان دین سۆن گره کیم، تورک تیلی نینگ جمعیتی مونچه دلایل بیلن ثابت بۆلدی، کبره ک اپردی کیم، بو خلق آره سی دین پیدا بۆلغان طبع اهلی صلاحیت و طبع لرین اۆز تیل لری تورغاچ اۆز گه تیل بیله ظاهر قیللمسه اپردی و ایش گه بویورمس لر اپردی. و اگر ایکلّه سی تیل بیله ایتور

قابليتلىرى بۇلسە، اۇز تىللىرى بىلە كۇپراق ايتسەلر اېردى و ينة بير تىل بىلە آزرارق ايتسەلر اېردى. و اگر مبالغه قىلسەلر، ايكله تىل بىلە تېنگ ايتسەلر اېردى.

... بو احتمال گە خود يۇل بېرسە بۇلمس كيم، تورك اولوسى نينگ خوش طبعلىرى مجموعى سارت تىلى بىلە نظم ايتقەلىرى و بالكل تورك تىلى بىلە ايتمەغەلىرى، بلکہ كۇپى ايتە ألمەغەلىرى و ايتسەلر هم سارت تورك تىلى بىلن نظم ايتقاندېك فصیح توركلر قاشيدە اۇقوى و اوتكاره ألمەغالىرى.

بو سۇزلردىن خصم مونداق بيلمەسون و مدعى بو نوع گمان قيلمەسون كە، مېنينگ طبعيم تورك الفاظلى غە ملايم توشگن اوچون تعريفيدە مبالغه اظهار قىلورمىن و فارسى عبارت قە مناسبتيم آزرارق اوچون انكار و نفعى غە اسرار كۇرگوزور مېن كيم، فارسى الفاظ استيفاسين و اول عبارت استقصاصين كيشى مېن دىن كۇپراق قيلمەلى دور اېركين و صلاح و فسادين مېن دىن يخشىراق بيلمەلى دور اېركن كيم...

...ظاهر قىلدىم و خياليم گە انداق كېلور كيم، تورك اولوسى فصیحلىرى غە اولوغ حق ثابت قىلدى كيم، اۇز الفاظ و عبارتلىرى حقيقتى و اۇز تىل و لغتلىرى طعن قىلور سرزنشى دىن قوتولدىلىرى. الر دغى رنج و مشقتيم مقابله سيدة، چون بو مخفى علم دىن كيم، ظاهر قىلىب مېن، وقوف تاپسەلر، اميد اول كيم، بو فقيرنى خیر دعاسى بىلە ياد قىلغەلىرى و روحومنى انينگ بىلە شاد قىلغەلىرى^{۲۱}

^{۲۱} محاكمة اللغتين، ب ۱۹۵ - ۱۸۰

تذکره‌لر

مجالس النفايس

مجالس النفايس هرات مکتبی تذکره‌لریدن اوچینچی، تورکی تذکره‌لردن اېسه ایکینجی سی دیر. ۱۴۹۲ ییلده یازیلگن بو اثر حسین بایقراغه بغیشلنگن بۇلیب، اونده ۴۶۹ نفر شاعر حقیده معلوماتلر کبلیتیریلگن، اولردن ۴۶ نفری تورکی زبان شاعرلر دیر.

"مجالس النفايس" نینگ بابلری "مجلس" دېب اتلگن. او مقدمه و سکیز مجلسدن تشکیل تاپگن. اولرده اۋرین آلگن شاعرلر، نوایی تصنیفی گه کۋره قۇییده‌گی لر:

اولغی مجلس: بو باده نوایی صحبت‌لری گه بیتیشه آلمه‌گن شاعرلر حقیده سۋز یوریتیلگن. "بو فقیر الرنینگ شریف زمانی نینگ آخریده اېردیم و ملازمتلری شرفی غه مشرف بؤلمه‌دیم". ایکینجی مجلس: بو مجلسدن شاعرنینگ باله‌لیک و یاشلیک دوریده مشهور بؤلگن شاعرلر اۋرین آلگن. "فقیر الردین بعضی نینگ ملازمتی غه کیچیک‌لیکده بیتیب مېن و بعضی نینگ صحبتی غه ییگیت‌لیکده مشرف بۇلیب مېن". اوچینچی مجلس: بو مجلسده شاعرنینگ اۋر زمانیده مشهور بؤلگن شاعرلر حقیده سۋز بارگن "حالا زمان صحایفیده معانی اباکار الرنینگ دقیق طبع‌لری حله‌باف‌لیغیدین نظم لباسی کییه دور". تۇرتینچی مجلس: بو مجلسده اصل مسلک‌لری شاعرلیک بؤلمه‌گن، فقط هوس کارلیک یوزه‌سیدن آزگینه بۇلسه - ده، سازگینه اشعارلر بیتگن زمان نینگ ابرۋلی کیشی‌لری تیل‌گه آلینگن. "شعرگه مشهور و مباحی اېمستورلر، اما اولردین نظم طریقیده کۋپ لطایف ظاهر بۇلور". بېشینچی مجلس: بو مجلسدن شرق نینگ میرزاده‌لری جای آلگن. "خراسان نینگ و بعضی یېرنینگ میرزاده‌لری و سایر آزاده‌لری ذکریده کیم،

طبع سلامتی و ذهن استقامتی الرغه باعثِ نظم بؤلور، اما مداومت قیلمس لر". آلتینچی مجلس: بو بابدہ مملکت تشقیری سیده بیتیشگن و بدیعی ایجاد بیلن مشغول بؤلگن اعتبارلی کیشی لر حقیده سوز بارگن. "خراسان دین اۆزگه ممالک فضلا و ظرفاسی ذکریده کیم، بو عصرده حالا بار دور لر".

پیتینچی مجلس: تېموریلر سالهسی نینگ شعرلر یازگن حکمدارلری و شهزادهلری اؤرین آلگن بو مجلسده شوندهی دیبله دی: "سلاطین عظام و اولادِ واجب الاحتراملری ذکریده کیم، بعضی یخشی محل لرده خۇب بیت اؤقودور لر..." سکیزینچی مجلس: بو مجلس دوران سلطانی حسین بایقراگه بغیشلنگن. "سلطان صاحب قران نینگ لطیف طبع نتایجی نینگ زیبالری، حسن و جمالی ذکریده..."

تذکره دن نمونه لر

مولانا شرف الدین علی یزدی دور - مولانا نینگ صاحب کمال لیغی عالم اهلی قاشیده مسلم دور. شاهرخ سلطان بوزوغلیغی ده فقیر نینگ والدی جماعتی کثیر بیله روزگار حوادثی فتنه سی دین خراسان دین قاجیب، عراققه بارورده، تفتغه کیم مولانا نینگ مولدی دور، یریم کچه بیتیب توشدی لر، اتفاقاً منزل الرنینگ خانقاهی ایشیکیده واقع اپردی، تانگ آتقانده، انداق کیم، اؤیونی اطفالی داعبی بؤلور، اول جماعت نینگ اطفالی اول خانقاهه اؤینه غه لی کیردی لر و فقیر هم اولر بیله اپردیم، تخمیناً آلتی یاشیمده بؤلغه ی اپردیم، و مولانا بیر رحبه ده اؤلتوریب اهرمیشلر. توشگن جماعت نینگ کیفیتی نینگ معلوم قیلماق اوچون اطفال دین بیرین تیله دیلر: فقیر اولر ساری بارورغه مؤفق بؤلدوم. هر نی کیم سؤره دیلر جواب ایتدیم. تبسم قیلیب تحسین قیلدی لر. دغی سؤره دیلر کیم، مکتبغه بارورمی سېن؟ دېدیم کیم: باریب مېن. دېدی لر کیم: نی یرگه چه اؤقیب سېن؟ دېدیم: "تبارک" سوره سی غه چه. دېدی لر کیم: بو

جماعت اطفالی دین بیز تیله گنده، سبن کلبیب بیز بیله آشنا بولدونگ، سبنینگ اوچون فاتحه اوقولی دهب اوز فاتحه لریغه مشرف قیلدیلر. همول زمان فقیرنینگ والدی و اول خیل اولوغ لری کلبیب، مولانا خدمتی غه انواع نیاز مندلیغر قیلغاندن سؤنگره فقیرغه انداق شعور حاصل بؤلدی انگه کیم، "نې کیشی ابرکن دورلر".

و الر مصنفاتیدین اولچه مشهور دور: "قصیده برده" شرحی و "اسمالله" شرحی و "ظفرنامه" تاریخی دور و معما فنی نی الر تدوین قیلدیلر، اونده هم "حلل" و "مناظره" و "منتخب" الرنینگ تصنیفی دور. و مولانا همت و بذل بابیده تعریف دین مستغنی اپردی لر. تبرکاً بو مطلع لری بیتلگن کیم:

صوفی، مباح منکر رندان می پرست،
کاندر پیاله پرتوی از عکس دوست هست.

"ای صوفی، می گه اینتیلووچی رندلرنی انکار اېتمه، چونکه قدحده دوست عکسی نینگ بیر شعله سی بار".

سیدحسن اردشير ... ايگلهسى تيل بيله گاه نظم ايتور ابردى، رندليغى
چاغيده وثاقي رند و خراباتى لرنيگ مجعئ ابردى و بو ايشنى كيشى
اندين يخشى راق قيلمهدى. اول وقتده بو قطعهنى دېب ابردى كيم:

چو خوش باشد صبوحى با دلارام،

لبالب از قدح هر دم كشيدين.

چو غنچه هر دو در يك پيراهن تنگ،

به هم پيچيدن و درهم كشيدين.

"كۇنگيل تيله گى بۇلگن معشوقه بيلن تانگ چاغيده لبالب قدح كۇتارماق نه
قدر يخشى دير. ايكى ميز غنچه كىي بير كۇيلك ايچيده چرمه شيب مى
ايچيب اۇلتورسك نه قدر يخشى دير."

اما تقوا و زهد باره سیده تور كچه بو بيت هم ايننگ دور كيم:

الهى، نور عرفان دين كۇنگيل گه بير صفا بېر گيل،

كه، عصيان ظلمتى ايچره خراب احوالى حيران دور.

مبارك مرقدى ميان دو جۇده گذرگاه يۇليده اۇز آتەسى

حضيرهسى ايچيده گنبيده ابردى. عزيزلر هديرهسى غه نقل قيلينهدى.

نسايم المحبت

۱۴۹۵- ييل يازيلگن "نسايم المحبت من شمائم الفتوت" اثرى عزيز و اوليالرينىڭ حياتى و فعاليتى گه بغيشلنگن. اوشبو كتاب عبدالرحمان جامى نينىڭ "نفحات الانس من حضرت القدس" ناملى بيوگرافىك اثرىدن تاثيرلەنىپ يازيلگن تذكروه دير. جامى نينىڭ اثرىده ۶۰۱ نفر متصوف نينىڭ حياتى توغرى سىده معلوماتلر بېرىلگن. جامى اثرىده اساساً عرب و عجم اوليالرى گه اعتبار قره تگن بولسه، نوایى تورک و هند صۇفى لرى و اۇزى گه زمانداش بولگن متصوفلرنى هم كيريتىپ، اولر نينىڭ سانىنى ۷۷۰ ته گه يېتكزگن همده بعضى اۇرىنلرده علاوهلر قىلگن. "نسايم" ده توركى مشايخلر حقيده گى معلوماتلر جوده ايشانچلى دير. چونكه مؤلف اولر نينىڭ منبع ليرىنى هم كورسه تيب اۇتگن.

"نسايم المحبت" دن نمونه لر:

رابعه عدويه (ر)

... بصره اهلى دين اېردى. سُفيان ثورى رحمة الله عليه، اندين مثالى سۇرر اېردى و انينىڭ موعظات و دعاسى غه رغبت كورگوزور اېردى. بىر كون سُفيان، رابعه قدس السرّه قاشيغه كىردى و ايليگ كۇتارپ دېدى كه، "اللهم، سېن دين سلامت ليك سۇره يمن". رابعه يىغلهدى. سُفيان سۇردى كيم، نى اوچون يىلغه دينىڭ؟ رابعه دېدى كه، سېن مېنى يىغلەتدينىڭ! سُفيان دېدى: نېچوك؟ رابعه دېدى كه، سلامت، دنياده انينىڭ تركى ده دور و سېن اونگه آلوده سېن. رابعه سۇزى دور كه، هر نيمه گه ثمرى دىر و معرفت ثمره سى، يوز تېنگرى گه كېلتورمك تور. و هم اول دېب توركه، "آز صدق ايله استغفرالله دېماق ليكتين، استغفرالله دېمن". سُفيان اندين سۇردى كه، بنده تېنگرى تعالى غه تقرب تىلر نيمه لردين يخشى راغى قەيسى دور؟

اول دېدی، اول دورکه، بیلغهی که، دنیا و آخرتده اندن اؤزگه نی سبوس. بیر کون سُفیان اینیگ قاشی ده دېدی که، "وا الما!" اول دېدی: یالغان ایتمه، اگر سبب محزون بؤلسنگ اېردی، اندوهیم اندین اېمس که اندوهگین دور مېن. اندوهیم اندین اېمس که، اندوهگین دور مېن. اندوهیم اندین دورکه، اندوهگین اېمس مېن!"

خواجه احمد یسوی تورکستان ملکی نینگ شیخ المشایخی دور. مقاماتی عالی و مشهور، کراماتی متوالی و نا محصور اېرمیش. مرید اصحابی غایتسیز و شاه و گدائینگ ارادت و اخلاصی آستانیده نهایت سیز اېرمیش. امام یوسف همدانی قُدس السره نینگ اصحابی دین دور. خواجه عبدالخالق غجدوانی (قُدس السره) بیله صحبت توتوب دور و خواجه عبدالله براقی و خواجه حسن انداقی (قُدس السره) بیلن هم که امام یوسف همدانی (رح) مریدلری دورلر، اما هر قه یسی بییک مراتبه غه یتیب دورلر، مصاحب بؤلوتورلر و روزگار مشایخی دین کؤپ بزرگوارلر اینیگ تربیتی نی تاپیب دورلر. و شیخ رضی الدین علی لؤلؤ (قُدس السره) شیخ بزرگوار نجم الدین کبرا رحمة الله خدمتی گه یتردین برون خواجه احمد یسوی خدمتیده بؤلیب اېردی و اینیگ خانقاهی ده اینیگ ارشادی بیله سلوک قیلیب تور و اینیگ مزاری تورکستان ده، یسی دېگن یترده که، اینیگ مولد و منشأی دور واقع بؤلوب دور و تورکستان اهلی نینگ قبله دعاسی دور."

خواجه بهاء الدین نقشبند (ق. ت. س)

الرنینگ آتی محمد محمد بخارایی دور، الرغه قبول نظری فرزندلیققه خواجه محمد بابایی سماسی دین دور و آداب طریقت تعلیمی ظاهر یوزی دین امیر سید کلال دین دور، انداق که، اؤتدی. اما حقیقت یوزیدین الر او یسی دورلر و تربیت حضرت خواجه عبدالخالق غجدوانی (قُدس السره) روحی دین تاپیب دور لر. اونداق که، دېر اېرمیش لر که، مبادی

احوالده بیر کچه غلبات جذابات دین بخارا مزاراتی دین اوچ مزارغه پیتیشدیم. هر مزارده بیر چراغان کوردوم یانه دورغن، یاغی توله و فتیله لرلی یاغ ایچینه. اما فتیله لرغه بیرار نیمه حرکت بېرمک کبرهک اېردی که، یخشی توتشقه ی و یاروغای. سؤنگی متبرک مزارده قبلهغه متوجه اؤلتوردوم و اول توجهده غیبتی واقع بؤلدی. مشاهده قیلدیم. قبله دېواری شق بؤلدی و بیر اولوغ تخت پیدا بؤلدی و یشیل پرده اول تخت عالی غه تارتیلغان و تېگره سیده جماعتی. و خواجه محمد بابانی الر آره سیده تیتدیم. بیلدیم که، اول خیل غایبلردن دورلر. آره لرلی دین بیراو مېنگه ایتدی که تختده خواجه عبدالله دور و اول جماعت، الرننگ خُلفاسی دین دور لر. و بیر - بیرین الرننگ آتین اته دی و خواجه محمد باباغه پیتگانده، دېدی کیم، الرنی خود حیاتلری چاغیده کورویب سېن و سېننگ پیرینگ دورلر و سېن گه بیر بؤرک بېریب دورلر و کرامت قیلیب دورلر که، نازل بؤلغان بلا سېننگ برکتینگدین دفع بؤلغه ی. اندین سؤنگره اول جماعت ایتدیلر که، قولاق توت و یخشی ایشیتکین، اولوغ خواجه حضرتلری سېن گه سؤزلر ایتغوسو دورلر که، حق (سبحانه تعالی) یولی سلوکیده سېن گه اندین چاره یوق دور. اول جماعتدین التماس قیلدیم که، حضرت خواجهغه سلام قیله ی و مبارک دیدارلری غه مشرف بؤله ی. پردنه ایله ی لریدین آلدی لر. پیری کوردوم - نورانی. سلام قیلدیم. جواب بېردیلر و سؤزلرنی، سلوک مبدأده و وسطی ده و آخیده کبره کلی دور، مېن گه بیان قیلدی لر و دېدی لر که، اول چراغلر که، اول کیفیت بیله سېن گه کورگوزدی لر اشارت و بشارت دور. سېن گه بو یؤل قابلیت و استعدادی دین. اما استعداد فتیله سین حرکت غه کېلتورمک کبرهک، تا یاروغه ی و اسرار ظهور قیلغه ی و ینه بویوردی لر و مبالغه قیلدیلر که، برچه احوال و اقدامی برچه امر و نهی جاده سی غه قویغیل و عزیمت بیله عمل قیل و سنتنی بجا کېلتورگیل و رخصت لر و بدعت لر دین بیراق بؤل و داایما مصطفی (ص) احادیثی نی

اۆزىن گه پيشوا قيل و رسول (ص) و اصحابِ كرام (رح) اخبار و آثارى غه متفحص و متجسس بۇل! و بو سۆزلردىن سۇنگره اول جماعت منگا ايتدىلر كه، سېنىنگ صدق حالىنگ نىنگ شاهدى اولدور كه، تانگله اېرته فلان يېرگه بارغى سېن و فلان ايشنى قيلغى سېن و مونىنگ تفصيلى اول حضرت نىنگ مقاماتىده شرح بيله بار. و اندىن سۇنگره دېدىلر كه، نىسغه متوجه بول. امير سيدكلال خدمتى غه! چون الر بو بروغى بيله. نىسغه باردىم و امير خدمتى غه يېتدىم. الطفات لر قىلدىلر و الطاف كۇرگوزدولر و مېن گه ذكر تلقين قىلدىلر و نى و اثبات طريقي بيله ذكر گه مشغول قىلدىلر. چون واقعه ده مأمور اېردىلر كه، عمل عزيمة بيله قيلغى مېن. علانيه ذكرى بيله عمل قىلدىم. بىراولردىن سوال قىلدىم كه، درويش ليك سىز گه موروث يا مكتسب؟ الر دېدى لر كه، (حق نىنگ بىر جاذبه سى جن لر و انسان لرنىنگ برچه عملى گه برابر دير) حُكمى بيله بو سعادتقه مشرف بۇلدىق. ينه الردين سۇردىلر كه، سىز نىنگ طريقه نىگيزده ذكر جهر خلوت و سماع بۇلر؟ دېدىلر كه، بۇلمس! ينه سۇره دىلر كه، سىز نىنگ طريقىنىگىز بناسى نې ايشگه دور؟ دېدىلر كه، انجمن ده خلوت ظاهر يوزىنى خلق بيله و باطن طرفى دين حق (سبحانه تعالى) بيله. بيت:

از درون شو آشنا و از بيرون بېگانه و ش،

اين چنين زيبا روش كم مى بود اندر جهان.

(ظاهرده بېگانه دېك باطن دن آشنا بۇل، بونده ي گۇزهل عادت دنيا ده كم تاپيلور)

اولچه حق (س. ت) بو يوريب دور كه، (اولرنى نه تجارت و نه آلدى ساتدى الله ذكرى دن چلغيته آلمه دى) اشارت بو مقامغه دور. دېرلر كه، الر گه هرگز قول و دادوك بۇلمس اېرميش. اولردىن بو معناده سۇرورتورلر؛

الر دېتورلرکه، قچان بنده لیغ خواجه لیغ بیله راست کېلور. بیراو الرنی سؤره دی کیم، سیزنینگ سلسله نیگیز نه ییرگه ییتر؟ الر دېدیله، کیشی سلسله سی بیله هیچ ییرگه ییتمس و دېر ایرمیش لرکه، نفس لرینگیزغه تهمت قیلینگ که، هرکیم تېنگری عنایتی بیله اؤز نفسی نینگ یامان لیغی نی و کید و مکرین بیلگن بؤلسه، اگرچه انگه سهل دور، اما بو یؤل سالکلریدین کوپ بار اپکن دورلر که، بیراو گناهین اؤز لری گه توتویب، یوکی تار تیب دورلر و دېر اپرمش لر که، (ای ایمان کېلتیرگن لر، الله گه ایمان کېلتیرینگ!) اشارت انگه دور که، هر طرفه العین ده اؤز وجودی نی نفرین و معبود حقیقی اثباتین قیلغه ی.

جئید (قُدس السره) دېب دور که، آلتیمش ییل دور که، ایمان کېلتورمک دور مېن و لېکن، اول اختیار ترکی و قصور اعمال مشاهدەسی دین اؤزگه نیمه حاصل بؤلمس و دېر اپرمیش لرکه، تعلق ماسواغه بو یؤل سالکی غه اولوغ حجاب دور. بیت:

تعلق حجاب است و بی حاصلی،

چو ییوند ها بگسلی اصلی.

(حق دن باشقه سی گه بغیشلنگن تۇسیق، ثمره سیز دیر که، اگر الرنی اؤزسنگ، اصل بؤله سن)

حقیقت اهلی ایمان نی مونداق تعریف قیلیب دور لر. (ایمان - قلبنی الله دن باشقه اوزی گه رام اېتوچی فایده لی و فایده سیز نرسه لر دن اوزیب، حقیقه باغلاش دیر) و دېر اپرمیش لرکه، بیزنینگ طریقه میز صحبت دور و خلوتده شهرت دور و شهرتده آفت. خیریت جمعیت ته دور و جمعیت صحبتده بو شرط بیله که، بیر - بیرگی نفعی بؤلغه ی و اولچّه اول بزرگ بو یوروب تور که، (کېل، بیر ساعت ایمان کېلتیر ایلیک!)، اشارت انگه دور که، اگر جمعی بو یؤل

سالكلرى بير - بىرى بيله صحبت توتسهلر، انده كۆپ خىر و بركت دور. اميد دوركه، انگه ملازمت و مداومت ايمان حقيقى غه منتهى بۇلغهى و دېر اېرىمش كه، بىزىنىڭ طريقه ميز (مستحكم توتقيچ) دورور. اول ايليک يىغمبر (ص) متابعتى غه اورماق دور و صحابه كرام آثارى غه اقتدا قىلماق و بو طريقده از عمل بيله كۆپ فتوح يېتىشور. اما سنت متابعتى رعائتى اولوغ ايش دور كه، هر كىشى بو طريقه ميزدين يوز اؤگورسه، اونگه دين خطرى دور و دېر اېمىشلىر: سالك وقتى كه، تېنگرى دؤستلىرى دين بىرى بيله صحبت توتسه، اؤز حالى دين واقف بۇلسون و صحبت زمانىنى اؤزگه زمان بيله موازنه قىلسون. اگر تفاوت تاپسه (يېتىدىنگ كه، لازم توت!) و دېدورلر كه، «لاله» طبيعت نفى دور و «الاله» معبود برحق اثباتى دور و «محمد رسول الله» اوزين (فاتبعو انى مېن گه اېرگه شىنگلر!) مقامى غه كىورمك، مقصود ذكريدن توحيد كلمه سى نىنگ حقيقى غه يېتمكدور و كلمه حقيقى اؤزگه كلمه ايتماق دين به كلى نفى بولماقدور. كۆپ ايتماق شرط اېمس. دېتورلر كه حضرت خواجه عزيزان عليه الرحمه دېر اېرىمشلر كه، يېر بو طايفه نىنگ كۆزى ده بير سفره چه دور و بىز دېر بىز كه، تيرناغ يوزى چه دور. هيچ نيمه بولر كۆزى دين غايب اېمس و دېدورلر كه، توحيد سىرى غه يېتسه بۇلور، اما معرفت سىرى غه يېتمك دشوار دور. اولر مبارك سفر عزمى قىلورده بزرگ زاده لردىن بىرى گه ذكر تعليمى نى دېگن دور لر. اول سفردين قيتغنده الرغه دېدورلر كه، اول تعليم آلغان ذكرگه اشغال كورستمى دور و ترك قىلىب دور. الر اوندىن سؤروب تورلر كه، بىزنى هيچ توش كوردىنگ؟ دېدى: هاو كوردوم! دېدىلر كه، سېن گه بس دور! موندىن معلوم بۇلور كه، هر كىم گه كه از رابطه بو عزيزلر بيله بۇلسه، آخر ملحق بۇلور و اول نجات سببى و درجات رفيع جهتى بۇلور. الر حضرتى ده بىراو دېدى كه، فلان كىشى بىمار دور و خاطر يىنگىز توجهى دريوزه قىلور. الر دىن دېدىلر كه، (اول خسته نىنگ قه يتيشى، سؤنگره كؤنگلى سىنىق نىنگ

توجهی کبره‌ک) الر دین کرامت طلبی قیلدی لر. الر دېدلرکه، بیزینگ کرامتی میز ظاهر دور. با وجود بو نوع گناه که بیر یوزیده باره آور میز. الر دېر اېریمش لرکه، حضرت شیخ ابو سعید ابوالخیر (قُدس السره) دین سؤره ب تورکه، سیزینگ جنازه‌نگیز ایله بیده قه‌یسی آیتنی اؤقوسین لر؟ دېر اېریمش که، آیت اؤقوماق اولوغ ایش دور! بو بیتنی اؤقوسون لرکه، بیت:

چیست ازین خوبتر در همه آفاق کار،

دؤست رسد نزد دؤست یار به نزدیک یار.

(بوتون عالمده دؤست‌نینگ دؤست‌گه، یارنینگ یارگه بیتیشیدن افضل نیمه بار؟)

اندىن سؤنگره الر دېدورلرکه، . اؤقوسون لرکه، بیت:

مفلسانی آمده در کوی تو،

شی‌الله از جمال رؤی تو

(سېنینگ کؤیینگ‌ده جمالینگ‌دین "شی‌الله" دېب تیلوچی گدالر میز) .

مولانا جلال‌الدین خالدى حضرت‌لریدىن سؤروب‌دورلرکه، حضرت خواجه به‌الدین‌نینگ سلوک و طریقی‌نینگ نسبتی متاخر مشایخ‌دین قیسی پیرنینگ طریقی‌غه مناسبتی بار؟ اول دېدورکه، سؤز متقدمین مشایخ‌دین دېنگ و ایکی یوز بیل‌دین آرتیق‌راق که، بو نوع آثار ولایت ظهوری‌که، حضرت خواجه حضرت‌لری‌غه تېنگری تعالی عنایتی‌دین واقع بؤلوتور. طریقت مشایخی‌غه متاخرلر‌دین هیچ کیم گه بؤلمه‌ی دور. الر بیتى یوز تۆفسان بیرده ربیع‌اول آیی‌نینگ اوچیده دوشنبه کېچه‌سی عالم دین اؤتوب تورلر".

نوایى مکتبى يا كه ايجادى یۇلى

نوایى شرق - اسلام مدنیتی گه اولکن حصه قۇشگن و اونده اۇزى گه خاص بير موقع گه صاحب بويوک متفكر صنعت کار دير. اونینگ اۇز دورى ادبیاتی و صنعتی رواجی گه قۇشگن حصهسى بونینگ تصدیقى دير. ۱۵ - عصر هرات، ادبیات، صنعت، مدنیت، هنرمندچىلىك ساحه لریده ينگىلىكلر گه كېنگ امکان اچگن بير شهر اېدى. شو باعث دن اۇشه زمان لردن ااق "هرات مکتبى" دېگن عباره تعامل گه كيرگن اېدى. اصلیده نوایى هم شو مکتب نینگ ممتاز حامىسى و نمايندهسى اېدى. بو دور علم - فن ده ميرزا اولوغ بېك بيرق دار بۇلگن بۇلسه، بدیعی ايجاده نوایى يلاو(توغ) بردارلىك قیلگندی.

نوایى توركلرنینگ سياست بیلن بيرگه تیلده و شعرده هم دنیاگه اۇزینی كۇرسه تيشگه قادر اېکن لیگى نی ایلک باره ايشانچ ايله تاكیده گن ذات دير. اونینگ ايجادياتیده توركى تیل اۇزى نینگ اېركى و کوچ - قدرتینى تۇله نمايان قیلگندی.

اصلیده اونینگ گاه پنهانه و گاه آشکارا مجادله اېتگن غايهسى توركى تیل نی ادبیات و صنعت تیلی گه ایلنتيرماق اېدى. ثمره لی ايجاد قیلیب تورلی ژانرلرده كۇپلپ اثرلر يازگنی نینگ سبب لریدن فارسى شعریت نینگ نظامی، خسرو دهلوی، حافظ و جامی کبی بويوک شاعرلر مقامی گه يوكستلیردی.

حافظ، جامی ياكه نظامی ايجادیدن قندهی بحث اېتیلسه، قیسقه بير مدته نوایى هم خودی شوندهی بحث - مناظره لرنینگ موضوعی گه ایلنه دی. حتی ۱۶ - عصر انا دۇلی ده يازگن تذکره لرده اسلوب صاحبی بۇلگن شاعرلر آره سیده او بیرینچی اۇرین گه قۇییلگن.

هر بیر ملت تاریخیده اونینگ تمثالی گه ایلنگن بدیعی اثر یاکه شخصیتلر بۆله دی. اولر ملت نینگ بیرلیگی و تینگلیگی ده میاق وظیفه سی نی اۆته دیدی و آهن ربا گه اؤخشب عامه نی اؤز طرفی گه جمعه دیدی. اینیقسه، تورلی جغرافییه لرده ترقاق یشه گن و اوزاق ییل لر بیر - بیرلریدن اجره لب قالگن تورکی لر اوچون دقت - اعتبار گه لایق بونده ی آدملر جوده اهمیت لی دیر. شو معناده تورک دنیا سی نینگ اینگ بویوک فرزندلریدن بیر ی هیچ شبهه سیز امیر علی شیر نوایی دیر.

شاعر بؤلش بیلن بیر قطارده نوایی دولت اربابی، سلطان گه یقین کیشی بؤلگن لیگیدن اسمی کؤپ تیل گه آینه دیگن ایجادکار، مثل سیز شخصیت اېگه سی دیر.

نوایی اؤزی نینگ سېر محصول ایجادی، حکم دار و شاعر مناسبتیده اورنگ اۆله راق اعتبار قازانگن صنعت کار صفتیده کؤپل شاعرلر نینگ اثرلری گه موضوع بؤلیب کېلگن.

نوایی نینگ عبرتلی خصوصیتلریدن ینه بیر ی صحبت و انجمن اهلی بؤلگن لیگی دیر. او بايقرا مجلس لریده هم شاعر و عالم لر نینگ ییغیلگن لریده هم کؤپچی لېک نینگ اعتباری ده تورگن. خوش صحبتلیگی، حاضر جوابلیگی، نکته دانلیگی، شعر خوان لیگی و بسته کارلیگی بیلن مجلس اهلی بی طاقت لیک ایله کوته دیگن بیر شخصیت ابدی. او ینگ ی بیر شعر یازسه، اؤشه زهاتی هراتده اونگه کوی بسته لمر و ییغین لرده اجرا ایتیلر ابدی. واصفی بیر حکایه سیده نوایی نینگ غزل لری گه کوی بسته لنسه، اؤشه آقشام ده یاق هرات خانه دانلریده اؤقیلیشی نی ایتهدی: "بیر کونی فصیح الدین یقین دؤستی بیلن هرات جامع مسجدی خطیبی جلال الدین محمد نینگ شرفی گه تشکیل ایتیلگن ییغین گه بارهدی. نوایی نینگ خواجه عبدالله مروارید کوی بسته لگن" مست اؤلمیشم، لباس لریم پرچه لنمیش" مطلعی

بىلن باشلانوچى غزلى اجرا اېتىلگن اېدى. بو قۇشوق نھايتدە عامەلشگىنى دن، ھرات دەگى ھر بىر خاندان دە اونى ياددن تکرارلشر اېدى. اولر کىرىب بارگندە شو غزلنى حافظ قزاق اجرا اېتە ياتگن اېدى...

نوایى نینگ گۆزەل خصلتلرى اوستیدە سۆز يوریت گندە اونینگ صنعت سېورلیگىنى ھم اونوتیب بۆلمەیدى. حتى اونینگ شاعرلیگىنى بیلمەگەر ھم اونینگ مشھورلیگى گە سبب، صنعت گە حامیلیگى دیر دېب اۋىلشگن. انه شو موضوع گە دخلدار حکایەلر ھم بار. اولردن بىرىدە افادەلنىشى چە، "خراسان شاعرلردن بىرى اۋز شعر دە سیستان اھالى سىنى ھجو قىلىدى. شعر سیستان لیکلرنینگ قولاغى گە يېتىب بارىدى، اما اونگە جواب قەيترەدیگن کىشى تاپىلمەیدى. قرەنگ گە، سیستان حاکمى نینگ اۋغلى اوشبو ھجو بیلن جواب قەيترىتدی. بونى اېشىتگن نوایى: "حاکم نینگ نکتەدان اۋغلى بیلن نېگە شو وقت گە قدر تىشیمەگن اېکن من"، دېدى. نوایى نینگ بو گېى حاکم نینگ اۋغلى گە يېتىب بارىدى. يىگیت درحال ھرات گە يېتىب کېلىپ نوایى نینگ مجلسیدە قتنەشىیدی. نوایى اونگە: "خوش کېلىدىنغىز، بویوک بلاغت صاحى نوایى نینگ بىر ھجوى گە جواب بېرگىنغىزنى اېشىتدیم. قەيسىنغىز نینگ شعرىنغىز بلند دیر؟" دېدى. يىگیت: "مېنى کە بلند"، دېدى. نوایى: "بونى قندەى اثبات اېتور سىز؟" دېگندە يىگیت: "نحوى نینگ سیستان حقى دە یازگن برچە گپلرى تۇغرى دیر، مېنىگ جمع مقتاولرىم اېسە یالغان دیر"، دېپە جواب قىلىدى. نوایى بو جوابدن ممنون بۇلىپ اونگە کۆپ ھدیەلر بېرىدى. خودى شو کونى نوایى استاذى جامى نینگ زیارتى گە بارگندە او يىگیت حقیدە سۆزلب بېرىدى. طبیعى گە باشقەلردە ھم او يىگیت بیلن تىشیش اېستەگى پیدا بۇلىدى. خلص، يىگیتنى جامى نینگ اویى گە چقىرتىرىشىیدی..."

نوایی آنه شهرى قديم هرات نینگ آبادانلىگى و كۆركم لىشوى گه كته حصه قوشگن، خىرلى ايشلرگه كوچ بغيىشلب تاليقمه ي ديگن سېر غيرت بىر انسان بۇلگن. حتى او شو يۇلده بوتون بايلىگىنى بغيىشلىشدىن هم تايমে گن. بىر تاماندن جانانه شهرده قازديرگن قودوقلىرى، قورديرگن مدرسه لرى بيلن او نامىنى منگولشتىرىدى، عين پيئده اؤشه مدرسه لرده تعليم آلگن طلبه لرينىڭ معمارلىنى حل اېتىشنى هم اونوتمىدى. البتته، طلبه لردن كوتگنى كېله جكده يېتوك علم آدم لرى نىڭ كۆپه يىشى اېدى.

نوایی مدنيت گه، دولت گه، حكومت گه، شعريت گه، صنعت تقديرى و احوالىنى هم اېسدىن چىقرمه گن. شاعر هر دايم خلق بيلن يانمه يان يىش، اونىڭ قووانچ و قىغولى گه شريك اېدى. خلق هم بونى حس اېتر و نوایی كى سېوينچىنى بارلىگىدن اۈزى گه ايشانچى آرتردى. چونكه نوایی خلق منفعتى اوچون باى لر، وزيرلر، حتى حكمدار بيلن يوزه له شىشدىن چۈچىمىدى. شو اۈزى نده بىر مثال كېلتىرىش مقصدگه موافق دىر: "ينگى ايش باشلەگن بىر وقف مکتب لرنىڭ بىرى ده اېتىك دۈزىنىڭ اۈغلى هم تحصيل آلردى، بىر كونى مکتب گه كېله ياتگن ده بىر بېك نىڭ قىزى گه عاشق بۇلىب قالىدى. آرەدن بىر نېچە كون اۈتتىدى، اۈسمىر قىزنى كۆره آلمه ي غم گه باتىدى. اتفاقاً، بىر كون مکتب دن قىتە ياتگندە غير اختيارى روشده بېك نىڭ حاۈلى سى گه كىرىدى، قىزنى كۆرگچ بورەك اورىشى ينه تېزلىشىدى. هوشى اۈزى گه كېلگچ "مېن نىمه قىلىپ قۇيدىم اۈزى!" دېب تشويش لنىدى. انه شو اثاده تشقىردن خاندان صاحى نىڭ اۈزى اېشىتىلىدى. يىگىتچە نىمه قىلىشىنى بىلمىدىن اۈزىنى مېمانخانه گه اورىدى. بېك نىڭ تۇغرى شو طرف گه كېله ياتگىنىنى كۆرىب جان حالته بېردەگى گىلمنى يىغىشتىرە باشلدى. بېك يىگىتنى كۆرىب قهر بيلن: "سېن كىم سن، نىمه قىلەپ سن بو بېردە؟" دېدى. "مېن اۈغرى من، گىلم

اۈغىرلەماق اوچون كېلدىم، دېدى يىگىتچە. بوندىن جھلى چىقىپ كېتىن بېك اونىنگ قۇللىرىنى آرقەسىگە باغلب قاضىگە آلىپ بارىدى. اۈشە وقتدە نوایى قاضىنىنگ آدىگە بىر ایش بىلن كېلىپ، اولر گورونگلىشىپ اۈتيرىشگن اېكن، بېك اولرگە اول سلام بېرىپ، سۇنگرە: "تقصيرىم، سىزىنىنگ حضورىنگىزگە بىر اۈغرىنى اوشلب كېلدىم. مېمانخانەگە كىرىم منە بو تىرانچە اويدەگى گىلمنى اۈغىرلشگە چاغلنەياتگن اېكن. درحال اوشلب منە حضورىنگىزگە كېلتىردىم..." دېدى.

قاضى يىگىتچەگە: "اى يىگىت، نېگە اۈغىرلىك قىلدىنگ؟ گېر!" دېدى. او: "مېن گىلم اۈغىرلەماق اوچون كىرگىمدە بېك كېلىپ قالدى و قۇلگە توشدىم"، دېدى. بو اقرارنى اېشىنگن قاضى يىگىتچەنىنگ قۇلىنى كېسىش حقىدە حۇكم قىلماقچى بۇلىدى. نوایىگە اېسە يىگىتچە تىش كۇرىبىدى: او محلەداشى اوستە نارمتنىنگ اۈغلى اېدى. شوندا نوایى "بو يىگىت اۈغرىگە اۈخشەمەيدى، بو يېردە باشقە بىر سىر بار"، دېپ اۈيلەنىدى و قاضىگە يوزلىپ: "تقصيرىم، اجازت بېرسىنگىز، "اۈغرى" دن بىر - ايككى نرسە سۇرەماقچى اېدىم. فقط سىزلر تشقرىگە چىقىپ تورسەيزلر"، دېدى. قاضى بىلن بېك تشقرىگە چىققىدىن سۇنگ على شىر يىگىتچەگە "اۈغلىم، مېن سېنى تىيىم. اوستە نارمتنىنگ اۈغلىسن، اۈغرىلىگىنگ يالغان، راستىنى ایت، نېمە گپ اۈزى؟... دېدى. يىگىت اولىگە اوبەلىپ، سكوت سقلىدى. لېكن شاعرىنىنگ قىستاۋوى دن سۇنگ بار گېنى ايتىشگە مجبور بۇلىدى: "حضرت! مېن بېكىنىنگ قىزىنى سېۋىپ قالدىم. لېكن بوندىن بېكىنىنگ ھم قىزىنىنگ ھم خبرى يۇق. بىر نېچە مدت كون قىزنى كۇرە آلمەگچ، غم - غصەگە باتدىم. بوتون بې اخیار بېكىنىنگ اۈىگە كىردىم. قىزنى كۇرىپ ھوشىمگە كېلدىم. آرتگە قىتەياتگىمدە بېك كېلىپ قالدى. نى قىلرىمنى بىلمەى مېمانخانەگە كىردىم اۈى گىلمنى يىغىشتىرە

باشلەدیم. اۇغرى بۇلىب كۇرىنىشدىن بۇلك علاجىم يۇق اېدى. سېزىب تورىمىن كە، باشىمنى قەى دېوارگە اورمەيىن، قىزىنى بېك مېن گە بېرمەيدى!" دېيە يىغلىدى. على شىر: "يىلغمە، اۇغلىم، بېكنى بىر عملب كۇندىرەمىز"، دېدى. خلص، شاعر بېكنى هم قاضىنى هم يۇلگە سالىب اۇشە يىگىتچە گە قىزىنى آلىب بېرىش گە مشرف بۇلگن اېكن.

نوایىنىنگ كتاب سېورلىگى ياش و قرى، كتە و كىچىككە عبرت بۇرلى اېدى. شاعر اثرلرىدە گى معلوماتلر بۇيىچە او كتە بىر كتابخانە گە اېگە بۇلگن، اوندە اۇزى گچە بۇلگن كۇپ بويوك شاعرلرنىنگ اثرلرلىنى جمعلەگن و اولرلىنى اۇقىگن.

نوایى گۇزەل صنعتلرلىنىنگ دېرلى هر بىرىدە اۇزىنىنگ استعدادىنى نمايان قىلگن؛ خطاطلىك، مصورلىك و موسىقە بىلن مشغول بۇلگن؛ دورىنىنگ صنعت كارلرلى بىلن دۇستانە علاقەلردە بۇلگن و ياشى اولوغ بۇلىشى گە قرەمەى، اولردن درس آماققە حركت قىلگن. "كونلرلىنىنگ بىرىدە امىر على شىرقچان لر دىر چىزگن رسمى گە ايشلاو بېرر اېكن، شوندە سلطان حسين كېلىب قالىدى. على شىر رسم گە جودە اۇيچنلىك بىلن باقىب تورگنى باعث پادشاهنىنگ كېلگىنىنى سېزمەى قالىدى. بوندن رنجىگن سلطان: "امىر على شىر مېمان دۇستلىگىنىگىز قەيدە قالدى؟ دېمك، چىزەياتگن رسمىنىگىز مېندن هم عزيز اېكن - دە، قەيرىلىب هم قرەمەدىنىگىز!" دېدى. امىر على شىر بوندەى جواب قىلىدى: "اگر بو رسم دە كىم تصورىلنگنلىگىنى بىلگىنىگىزدە بوندەى دېمەگن بۇلر اېدىنىگىز!" پادشاه حسين رسم گە يقىنراق كېلىب قرەسە، اۇزىنىنگ رسمى چىزىلگن اېكن. نا اۇرىن تىببەدن خجالت بۇلىدى. على شىر اېسە پادشاه گە: "آنحضرت، اېندى منە بونگە قرەنگ"، دېدى و زنجربند شېر صورتىگە اشاره قىلىدى. پادشاه اونگە قرەب: "نېگە شېرنى زنجربند حالدە تصورىلەدىنىگىز؟" دېب سۇرەدى.

على شيرنينگ جوابى بوندهى بۇليدى: "سيزنينگ يانينگيزدهگى بوتون عالم، شاعرلر، دانشمندرلر خودى منه شو زنجربند شېرگه اۇخشەيدى. اولرنينگ قۇلىنى و آياغىنى باغلهگن سيز سيز. اما شير خواه زنجربند اېتيلسين، خواه اېتيلمەسين، يېنگيلماقنى اصلا خيالىگه كېلتيرمەيدى، اونينگ مقصدى هميشە مظفريت دير" حسين بايقرا على شيرنينگ سۇزلىرى گه جواب تاپە آلمەي سڪوت سقلىدى.

نوایى شعر، شعرشناسلىكده بۇلگنىدېك، تیل علمیده هم تېنگسيز ايجادكار دير. او يشەگن دورده توركى تیل شعر تیلی صفتیده شكلممەگن ایدی. نوایى اېسە اونى حقیقى شعریت مرتبەسىگه ألیب چىقدى. او ايجاد قیلگن تیل گه "نوایى تیلی" دېيیلیشى هم تصادف اېمس.

نوایى اثرلرىنينگ تیلی سينگرى اسلوبى و افادهسى هم اۇزىگه خاص دير. اونينگ اسلوبى اۇزیدن كېينگى كۇپدن - كۇپ شاعرلرگه تائير اۇتكزگن. او اۇز دورىدن انچه ايلدملهگن. بونينگ سببلرى اوستیده ملاحظه يوريتگنده "محاكمة اللغتين" دهگى قويدهگى فكرلرگه هم دقتنى قره تيش لازم دېب اۇيله يمیز:

"بولردین داغى باشقه، ييگيتليگيم زمانى و شباب ایامى اوانیده كۇپراق شعرده سحرساز و نظمده فسون پرداز شعرانينگ شيرين اشعارى و رنگين ابياتىنى اېلىك مينگدين آرتوق ياد توتوبمېن و الر ذوق و خوش خوانليغى دين اۇزيمنى آوتتېمېن و صلاح و فسادلرگه فكر ايتتېمېن و مخفى دقايقغه تأمل و تفكرلر بيله يېتتېمېن و فارسى الفاظ عيب و هنرى ملاحظهسى ادراكىده طبعيم اۇزين سالمى دير، بلکه اول وادى قطعىده كلکيم روندهسى تېز گاملېغ بيله قدم اورمهگان يېر قالمەي دور"

نوایی نینگ اېنگ مېھم خصوصى لرىدن بىرى ھم شعرلىرى نىنگ خلق نىنگ ھر بىر طبقەسى تامانىدىن اۇقىلىشى و اۇرگە نىلىب بارىشى دىر. بعضى روايتلردە شاعر نىنگ اۇز شعرلىرى تەقدىرى گە اصلا بې فرق بۇلمە گنلىگى بيان قىلىن گن: "بىر كۈنى يۇلدە كېتىپ بارر اېكن، قرەسە، قۇشچى لردن بىرى اونىنگ غزل لرىنى اۇقىپ بىر ھەيدە باتگن اېمش. شاعر دقت بىلن تىنگلە بدى. قۇشچى اونىنگ مشھور غزل لرىدن بىرىنى خطا اۇقى ياتگن اېكن. شاعر درحال ائدن توشىپ قۇشچى ھىدە گن بىرىنى تىپە باشلېدى. بونى كۇرگن قۇشچى حيران بۇلىپ: "اى بندە مۇمن، نېگە مېن ھىدە گن بىرىنى قىتەدن اعدىر تۇتتر قىلە يېسىز؟" دېدى. نوایی اېسە: "اۇل اۇزىنگ گە باق، سۇنگرە ناغره قاق، دېگن اېكن عالم لر. سىز مېنىنگ غزلىم نى قنچە لىك بوزىب اۇقاتگن بۇلسنگىز، مېن ھم سىز ھىدە گن بىرىنى شونچە بوزە من"، دېب جواب بېرىتتى."

ادبى شخصىتى

۱. غزل نويس ليگى

علی شیر نوایی ۲۵۰۰ اطرافى دە غزل بىتیب، فقط گىنە توركى ادبىياتىدە اېمس، بلكە بوتون شرق ادبىياتىدە اېنگ كۇپ غزل يازگن شاعرلردن بىرى گە ایلنگن. بو قدر كۇپ غزل يازىلىشى نىنگ سببى، البتە اونىنگ شعرىت و صنعت گە اشفته ليگى ھمدە يازىش گە بۇلگن اىچكى اشتىاقى نىنگ فوق العادە كوچلى ليگى دىر. چونكە نوایی اۇزىنى ايجادگە بغيشلەگن بىر صنعت كار دىر. شونىنگ دېك، غزل يازىشىدە حكمدار و خلق نىنگ رغبتى ھم شاعرنى ايجادگە الھام لتىرگن.

نوايى نينىڭ غزل گە بۇلگن حددن آرتىق اهتراسىنى نىقل اېتىگن دن سۇنگره غزل لرى نينىڭ ايلك آنده دقت قىلگن تامانلرى گە اۋته آله مېز .

نوايى نينىڭ باطنى حس - تويغولرى، اساساً، غزل لرىده ظههور اېتىگن . اولرده ليريزم نينىڭ رولى جوده كته . كلاسىك ادبيات نينىڭ معين قالب لرى آره سىده گى تار قافيه لرنىڭ اسارتىده يازگن غزل لرىده او هم بعضاً صنعى ليككە اېرك بېرىش گە مجبور بۇلگن . لېكن زۇره كى ليككە بېرىلمسدىن الهام بيلن يازىلگن شعر لرىده نشئه، هيجان، اميد، توشوكونلىك، باطنى غمگين ليك بوتون صميميت بيلن يوزه گە قَلقيب چيقه دى . اوندە گى حساس ليك ديدكتيك منظومه لرنى هم قوروق "موعظه" ليكدن قوتقرگن .

شو جهت دن نوايى نينىڭ اثر لرىده گى حاكم روح، صميميت، صادق ليك، قاطعيت، اراده، خالص نيت ليك، جدت ليك و وقار آرقه لى اۋزىنى نمايان اېتىگن .

نوايى نينىڭ شعر لرىده نهايتده قوت لى بير سهلى ممتنع صنعتى بار . اۋقوچى اوندە گى وزن قۇللىنىشى، روان ليگى و خوش ادانى كۇرگىچ، بې اختيار مېن هم خودى شونده يازە آله من، دېب اۋيله يدى .

نوايى شعر لرى نينىڭ "تاووش آهنگ" جهت دن هم مكمال اېكنى كۇرىنه دى . زيرا، او آهنگ عنصر لرى بۇلميش عروض، قافيه، ردیف و تاووش نى متناسب ليگى ده قۇللب شعر لرى گە سۇزدن كۇره كۇپراق موسيقى ليك بخش اېته آلگن . اينىقسە، او قافيه و ردیف گە كته اهميت بېرگن . بلكه نوايى نينىڭ توركى شعر يتده گى اېنگ مهم يوتوقلريدن بىرى، او اختيار قىلگن و مضمون اۋزى گە خاص ليگى بيلن باشقه لردن اجره لىب تورگن يىڭى - يىڭى ردیف لر قۇل له گنى دىر .

عین پیتده اؤزی هم بلاغت اهلی دن بؤلگن نوایی هر جهندن حقیقتاً بی نظیر صنعت کار ابدی. بونی یازگن بدیعی و علمی اثرلریده، تنقیدی مقالهلریده کؤریش ممکن. چونکه او شعرلری نی ایخچم، گؤزهل و مضموندار قیلیب افادهلشگه، اولرنینگ مکمل صنعت اثری بولیشی گه دقت قیلگن دیر. شونینگ اوچون هم اونینگ شعرلری شکلاً تماماً بی نقصان دیر.

نوایی شعرلریده شوق ادبیاتیدهگی جمیع وزن لردن فایدهلنگن. شعرلریدهگی وزن رنگ - برنگلیگی کؤزنی قمیشتییرهدی. او قصیده و غزل دن توپوققه قدر برچه نظم ژانرلریده قلم تېبره تگن، او اقتدارینی سینب کؤرمه گن و مؤفقیته گه ابریشمه گن بیرارته ژانر قالدیرمه گن. بو ایشده او شو قدر اشتیاقلی و نهایتده اعتبارلی دیرکه، برچه دېوانلریده عالی بیر متناسبلیک حکمدارلیک قیلهدی.

نوایی کوندهلیک حیاتهده بؤلگنی کیبی ایجاد ایشلریده هم نهایتده ترتیب - انتظاملی دیر. اینیقهسه، شعرلری نینگ شکلی عنصرلری وزن، قافییه، ادبی صنعتلر و شعرلری ژانرلریده وزن طلبی بیلن یؤل قوییلگن آقساقلیکلر و زورقیقیشلر نوایی ده اصلاً اوچرهمه دیدی.

هر بیر شاعر کیبی نوایی هم دوری نینگ شعرلری یؤنه لیشی گه مؤفق ایجاد قیلگن. نوایی نینگ باشقه شاعرلردن فرقی، مقصودی نینگ بویوکلیگیده هم کؤرینه دی. بو مقصود اېسه تورکی ادبیاتنی ترقاق لیکن قوتقرب یوکسلتیرماق ابدی. او بونی قوییده گیچه افاده له گن:

تورک نظمیده چو مېن تار تیب علم

ایله دیم اول مملکتنی یک قلم

نوايى نینگ اساسى يوتوقلريدن بىرى شعرلريده توركى تىلى نینگ بايلىكلريدن كېنگ فايدهلەنئىشى اېدى.

ممتاز شعرىت نینگ برچه اۆزىگە خاصلىكليرىنى عكس اېتدېرگن نوايى هر بىر شعرىده مضمون و فكرگە اهميت بېرگن. اونىنگ شعرلى ايلك اؤقيله باشلەگن دەياق معنا - ماهيت هېچ قئدهى ايضاحسىز درحال فېھم نەدى.

نوايى غزل لرى يخليت ليككە يك پاره ليككە اساسلنگن دىر. داستانلرى اېسە يگانە فكر ياخود تويغو اطرافىده رواجلنەدى. او هر بىر بيت اوستىده زرگردېك محنت قىلەدى. شو جھتدن اونده فكر هر دايم اساس، اسلوب اېسە بىر واسطە دىر. نوايى اثرلرى نینگ تەملى - شاعر نىنگ حيات گە باقىشى، ايشانچ لرى و فكرلرى دىر.

نوايى اعتراف قىلگن مسالەلردن بىرى غزل لريده آزگىنە بۇلسە - دە، تكررگە يۇل قويمس ليك دىر. اما ۲۵۰۰ اطرافىده غزل يازگن شاعر نىنگ قەى بىر اۋرىن لردە تكررگە يۇل قۇيىشى عجبلىرلى حال اېمس، البته، بعضاً بىتە غزل نىنگ ايكيته دېواندن جاى آلىشى، بعضاً فقط مطلع بيتلر نىنگ بىر - بىرى گە اۋخششى، گاه اېسە بىر مضمون نىنگ باشقە غزل لردە افادەلەنئىشى گە هم دوچ كېلىنەدى. بو طبعىي حال. چونكە ۲۵۰۰ غزل اوچون شونچە مضمون نىنگ كشف اېتىلىشى امر محال دىر.

دېوانلردن اۋرىن آلگن تورلى ژانردەگى مضمونلر مضمونى كونىك حيات نىنگ عكس - صدالرى، اۋشە دورده يشەگن تىل لر، تاريخى حادثەلرگە چمېرچس باغلنگن دىر.

"نوايى شعرلرى نىنگ مندرجەسى گە قرەلسە، برچه ممتاز شاعرلر كېى اونىنگ هم شعرلرى نىنگ اساسى موضوعى "عشق" و "محبت" بۇلگنى عيان

بۆلەدى. بىراق بو عشق و محبت عاشقە دوامى روشدە قىغولر، اۇنگلنمس مصىتلر كېلتىرە دىگن، فقط قىغو و اضطرابدن عبارت غمگىن بىر عشق اېمس. شاعر حقيقى عشق صاحىبى معشوقە وصلى گە يېتىشە آلىشىنى قطعى ايشانچ بىلن تصويرلەيدى كە، بوندى كۈترىنكى كىفېتنى اوقوۋچى درحال حس اېتەدى. شو نقطەى نظردن ياندى شىلسە، فضولى نىنگ نوايى دن باشقە چە يۇل توتگنى كۈزگە تشلنەدى. نوايى عشقى موضوعە اثر يازگندە كۈزگە يقال تشلىنىشدىن اۋزىنى چېت گە تارتمەگن.

او صۇفيانە عشق دن سۇز يورىتگندە قنچەلىك صمىمى بۇلسە، ظاهرى عشقنى بيان اېتگندە هم شو درجەدە اچىق دىر. شونىنگ بىلن بىرگە، دېوان لردەگى لىرىك غزل لرىدە عاشق قلبى گە علاقە دار تويغولرنى تصويرلەيدى: همەسىدە سېويلىگن، آه اېتىلگن، كويىب يانىب بىر وفاسىز دلبرنىنگ بارلىگىنى اىزلەگن دېيش اونچەلىك تۇغرى اېمس. شاعر دورنىنگ رسوملىرى و عنعنەلرى گە موافق دلبردن، غمزەدن، كۈنگىل يرهسى دن دم اورەدى، يانەدى، ياقىلەدى، شكايەت قىلەدى.

بولر غزل غايوى دايرهسى نىنگ اۋزىگە خاص لىگى دىر. شاعرلر عاشق بۇلسە هم، بۇلمسە هم معشوقە دن سۇز يورتهدى، آرە - سىرە بولرگە تصوفى روح هم بغيشلەيدى. نوايى هم بو يۇلدىن اۋتگن، اۋز شعرلرىنى البتە اۋقىگن. اما اولر نىنگ كۈپچىلىگى عنعنوى موضوعلر طفىلى دنياگە كېلگن منظومەلر دىر. نوايى نىنگ قلبى يرهلى و قلبى يانىق دىر، عشقى بويوك دىر. فقط بو عشق دە ينە عقل و منطق حاكم دىر.

۲ خەمسە نويس ليک

"خەمسە" نینگ يازيلىشى نە اينکە تورکى ادبيات، بلکە عموم شرق ادبياتيدە ھەم عليحەدە حادثە بۇلدى. نوایى عموم انسانى فکر و توشونچەلرنى مھارت بيلن تصويرلش ممکن ليگىنى اوشبو اثریدە تۇلە - تۇکيس نمايان اېتە آليشگە مشرف بۇلگندى.

نوایى اثرلرينى توشونماق اوچون فارس ادبياتى نینگ دېبرلى برچە نازک ليکلرينى بيلش بيلن بيرگە تورک تىلى و تارىخىنى ھەم جودە يىخشى بيلماق طلب اېتيلەدى. شاعر "خەمسە"سى حقيده گى ايريم خطا و سياز فکر - ملاحظەلر نینگ يوزەگە كېلىشىگە اېسە، اېنگ اول، نظيرە چيلىك سبب بۇلگنى نینگ توب ماھيتى و طلبلرينى توشونمس ليک سبب بۇلگن اېدى. حال بوکە، داستان نويس ليک شاعرلر ايجادياتى نینگ اۈزىگە خاص پارلاق صحيفەلرينى تشکيل اېتەدى.

على شير نوایى داستان لريدە اۇقووچىنى قانيقتيرەديگن واقعه - حادثەلر و اولر نینگ كېلىپ چيقيشى سببلر يگە عادى ضرور درجەدە معلوماتلر بېرىلگن. بعضاً آلدین معلوم و مشهور بۇلگن روايتلرنى قيسقرتيرگن بۇلسە، بعضاً تفصيلاتنى كېنگە يتيريب موضوعلر نینگ اهميتىنى كوچە يتيرەدى. شونینگ اوچون ھەم نە فقط عادى اۇقووچيلر، بلکە شاعرلر نینگ سۆزلرى حکمدار طبقە و کيللرى قلىبىگە ھەم عليحەدە تاثير اۈتكزگن.

نوایى قهرمانلرىنى اول، اۈزى تۇلە ايشانگن واقعه حادثەلرنى، حياتگە يقينلشتيروچى معنوى اخلاقى خصلت يا كە فضيلتلرنى اۇقووچىگە ھېچ شېھە توغولمەيدىگن درجەدە صميمت ايلە تصويرلەيدى. نوایى سېويملى قهرمانى فرھادنى شو قدر ارداقلەيدىگە اونینگ وفاتىنى گۇيا اۈز شخسى مصيبتى دەى تصويرلەيدى. فرھاد نینگ قبرىگە قوييلگن تاشنى باشقە بير

سنگتراش اېمس، عیناً فرهادنېنگ اؤزی یسه گن دېک تصورات پیدا بۆله دی. عموماً "خمسه" ده گی اکثریت قهرمانلر یاشلر بۆلگنی اوچون هر بیر داستان یاشلرنېنگ آنگی و ملی شعوریده علیحده تصورات او یغتگن لیگی نی آسان تصور قیلسه بۆله دی. طبیعی که، اولر یاش اولاد قلبیده قهرمان لیک تو یغولری قنات یازیش که تور تکی بۆلگن.

شو دوردده هراتده میناتوریه صنعتی رواج تاپگندن نوایی اثرلری موضوعی که ماس میناتورلر هم یره تیلگن لیگی یوقاریده گی ملاحظه لرنی بیرمونچه تصدیقه یدی. زیرا، ماهر مصورلر یره تگن اوشبو میناتوریه لر بیلن داستان دن اؤرین الگن قهرمانلر بیر - بیرگی که جوده مانند دیر و حالانکه، نظامی و دهلوی داستان لریگه ایشله گن میناتوریه بیلن اثر واقع لیگی اؤرتسه یده او یغون سیزلیک موجودلیگی متخصصلر تامانیدن قید قیلیب اؤتیلگن.

نوایی اېریشگن ایجادی یوتوقلرنی ینه - ده روشن راق انگله ماق اوچون اولرنی اوندن اول یازیلگن بعضی داستانلر بیلن قیاسلش هم زبان قیلمه یدی. مثلاً، نوایی نینگ "لیلی و مجنون" داستانی نی آله یلیک. او نینگ مقدمه سیده بو موضوعده اؤزیدن آلدین قلم تېبره تگن نظامی و دهلوی داستان لریدن سؤز یوریته دی. او نینگ چه، نظامی نینگ داستانی غایوی - بدیعی جهتدن دهلوی نی کیدن انچه بلند دیر. چونکه دهلوی نینگ داستانی نفیس افاده لرگه پای لیگی و جاذبه دارلیگی که قره مه ی فلسفی تېرنلیک، افاده یخلیت لیگی، اخلاقی و اجتماعی مناسبت تامانیدن نظامی "خمسه" سی بیلن بؤییشه آلمه یدی.

نظامی نینگ اؤزی که خاص لیگینی کؤرستووچی مهم نقطه لردن بیر، البتّه اوندگی حکایتلرده تربیه وی روح نینگ اوستون لیگی دیر. او عادی تورמוש ذوقی و خرسندچیلیک لریدن کؤره تربیت که کؤپراق اعتبارنی

قره‌تگن. موضوعى تىلشده دهلوى سلفى دن اۋرنك آلگن بۇلسه - ده، اما فلسفى مشاهدلرنى تېرن تلقين قيله آلمه‌گن. بيراق او تکراردن قاچيش اوچون بديعى بۇياقدارليککه دقت قيلگن.

نوایى ده اېسه ايکى مهم نقطه اعتبار گه آلينگن. اۋشه زمانلرده اۋرته آسيا خلقلرى، خصوصاً توركى قوملرده "خمسه" ده‌گى گه اۋخشش داستانلرگه کوچلى احتياج بار اېدى. نوایى بونى بيلر، طبيعى بير اشتياق بيلن حکايتلرنى اۋز دورى نينگ توشونچه‌لرى بيلن موافق‌لشتيريشنى كۈزله‌گندى. شونينگ اوچون هم حيات‌لريده شكلى اۋزگريشلر بيلن بيرگه مضمونده هم ينگى لنيشلر كۈزگه تشلنوب توره‌دى. بى. اې بېرتېليس نينگ فكريچه، نوایى ايجادياتى نينگ اۋزيگه خاص ليگى او يشه‌گن دور اجتماعى - سياسى حادثه‌لرى نينگ هم داستانلريده عكس اېتيريلگنى دير. مثلاً، نوایى نينگ داستانیده مجنون قسمتى نينگ تصويرى تام معناده‌گى بير رومان‌گه اۋخشه‌يدى. همه قهرمانلرگه نسبتاً نوایى مجنوننى كۈنگيل گه يقين حس قيله‌دى. شو باعثدن اونگه بغيشلنگن داستانده گۇياکه مجنون نينگ دردى - قيغولرى بيلن بيرگه نوایى نينگ قيغو - آلملرى هم قاغذگه قيرب تېپه - تېنگ تۈكيله يانگن ديك تويوله‌دى. نوایى "خمسه" ده باش ميزان صفتيده دَرَد و قيغوگه تيه‌نه‌دى.

نظامى و دهلوى نينگ دَرَد و مشقتيدن بيراق، "خمسه" لرینی راحتلنوب يازگن ليگى نى، شونگه قره‌مى، بو ايش گه نظامى اۋتيز، دهلوى اېسه اۋن - اۋن بېش بيل اطرافيده وقت صرفله‌گىنى بيان اېتگن. وحالانکه، نوایى يازيش گه ايکى بيلدن زيادراق وقت صرفله‌گن. بونينگ اوستى گه تيل، اسلوب جبّه‌سیده هم او قيين چيليك‌لرنى يېنگيب اۋتيش گه کوچ بغيشله‌گن. نوایى سلفلرى بيلن اۋز شاعرليک استعدادىنى قياسله‌يدى و اولرنى سۈز ملكى نينگ خاقانلرى ديبه تعريفله‌يدى. اولرنينگ هر بيرى نى

بیر اولکه حکمداری دېب کۆرستر اپکن، اۆزی نی تورک دنیاسی نینگ خاقانی
دېب انگلته دی.

ولی حق لطفی غه ابلتیب پناهی،

شه اقبالی دین ایستب تکیه گاهی...

(اما الله نینگ یاردمیدن امید قیلیب، پادشاه اقبالیدن کۆمک ایسته دیم...)

بۆلیب آحسن گه لفظی اهل گه آیین،

ابتیشگهی شه دین احسان، داغی تحسین.

(خلق قنچه لر گۆزهل سۆزلهدینگ دېب تثنا ایتور، پادشاه دن هم احسان و

مقتاو یاغیلور.)

نظامی آلسه بردع بیله گنجه،

قدم روم اهلی غه هم قیلسه رنجه.

(نظامی گنجه بیلن بردع نی آلسه، همده روم اهلی گه قدم رنجیده قیلسه)

چپکیب خسرو دغی تیغ زبان نی،

یوریوب فتح ایلسه هندوستان نی.

(ینه خسرو تیل یراغی بیلن یوریوب هندوستان نی فتح ایلسه؛)

ینه جامی عجم ده اورسه نوبت،

عربده دغی چالسسه کؤس شوکت.

(ینه جامی ابرانده نوبتی نی کوتیب، جنگاور نغاره سینی حتی عرب اهل ده هم

چالسسه)

اگر بير قوم، گر يوز، يۇقسە مينگ دور،
معين تورک اولوسى خود مېنينگ دور.
(اگر بير قوم يوز دير، مينگ دير، برچه تورک اولوسى مېنينگ دير)
آلبمېن تحتِ فرمانيم غە آسان،
چېرىک چېکمەى ختای دین تا خراسان.
(مېن قۇشین تارتمسدىن ختای دن خراسان گە قدر تورک اولکەلرینی اۇز
تصرفيم گە آسان گينه آلدیم)
خراسان دېمە کیم، شیراز و تبریز،
کە، قيلمیش دور نى ککیم شکر رېز.
(خراسان دېمە کە، شیراز و تبریزدە هم قلمیم نینگ قمیشی شکر توکەدى)
کۇنگیل بېرمیش سۇزیم گە تورک، جان هم،
نى يالغوز تورک، بلکه تورکمان هم.
(سۇز لريم گە فقط تورک لر اېمس، تورکمن لر هم کۇنگیل بېرگن دير)
نى ملک ايچرە کە بير فرمان ييباردیم،
اينگ ضبطى غە بير دېوان ييباردیم.
(قيسى اولکە گە بير فرمان جۇتمەدیم، اونینگ ضبط اېتيليشی اوچون بير
دېوان يوباردیم)

۳ تذکره نویس لیگی

نوایی "مجالس النفایس" مقدمه‌سی ده اؤزیدن آلدین یازیلگن "بهارستان" و "تذکره الشعرا" حقّی ده سؤز یوریتهدی. اؤز تذکره‌سی نی "بهارستان" ده بؤلگنی کبی سکیز باب‌گه اجره‌تگنی و اونگه "مجالس النفایس" (نفیس مجلس لر) دپ نام قویگنینی اینگن: "مونداق بزرگوار عالی مقدار "بهارستان" آتلیغ کتاب‌دن کیم، سکیز روضه آچیدور و سکیز روضه جنت الر خجالتی دین اهل کؤزیدین اختفا پرده‌سی‌غه قاچیب دور... و امیر دولت شاه کیم، خراسان ملکی نینگ اصیل امیرزاده‌لری آره‌سیده فضل و دانش زیوری بیله بهره‌مند، فقر و قناعت تاجی بیله سربلند دور، هم سلطان صاحب‌قران آتی‌غه "تذکره الشعرا" آتلیغ کتاب بیتیدور... چون بو مقصدگه بیتیلدی، آنی سکیز قسم اپتیلدی و هر قسمی نفیس بیر مجلس‌غه موسوم بؤلدی و مجموعی‌غه "مجالس النفایس" آت قوییلدی". بو بؤلیم‌ده "بهارستان" و "تذکره الشعرا" نینگ مندرجه‌سی و قمره‌ب الگن دایره‌سیدن سؤز یوریتگن نوایی اؤز تذکره‌سی نینگ حسین بایقرا دوری بیلن چبگره‌لنگن لیگینی تاکیدله‌یدی. "بو باده ینه دغی رساله و کتب بار. اما برچه‌سیدن بورون اؤتگن شعرا و ابرته کپچگن فصحانینگ آتی مذکور و صفتی مستور... آت‌لری اول جماعت زمره‌سیده بؤلماق دین محروم و سؤزلری اول ترتیب و قاعده‌ده نامعلوم اوچون شکسته خاطرغه و سینوق کؤنگیل‌غه انداق کبلدی کیم، بیر نپچه ورق بیتیلگه‌ی و بو عصر شعراسی بیله بو دور ظرفاسی آتین انده ثبت اپتیلگن".

عیان بؤلگن دپک، "مجالس النفایس"، "بهارستان" و "تذکره الشعرا" دن کپین یازیلگن. "مجالس النفایس" ده کبلیتیریلگن شاعرلر نینگ اکثری بیلن نوایی شخصاً کؤریشگن، اوچرشمه‌گن شاعرلر حقیده اېسه یا مکتوب یازیشیب، یاکه یاشی اولوغلر بیلن مصلحت‌لشیب معلومات تۇپله‌گن. تذکره‌سی نینگ

تركيبى و مندرجهسى گه تۇختەلىشەن اول اونینگ بير نېچە خصوصيتلىرى گه اعتبار قرەتەش لازم دەپ اۋيلەيميز.

اولا، "مجالس النفايس" هرات مکتبى و هرات مدنيتى نینگ اۋزىگه خاص تاريخى دېر. اوندە بير طرفدن دور نینگ شاعر، دانشمند و دولت آدملىرى حياتى و ايجادى يارىتىلر اېکن، باشقه طرفدن اجتماعى حادثەلرگه، زمان عنعنەلرگه، مدنيت و صنعت حياتى گه هم اعتبار قرەتيلگن دېر. اثرده گى معلوماتلردن انگلە شيليشيچە، قديم هرات كۈپلەب عالم، متصوف، شاعر و صنعتكار ييغىلگن علمى - ايجادى حيات قينه گن اباد بير شهر بۇلگن. بايقرا حکمدارليگى دوريدە هراتده اۋن ايكى مينگدن زياد طلبه علم تحصيلى بيلن مشغول بۇلگن. اولرگه علم - فن، تصوف، صنعت و ادبيات و كيللرى سبق بېرىشردى. اولر آره سیده شرفالدين على يزیدی، عبدالرحمن جامى و امير قاسم كى بويوك عالم و متصوفلر هم بار اېدى.

تذکرده هرات گه علم، صنعت و ادبيات تحصيلى اوچون ياکه درس بېرماق اوچون تشریف بويورگن ياخود آلب کېلینگن كۈپلەب تنيقلی ناملر ذکر اېتيلگن. مثلاً، "امير مخدوم شهرگه تحصيل اوچون كېلدى، ظاهر علومين تکميل قيلگن چاغده حضرت مير قاسم نینگ ظهور و شهرت وقتى اېردى. اول حضرت خدماتى غه يېتغچ مريد وابسته بۇلدى... مولانا ابوسعید بدخشانی سلطان ابو سعید ميرزا زمانیده هری گه كېلدى...، خواجه مسعود قُمى اول ولايت نینگ اولوغ لريدن دور. عراق تين كيم خراسان غه كېلدى...، امير قاسم انوار ييگيت ليكلريده شيخ صدرالدين اردبیلی (قُدس السره) غه مريد بۇلدى لر و صوفيه آداب و طريقين انده تکميل قيليب شيخ اشارتى بيله خراسان غه كېلدى لر و آز وقتده خلاق فریفته بۇلوب غوغا قيله باشله دېر... حسن ابورددى تخلصى اوچون ولايتدين شهرغه كېلدى...، مولانا قورزا

شیرازلیک دیر. تحصیل قیلور صورتیده غربت اختیار قیلیب خراسان گه کپلدی" و باشقه لر.

تذکرده اسلام صنعتلری تعریفی توصیفی گه هم اؤرین اجره تیلیب، دورنینگ بویوک سازنده، خطاط، نقاشلری و اولرنینگ اثرلری همده فعالیتلری حقیده خبر ببریگن.

تذکرده گی مؤلف حیاتی گه عاید ایریم تفصیلالر اېسه اونینگ قیمتی نی ینه - ده آشیره دی. نوایی زمانه سی نینگ کوزگه کورینگن دولت اربابی، صنعتکار و شاعرلریدن بیرى بؤلگنی باعث تذکرده تیل گه آلینگن شاعرلر نینگ اکثری بیلن کوریشگن دیر. اوشبو ایجاده کار نینگ قه بیسی بیرى گه طلبه بؤلگن، قه ی بیرى گه استاذلیک قیلگن، قه ی بیرى بیلن دولت اربابی صفتیده معامله ده بؤلگن یا که عملی یاردم کورستگن. ینه باشقه بیر لری بیلن ادبیات و صنعتگه حامی لیک کورستووچی شخص اوله راق کوریشگن. تذکرده بونده ی اوچره شوولر حقیده هم قیدلر موجود. مثلاً، اوچ - تورت یاشلریده امیر قاسم انوار نینگ بیر پارچه مطلع سینی یاد آگنینی: "بو فقیر اول نظم کیم، اؤرگنیب مېن، بو سؤنگی مطلع دور. همانا اوچ یاش بیله تورت یاش نینگ آره سیده اېردیم" ..، عروض فنی نی درویش منصور و مولانا یحیی سیبک دن اؤرگنگنی نی: "بو فقیر عروض فنیده واسطه بیله مولانا نینگ شاگردی مېن. انشالله کیم، اؤز یېریده کپلگه ی!" ..، حافظ علی جامی و خواجه فضل الله ابولیت دن درس آگنی نی: "فقیر ایکی ییل اونینگ قاشیده سبق اوقیدیم. آنچه التفاتی بار اېدی کیم" فرزند" دېر اېردی. با وجودی کیم سمرقند نینگ اعلم علماسی اېردی" ... خواجه برهان دن موسیقه درسی آگنی نی: "و موسیقه علمین هم یخشی بیلور اېردی و فقیر موسیقه فنیده اونینگ شاگردی مېن. کؤپراق اؤز شعرى گه موسیقه باغلب اېردی. اصفهان" عملینی بو بیت غه باغلب دور کیم" ...، سیدحسن اردشیر گه بؤلگن

احترامی دین: "بو فقیرغه آته مئابسهیده اپردی انداق کیم، میرزابیک فرزند مئابسهی ده اپردی. هم انگه و هم بو فقیرغه" شکلیده افادهلهیدی.

"مجالس النفایس" نوایی نینگ باشقه اثرلریگه نسبتاً تیلی جانلی، ساده و رنگین بیر اثر دیر. اوندۀ عربی و فارسی سۆز همدۀ عبارۀلر انچۀ سپرۀک ایشله تیلگن بۆلیب، خلق تیلی نینگ روحی و نفسی اوستونلیک قیلۀدی. شو سببدن جملۀلر ایخچم و آغزۀکی تیل گۀ یقین.

شونینگ دېک، "مجالس النفایس" هرات مکتبی تذکرهچیلیک نقطه‌ی نظردن هم اهمیت‌لی دیر. چونکه تذکرهچیلیک بو شهرده، باشقه بعضی ادبیات و صنعت ساحه‌لری کبی اؤزینگه خاص بیر ژانر صفتیده شکللنگن و کپینگ عسردۀ اېران، اؤرتۀ آسیا و اینیقسه، آنادولی ده یازیلگن تذکره‌لرگه نمونۀ وظیفه‌سی نی اؤتۀگن. "مجالس النفایس" هراتده یرۀ تیلگن علیحدۀ علمی - ادبی، تاریخی و معرفتی قیمت گۀ اېگۀ بؤلگن بیر اثر دیر. اوندۀگی تنقیدی نقطه‌ی نظر و فکرلر هم برچۀ زمانلر اوچون عبرت بؤلرلی قیمت گۀ اېگۀ. بو اؤرینده، خصوصاً، شعر تنقیدی گۀ علاقۀ دار یاندۀ شیلر، قؤل له نیلگن اتمۀ و اصطلاحلر، شعرده کؤزلنگن اصل مقصدنی یوزۀ گۀ چیقرووچی عنصرلر کبی مسالۀلر مهم اهمیت کسب اېتۀدی.

۴ معمانویس لیک

۱۶- عصر آنادولی منبعلری نینگ دایمی اعتباریدۀ تورگن و فعال اؤرگۀ نیلگن مسالۀلردن بیرى - بو معما نویس لیک دیر. چونکہ معمانویس لیک آنۀ دؤلی ده آلتین دورینی انه شو عسردۀ باشدن کپچیرگن. ۱۲ - عسردۀ پیدا بؤلگن معما ژانری نینگ اېنگ گؤزۀل معمالری ۱۵ - عسردۀ هراتده یازیلگن. ادبیات، صنعت و شعریتده بؤلگنی کبی معما ده "هرات مکتبی" بو ژانر نینگ اېنگ ماهر اوستالری نی بیتیشتیرگن. بو عصر ده

هراتده شرف‌الدین علی یزدی، جامی، نوایی و حسین معمایی کبی شاعرلر معما ژانری نینگ نظریه‌سی حقیده نیمه ایتیش کبرهک بؤلسه، همه‌سینی ایتیشگن ابدی.

خصوصاً، علی شیر نوایی نینگ التماسی‌گه بنا جامی یازگن معما حقیده‌گی رساله بو ژانرگه عاید اېنگ مهم قۇللنمه دیر. اوشبو رساله‌نینگ یازیلیشی نوایی‌نی جوده سېوینتیره دی، اما قناعت‌لتیرمه‌یدی. اثرنی جوده قیسقه دېب حسابله‌گن نوایی معماگه دایرینه‌ده به‌تفصیل راق رساله‌نی اؤزی یازهدی. افسوس‌که، بو اثر بیزگه‌چه یتیب کېلمه‌گن. آنه‌دؤلی‌ده جامی و حسین معمایی نینگ معما رساله‌لری جوده کتّه تاثیرگه اېگه بؤلگن. کؤپلر شاعرلر اولرنی ترجمه قیلیب، شرحلر بیتگن لر. اولر ادرنالیک ابراهیم، عبدالرحمن شرف، بدیعی، راغبی آمدی، مصطفی سروری، صلاحی عشاقی، خنالی‌زاده علی، فتح‌الله عارفی، لامعی، محیی گلشنی، تیرپلی معمایی، نیازی مصری و باشقه‌لر^{۲۲}. اولرنینگ سعی و حرکتلری بیلن آنه دؤلی‌ده معما صنعتی رواج تاپدی و ۱۶ - عصرده گؤزل نمونه‌لری یره‌تیلدی.

تذکره‌چی‌لر معماچیلیک مساله‌سیده به تفصیل معلوماتلر بېرهدی، اما احدی نینگ فکرلری بو آرهده ینه - ده قیمت‌لی دیر. بو معلومات نوایی نینگ معما باره‌سیده‌گی فعالیتی‌گه علاقه‌دار بؤلگنی اوچون هم قیزیق‌رلی دیر. احدی اؤز تذکره‌سی نینگ عدلی افندی قسمیده شاعر نینگ معما‌ده علی شیر کبی بؤلماق ایسته‌گیننی قوییده‌گی‌چه افاده اېتگن: “نظم و انشاده بی‌نظیر و حالی عقدی معما‌ده پیر و میر علی شیر علوم کلیات و جزئیاتینی کبره‌گی کبی ضبط اېتمیش دیر.”^{۲۳}

^{۲۲} علی فوات بیلگن. تورک ادبیاتی ده معما. انقره ب ۲۳. ۲۰۰۰.

^{۲۳} سلیمان سولمز. احدی و گلشن الشعراسی. غازی یونیورستیتی، ده، انقره، ب ۲۹۲، ۱۹۹۶.

ينه بير مونچه صبرى افندى بيلن باغليق. احدى تذکرهسى نینگ صبرى چلبى فصليده حسين بايقرا دوریده نوایى نینگ اوزى نینگ نامی گه معما بیتیلگندن سۇنگ بو موضوعده بير رساله يازماققه قرار قيلگنى نقل ایتيلهدى. "بیتدن قواعد معما ايله بير اسم پيدا ایتماق اۇته مشكل و ياقيملى ايش دير. زيراکه، سلطان حسين بايقرا دوریده پهلووان محمود نام بير معمانى نېک انجام بولرگه اۇخشش شعرای زمانى نینگ ابياتیدن بير - ايگى اسم پيدا ایتيب حضرت نوایى نینگ خدمتینه اېلتور. مذکورنى "هزاران هزار" عزت و حرمت ایتيب ارباب هنر ايچره نامدار اېتگندن سۇنگره طبع مستقيمی حقيده بير رساله ی عظيم ظهورگه کېلتيريب ثبت اېتميش.^{۲۴}

نوایى معمانى شعردن ايرگن و "شعر و معما" شکليده ذکر اېتگن همده معماگه عليحده بير اهميت بيلن ياندهشگن. "مجالس" ده بعضى تنيقلی معما اوستاذلری بيلن آره سیده کېچکن ايريم حادثه لرنى هم کېلتيرگن. مولانا اولايى شاشى اوچون: "معماده سمرقند اهلى اونی مولانا شرفالدين يزدى مقابله سیده مذکور قيلورلر اېردى. فقير سمرقندگه بارغانده آياغى سينيپ، صاحب فراش اېردى. عيادتغه باردیم. قاشیده اۇلتوريب، بو معمانى کيم اوندين "اوله" حاصل بۇلور بيتيب انگه توته بېردیم... قاشيدن چيقتنده فقير نینگ حالتى نى سۇره ب کيم اېرکيم نى معلوم قيلغاندن سۇنگره بو معمانى کيم فقير نینگ آتى اندین حاصل بۇلور، ایتيب بيتيب بير شاگردى دين وثاقيمگه يوباريب اېردى، دېب يازه دى.

نوایى معما بيلن شغلنگن لرنى بير اۇرينده "محبتى بار اېردى" باشقه اۇرينده "مايل اېردى"، ينه بير اۇرينده "ملايم اېردى"، دېب تعريفله يدى. شاعر نینگ معما فنى گه علاقه دارليگى نى کورستووچى خصوصيتلردن بيرى

اونینگ "معما آچماق" مھارتی دیر. نوایی معما اوستاسی دېب تینگن شاعرلر بیلن شخصاً علاقهده بؤلگنی، اؤشه دوردہ معماگه علیحدہ اهمیت بېرلگن لیگینی تصدیقله یدی. مولانا محمد نعمت آبادی اوچون: "چون پهلوان محمود مجالسده شعر و معما اهلی دایم بار ابردی لر، اول دغی معماغه عشق پیدا قیلدی و پهلوان ظرفاغه سپارش قیلدی، آز فرصتده یخشی گینه اؤرگنیب ایته باشلدهدی. فقیر معماغینه لرنی جمع قیلدوردیم که، مولانا محمدمعمایی اوچون: "انی هری اېلی" "پری معمایی" دېرلر ابردی. اول وقت معما فنیده ظرفانینگ اوستادی ابردی، میر حسین معمایی اوچون" و "معما فنی نینگ لطافت و نازک لیگین اول یبرگه بیتکوردیم، اندین اؤتمک ممکن ابرمس و حکم قیلسه کیم بو یؤلنی بند قیلدی" دیدی.

واصفی بیر حکایه سیده نوایی نینگ معما اېچماققه بؤلگن اشتیاقی، قابلیتلی یاش لرنی هم شو ایشگه جلب قیلگن لیگینی افاده له گن.

نوایی نینگ شعر و شاعرلرگه مناسبتی

علی شیر نوایی شاعرلرگه شعریتده اؤزیگه خاص مکتب یره تیش، یوکسک مقامگه ابریشه دیگن درجهگه بیتیش اوچون ضروری مصلحتلر بېرگن، حتی اولر یازگن بیتلردن مثال لر کېلتیریب، بیتده گی هر بیر هجاگه قدر توخته لیب، یؤل قوویلگن خطالرنی هم کؤرسه تیب اؤتگن. بیر سؤز بیلن ایتگنده، اولرگه شعر یازیشده سبق بېرگن. خصوصاً، "مجالس النفایس"ده مولانا خسروی تۇغری سیده یازر اېکن، جمله دن، بونده ی دیدی:

"... فقیر قاشی غه بعضی محلده شعر کېلتورسه ابردی، بورونراق انداق قلم سورر ابردیم کیم، دخل قیلماق یؤلنی باغله نر ابردی ضرورتاً برچه شعرینی تحسین قیلماق کېره ک ابردی،" دېب یازسه، مولانا رضایی حقیده: بو غراً مطلع اونینگ دور کیم:

ستاره ی است دَورِ گوْشَهْ آن هلال ابرو

ز روی حُسن به خورشید میزند پهلو

ایکي مصرع آره سیده ربط جهتی دین بیر "که" لفظی کبره ک.

فقیری انگا دېدیم که، بو نوع یخشی راق بؤلغه ی که:

ز روی حسن دَورِ گوْشَهْ آن هلال ابرو

ستاره ی است که، با ماه میزند پهلو.

انصاف یوزیدین کبره ک که، مسلم توتسه ابردی، جدل بنیاد قیلدی، فقیر ساکت بؤلدیم. اوز یارانلری تلشتی لر هم قبول قیلمه دی مولانا یوسف تۇغری سیده: "صغر سن (یاشی کیچیک بلاغتگه بیتمه گن) جهتیدن شعریده خام لیک بؤلسه، فقیر اصلاح قیلور ابردیم. بات بزرگمنش و متصور بیگیت بؤلدی. فقیردن اوزگه کیشی اونینگ شعریده سؤز ایته آلمس ابردی" دېدی.

"محاکمة اللغتين" ده بیان قیلینیشیچه، مولانا عبدالرحمن جامی ینگ ی بیر اثر یاکه شعر یازگنیده اون ی بیرینچی بؤلیب نوایی گه کؤرسه تیب، اونینگ تنقیدی نگاهیدن اؤتکزگن. سبوکلی شاعرینینگ فکرینی بیلگندن سؤنگ، او توصیه قیلگن توزولیشلرنی عملگه أشیریب، اوندن کپین گینه قؤلیمه نی تازه قاغذگه کؤچیرگن. "... اؤتیز ییلدین آرتیق و قیرق بیلگه یقین دیرکیم، خراسان ملکی کیم، فضل و کمال اهلی غه عالم ممالکی نینگ میراث معظمی و سواد اعظمی دور، بو ملک نینگ جمعی نظم اهلی، شعرای شیرین کلامی و فصحای واجب الاحترامی هر نې معنا بیله کیم، اوراق یوزی گه آرایش و هر الفاظ بیلن کیم، اجزا عذاری غه نمایش بیره دورلر، بو فقیر صحبتی گه بیتکوروب دورلر ضعیف آئنده اؤتکریب دورلر و حق و اصلاح التماسی نی

قیلیب تورلر و خاطرگه خطور قیلغن نکته که، ایتیلیبدور، انصاف یوزیدین مسلم توتوپدورلر و اگر بعضی ابا قیلیبدورلر دلایل بیله لرگه خاطر نشان قیلیب دور، اندین سؤنگره قبول قیلیب، اؤزلرینی شاکر و ممنون بیلیب دورلر. و بسا معانی اهلی خورده دانلر و دقایق خیلی دقایق بیان لرکه، انوری و سلمان شعرده هر بیر، بیرینینگ جانبین توتیب بحثلر قیلیب، سؤزلری بیر - بیریدن اؤتمه گنی دین سؤنگره بو فقیر آلیغه محاکمه اوچون کپلتوروتورلر و هر نی حکم تاپیب دورلر مسلم توتیب، مناقشه لری بر طرف بؤلیب دور... برچه دین کللی راق سند بوکیم، حضرت ارشادپناهی نۆرموقده نورا کیم، کلام ملک علم و احادیث معجز نظامی خیرالانام علیه الصلوة والسلام دن سؤنگره فارسی سؤزده جمیع الر سؤزیدین یوقاری راق سؤز یوق تور، کؤپراق کتب و رسایل و غزلیات و قصایدکیم معانی گوهرلرین نظم سلکی گه کبیبدورور اپردیلر و ضمیر نهانخانه سیدین انجمن تماشگاهییغه جلوه بهرور اپردیلر، اینینگ مسوده سی بورونراق بو فقیرغه التفات و اعتقاد یوزی دین بهرور اپردیلر کیم: "بو اوراق نی آل و باشتین ایاقغه نظر سال، خاطرینگ گه هر نی ایتقودپک سؤز کپلسه، ایت"، دپ و هر نی اشارت بؤلغن کیم، مذکور بؤلدی، ظاهر قیلسم، معقول توشر اپردی. بو دعواغه دلیل بوکیم، اوندن آرتیق کتب و رساله ده اول حضرت بو فقیرینینگ آتین مذکور قیلیب دورلر. و کؤپی طبعی و ادراک و مونگه مناسب نیمه لرگه نسبت بهریب، مستور قیلیب دورلر".

نوایی عنعنوی شعریتی نینگ شکللیشی ده اعتبارگه آلینیشی ضرور بؤلگن اؤته اهمیتلی حقیقتلردن بیر ممناز فارس شعریتی نینگ اولوغ شاعری بیلن اؤرته سیده بؤلگن بویوک دؤستلیگی، استاذ - شاگردلیک، بیر - مریدلیک مناسبتی ابدی. معلوم که، جامی، فارس شعریتیده گی اینگ بویوک شاعرلردن بیر دیر. تذکره لر و قیدنامه لردن عیان بؤلیشیچه، هر

ايكى شاعر - جامى و نوايى يازگن اثرلرى نى بير - بيرى گه كۇرسه تيب، دايم فكر المشيب توريشگن. اينيقسه، نوايى نينگ جامى گه احترامى بيحد بلند بۇلگن و اونگه بغيشليب مدح لر يازگن.

نوايى بير اۋرىنده شاعرلېك نينگ اوچ شرطيدن سۇز يوريتهدى. كون لر نينگ بيريدە اونينگ حضورى گه شاعر دعواسيده گى بير ياش ييگيت كېلهدى. نوايى اونگه چين شاعر بۇلش شرطلر نى بيرمه - بير توشونتيره دى:

۱- كۆپ شعر اۇقىب ياد آماق،

۲- شعر يازيش نى دايم مشق قيلماق،

۳- غزل صنعت لريدين بيرى بۇلگن موسيقيە بيلن ايزچيل شغللنئش.

"روايت قىلىش لريچه، چېكه قيشلاق لردن بيريدە رحمان قۇل دېگن بير ييگيتچه يشه گن اېكن. باله ليكده ياق آتەسى وفات اېتیب كېتگنى باعث بېوه آنەسى بيلن بيرگه فقير ليكده حيات كېچيرر اېكن. اولر نينگ پيشانەسى گه بيتگن بيته گينه سيگيرى بار اېكن. رحمان قۇل تاغدن اۋتين كېسيب كېليب بازاده ساتر، آنەسى اېسه سيگيرنى باقىب كېلر، شونينگ حسابى گه اولر نينگ تيريك چيلىگى اۋتیب تورر اېكن. آنە - باله تاپگن - توتگنى گه قناعت قىليب يشيب يورگن اېكن و، نيمه دير بۇليب رحمان قۇل نينگ شاعر ليككه هوسى توشيب قالبيدى. بير كۈنى او بير شعر نما نرسه قرالب هم قيشلاقلرى گه اۋقىب بېرىدى. اونينگ شعر نى تينگله گنلردن بيرى: "اى رحمان قۇل، سېن كېلە جكده بويوك شاعر بۇلە دېگن گه اۋخشەسى سن. آياغينگ نى قۇلینگ گه آليب هرات گه بار. او يېرده حضرت على شير نوايى دېگن شاعر لر پيرى بار اېمئش. او كيشى بيلن تنيشيب اوندن شعر يازيش نينگ نازك سرلر نى اۋرگنئب آل"، دېدى. بو فكر رحمان قۇل گه معقول بۇليب حضرت

نوایی نینگ حضوری گه بارماقنى ایستیدی. فقط "باریش اوچون یؤل پولی نی قندهی تاپه من"، دپیه اوی گه باتیدی. قولى گه توشگن پول لری فقط کون اوتکزیش اوچون بیتگنی باعث بیر چقه هم پول جمغره آلمه گن ابدی. اویلب - اویلب پیشانه سی گه بیتگن بیته گینه سیگیرنی ساتماقغه قرار قیلیدی و بو قرارینی آنه سی گه ایتییدی. "مالینگ کتدی جانینگ کتدی" دپیدیلر، دپیدی آنه سی و اصلا راضی بولمیدی. شونده رحمان قول: "مېن شاعر بولگنیم دن سونگ سیزگه بیر اېمس، بېش - آلتی ته سیگیر آلیب بېره من، آنه جان"، دپیدی. اۇغلیده گی اشتیاق نی سۇندیرگیسی کېلمه گن آنه ناعلاج سیگیرنی ساتیش گه راضی بولیدی. سیگیرنی پولی گه رحمان قول: "قیده سن، هرات!" دپیه یؤل گه توشیدی. سۇره ی - سۇره ی مینگ مشقت بیلن هرات نی تاپیب باریدی. آدم لردن سوریش تیریب شاعر لر شاعری نینگ اوشبو شهرده یشه شینی انیق لیدی. بخت گه قرشی بو وقته علی شیر نوایی دۇستی حسین بايقرا بیلن سفرده اېکن. رحمان قول "البته کېله دی"، دېگن کامل ایشانچ بیلن شهرنی تماشا قیلیب یوره وېریدی. ارهدن اؤن کون اوتییدی، ساتیلگن سیگیر نینگ پولی هم توگیدی. رحمان قول خدمت گه یاللییدی. سونگ اېسه او بیر - بو بیرده ایش تاپه آلمس دن تیلنچ لیک قیلیش گه مجبور بولیدی. بیر کونی کته کؤچه بۇییده تیلنچ لیک قیلیب اوتیرگنیده ایکی کیشی اؤتیب قالیدی. اولردن کته یاشده گیسی گه اؤتگن - قه یتگن لر سلام بېریش، حتی آرتیدن تعظیم قیلیش اېدی. او کیشی هم سلام لرگه علیک آلیب بعضیلریدن تۇختب حال - احوال سۇردی. رحمان قول حیران قالیب: "همه بیلن سلام لشیب یورگن کیشی کیم اېکن، عجباً، دپه انگره یب تورگن اېکن "حضرتیم... دېگن خطابنی اېشیتیدی. او اؤشه زهاتی "حضرت علی شیر نوایی شو کیشی بولسه کېره ک" دپیه تخمین قیلیب، اونینگ آرقه سیدن باره وېریدی. شاعر شهر چپتیده گی بیر باققه یوزلیدی. رحمان قول هم آرتیدن باققه کیریب باریدی. قره سه، هر

طرفده گل لر اچیلگن، باله لر کتاب اۋقیب اۋتیرگن اېمیش. علی شیرنواى نى كۈرگن اۋقووچیلر اۋرینلریدن توریب سلام بېرىدى. حضرت هم اولر بیلن سلام لشییدی. رحمان قۇل هم شاشیب - پېشب سلام بېرىب: "شاعرلر نینگ پیر مرشدی حضرت علی شیر نواى سیزمى سیز؟" دېبه سۈره بدی. شاعر "هه، مېن من، اما شاعرلر پیری اېمس من" دېب جواب قەتیریدی. سۈنگره "ای اوغلان، مېنگه بیر ایشینگیز بارگه اۋخشه دیدی، تارتینمسدن گپره بېرىنگ"، دېدی. "كۈنگلیم دن كېچگنی نى سۈزله دینگیز، - دېدی رحمان قۇل، - مېم بیر ایش بیلن كېلیم، مېن شاعر بۇلماق چى من، مېنى طلبه لیککه آلىنگ"، دېبه تعظیم قیلیدی. رحمان قۇل نینگ بو سۈزینی اېشیتگن طلبه لر كولىب يوباریدی. فقط علی شیر نواى نینگ بیر باقىشى بیلن باشلرینی اېگیب کتاب اۋقوماق نى دوام اېتیریش گه توشیب كېتیشیدی. شاعر نان و چای كېلتیریب ییگیت نى دسترخوان گه چارلیدی. رحمان قۇل نان نى یېب، میریقیب چای اېچیب آلگندن سۈنگ قیشلاغمیزده اۋتینچی لیک قیلردیم، دېبه سۈز باشلې اۋزى حقیده آنهسى حقیده گى همه گپنى گپیریب بېرىدی. نواى رحمان قۇل نینگ همه ایتگنلرینی دقت بیلن تینگلیدی. سۈنگ قلم و قاغذ بېرىب: "قنى، بو قاغذگه بیر شعر یازینگ - چى، كۈره میز دېدی. رحمان قۇل اۋلنېب هرچند حرکت قیلمه سین عقلی گه بیر سطر شعر كېلمېدی. بیرمونچه وقت شو كېزى تورگندن سۈنگ شعر یازه آلمه دیم، الهام كېلمه دی، دېدی. نواى اونگه "او حالده یادلگن شعرلرینگیزدن بیرینی اۋقیب قالینگ"، دېدی. رحمان قۇل ینه اۋیگه باتیب كېتیدی، بیرارته شاعر نینگ شعرى خیالی گه كېلمېدی. اصلیده بیرارته شاعر نینگ شعرینی یاد آلگنی هم یوق اېکن. رحمان قۇل نواى گه باقیب: "حضرت، عقلیم گه بیرارته شعر كېلمه دی، سیز اۋزینگیز اۋقى قالینگ"، دېدی. رحمان قۇل نینگ بو سۈزینی اېشیتگن شاعر كولىم سیره ب: اوندەى بۇلسه، بیر اشوله ایتیب بېرىنگ، دېدی. بو ایشنى بجریش اوچون

رحمان قۇل علی شیرنوی نینگ قۇلیدن تنبورنی آلر اېکن: "جوده ساز، قه یسی اشولەنی ایستەسنگیز، اۋشەنی ایتمەن" دېدی. فقط تنبورنینگ او قولاغی نی بورەبدی، بو قولاغی نی بورەبدی و، بیرارته کوینی چلە آلمدی. اونینگ احوالی نی کۆرگن شاعر قۇلیدن تنبورنی آلیب، بیر کوی چالیدی و بیر نفس دە کتە اشولەنی اجرا ایتیدی. اما رحمان قۇل ینە قنچەلیک اورینسە هم سازنی چلە آلمدی.

یگیت نینگ حرکت لرینی دقت بیلن کوزە تیب تورگن علی شیرنوی: "ای فرزند، شاعر بۇلماق نی ایستەگن کیشی اوچ ایشدن پۇختە خبردار بۇلماق لازم. بیرینچی سی، کۆپ اۇقیماق درکار، جمیع شاعرلر نینگ شعرلرینی یاددن بیلماق کبرەک"، دېب سوز باشلەگن اېکن، رحمان قۇل "سیز همە شاعرلر نینگ شعرلرینی یاددن بیلەسیزمی؟" دېبە اونینگ سۆزینی بۇلیدی. "همە شاعر نیک بۇلمسە هم خاطریم دە جوده کۆپ نینگ شعری بار، - دېدی نوایی. سۆنگ سۆزینی دوام ایتدیریب، - شاعر بۇلماق نینگ ایکینچی شرطی، چین کۆنگیلدن حرکت قیلیش، ازتەدل مشقت چیکماق دیر. تکرار - تکرار مشق قیلماق شرط. هیچ کیم آنەسی نینگ قارنیدن شاعر بۇلیب توغیلەیدی، فقط زحمت بو جوده کۆپ مشقتلر عوضی گە شاعر بۇلیب بیتیشەدی. شعرگە بۇلگن هوس کېچەنی کېچە، کوندوزنی کوندوز دېمسدن محنت قیلماق بیلن یوزەگە چیقەدی". بونگە جواباً رحمان قۇل "شونداق می، سیز کېچە - کوندوز محنت قیلەسیزمی؟" دېب سۆرەبدی. "خودی شوندهی" دېدی نوایی. شاعر بۇلماق نینگ اوچینچی شرطی شوکە، تورکی دە سۆزلەماق و بیرارته موسیقە اسبابی نی چلیش نی بیلماق لازم. تورکی دە سۆزلەگن، سازلردن بیرینی چلیش نی بیلەگنلر شعر نینگ آهنگی نی تاپە آلمەیدی"

نوایى بو گپلرینی ایتگندن سۇنگ بیر زوم خیال گه چۇمدى. سۇنگ خیالی نی جمع لب ینه دوام اېتدی: "صحبتى میز باشیده تاغدن اۇتین کېسیب کېلیب ساتر اېدیم"، دېگن اېدینگیز. بو ایشلرینگیز بیلن محتاج و بې چاره انسان لرنینگ مشکلل لرینی آسان قیلگن سیز. بۇلر - بۇلمس شعرنا نرسه لر یازیب اۇزینی شاعر سنب یورگن کیمسه لر بیر غریب نینگ کۇنگلونی آلامه یدی! تۇغرى سینی ایتگن اېدی ییگیت چه، مزه - تره سیز شعرلر یازیب انسان لرنینگ اېنسه سى نی قاتیریب یورگندن کۆره، تاغدن اۇتین بیغیب کېلیب حیات کېچیریش مینگ کره اعلا دیر. منه بو پول نی آلینگ - ده، قیشلاغینگیز گه قه یتینگ، سیگیر ساتیب آلیب آنگیزنی خوشنود قیلنگ. قاره محنتدن یوز اۇگیرمگ. نوایى نینگ بو قدر دانشمندلیگیدن حیرت گه توشگن رحمان قول اونگه منت دارچیلیک بیلدیریب، شاعرلیک هوسى دن واز کېچیب قیشلاغى گه قه یتیب کېتیدی.

نوایى اۇز دورى نینگ متصوف شاعرلری کبی شعرنی جوده یوکسک قدر لب، اونینگ مقدس لیگی گه ایشانر اېدی. حتی بعضی عالم لرنینگ شعرنی جایز اېمس دېبه تعقیقلش گه اورینیش لریده گی قرشی قرآن و حدیث ده گی فصاحت و بلاغتنی اۇرنک قیلیب کۇرستر؛ بویوک ذات لرنینگ شعرنی گه مراجعت قیلگن نی اثبات قیلیب کېلتیرر اېدی. قرآن و حدیث ده نظم بار. اما قرآن و حدیث نینگ اصل مقصدی نظم اېمس، نظم واسطه، خلاص " دېردى. شونینگ اوچون هم خلق بو مقدس اثرلر گه حرمت بیلن قرر اېدی.

نوایى نینگ نظریده شاعرلیک مقامی نهایتده یوکسک دیر. "کون لرنینگ بیریده نوایى نینگ حضوری گه بیر سوداگر کېلیب اوندن اۇغلى گه شاعرلېکنی اۇرگه تیشنی التماس قیلییدی. امیر علی شیر اوندن": "اۇغلینگیز قه یسی هنر (صنعت) گه قیزیقه دی؟" دېب سۇره دى. "اۇغلیم

مېن كىبى تجارتچى بۇلىشنى ايستهيدى، مېن اېسه اونىنگ شاعر بۇلىب يېتىشماغىنى خواھ له يىمن"، دېيدى سوداگر. بونگه جواۋا، نوايى: "اصلیده تجارتلىك بىر هنر (صنعت). مادامىكه، اۇغلىنگىز بونى ايستر اېكن اجازت بېرىنگ، اۇرگىسىن. شاعرلىك كمدن - كم انسانلرگه اعطا اېتىلهديگن صلاحيت دير"، دېيه جواۋ بېرىدى.

ممتاز ادبياتده شاعرلىك نفوذلى عملدارلردن بىرى سىلگن همده اونىنگ شرطى شك - شېهه سىز قىسقه فۇرستده شعر ايتە بىلماق حسابلىنگن. كىمده - كىم بديهتاً شعر ايتە بىلىش قابىلىتىگه اېگه بۇلسە، اۇشنده ياق اونىنگ يىخسى شاعر اېكنى اۇز تصدىقىنى تاپىگن. نوايى هم انه شو شرطلرگه عمل قىلگن. حتى شخصاً اۇزى بايقرا تامانىدن اۇتكزىلگن بىر امتحانده چىنه كم شاعرلر نىنگ نىمايش اېتگن. "بىر كونى حسين بايقرا وزيرلر، عالملر و شاعرلر همراه ليگىده شهر ايلنگى چىقىدى. بىر وقت يۇللىرى تېمىرچى هنرمندلر دوكانلرى صف تارتگن رستهلرگه توشىدى. پادشاه اوسته لر بىلن سلاملشيب اۇتركن، ناگهان بىر تېمىرچى نىنگ بالقه سىدن سچره گن اوچقون پادشاه نىنگ اېته گىگه سچره بىر پرچه جايىنى كويدىرىدى. بونى كۇرگن وزير و عالملر: اېندى اولوغ سلطان تېمىرچىگه جزا بېرەدى"، دېب توشونىدى. تېمىرچىنى "اوسته كريم بابا" دېيشر اېكن. او هم "اى واخ، يامان بۇلدى! يا حضرت داوود سېن قۇل له مسنگ پادشاه دن جبر كۇره ديگن بۇلدىم!" دېيه وهىمه گه توشىدى. شو چاقده حسين بايقرا اۇزىنى هيچ نرسه بىلمه گن دېك توتيب قۇلىگه قاغذ - قلم اىب - ده:

توشدى دل دامانىگه بىر شرر شور انگىز،

دېب يازىدى. سۇنگ: "دوام اېتىرىنگ"، دېيه يانیده گى شاعرلردن بىرىگه اوزه تىدى. القصه، قاغذ شاعر دن شاعرگه اۇته وېرىدى، اما بىرار كىمسە

سلطان نىنگ يازگىنى گە مانند مصرع تايىب دوام اپتېرە آلمېدى. بو حالنى كۆرگن بايقرا” “اى ايشى شعر يازىش دن عبارت بۇلگن شاعرلر، بونى دۇستم على شىرگە آيب بارىنگ، كۆرەيلىك - چى او نىمە جواب يازر اپكن؟ فقط بىر شريطم بار: يازىلگن مصرعنى قەپېردە، قچان و نىمە مناسبت بىلن يازىلگىنى اونگە ايتمنگ”، دېدى. شاعرلر نوايى نىنگ حضورىگە بارىب پادشاه بېرگن قاغدىنى اونگە اوزەتتېدى - دە، قرشى سىدە سىس چىقرمس دن قۇل قاوشتېرىب توره وېرىدى. قاغدىنى آچىب مصرعگە بىر باققن نوايى ۇشە زھاتى قۇلى گە قلم آيب يازىلگن مصرع نىنگ دوامىدن منە بو مصرعنى بيتتېدى:

عشق آھنگرى زنجير جنون ايستر.

مصرع لرنىنگ معناسى بوندى ”حسین بايقرا” “ كۈنگۈل اپتەگىم گە آتش ياقووچى بىر چۇغ توشدى” دېر اپكن، على شىر نوايى: “ چونكە عشق تېمىرچى سى عشق دن دېوانە بۇلگن لرى اوچون زنجير يسە ياتگن اېدى”، دېبە جواب بېرىدى. “على شىرگە آفرىن!” دېگن پادشاه دۇستى نىنگ حاضر جوابلىگى گە ىنە بىر بار امين بۇلىدى و مقتاولر ياغدىرىدى:

نوايى شعر و شاعرلرنى تۇرت طايفەگە اجرەتەدى:

الف- تماماً حقيقت يۇلىنى توتنگلر، بو طايفە نىنگ شعرى گە اصلا مجاز ارەلشمەگن، اولرنىنگ شعرلرى دىن و تصوف سِرلرى گە يۇغىر يلگن. اولرنىنگ پېشواسى حضرت على دىر. كېىن عطار و مولانا كېلەدى: “فقط بو تىلنگن ذاتلرنىنگ رهنماسى، باشى، ولايت بحرى نىنگ گوهرى، كرامات اوچى نىنگ اخترى اميرالمومنين على دىر كە (رحمة الله عليه)، عظيم بىر دېوانى بار دىر. بو دېوان ايچىدەگى سِرلر و حكمتلر سنب اداغى گە بيتىب بۇلمس درجەدە كۇپ دىر. بو عجايباتلرنى اظهار اپتگن ذاتگە كىملىرنىنگ

اېرىشگىنىنى ايتە الگن بۇلسك، اولر نظم نىنگ جوهر اسرارى فریدالدين عطار و غواص بحر يقين مولانا جلال الدين رومى دور كه، بو ايكي ذات نىنگ اسرار الهى نىنگ بيانى، چېكسىز معرفت نىنگ املاسىدن باشقه مقصدلر يوق دور. بولر نىنگ آرتىدن كېلگن اوليائى آگاه و مشايخ اهل الله باركه، برچه سى بولر كه تتبع قيلمشر و بولر نىنگ اسلوب لىنى، حقايق معنالىرىنى گۆزهل بيلمشر دير. اولر حقيقت يۇلى نىنگ سخنانى، بلكه كىمياگرى و آتش ياقووچىلرى دير”

ب - ايكىنچى طايفه “مجاز - حقيقتى نىنگ كۇپرىگى” دير دېب بيلگن شاعرلر دير. اولر سعدى، خسرو، سنابى، حافظ دير: ينه بير قسم باركه، حقيقت اثرىنى مجاز تلقىنى كه جايلاه گن دير. قلم لىنى بو اسلوب كه چرخ له گن دير. گوياكه معنى اهلى نىنگ نكنه پردازى بۇلگن شيخ مصلح الدين سعدى شيرازى و عشق اهلى نىنگ پاكبازى و پاك روى امير خسرو دهلوى و تصوف مشكل لرى نىنگ توگونلرىنى اېچگن شيخ ظهيرالدين سنابى و فرید اهل زمان شيخ اوحدالدين انورى و معانى سۆزلر سۆزلوچى خواجه شمس الدين محمد الحافظ بو جمله دن دير”

پ - اوچىنچى طبقه شاعرلر اېسه حقيقت بيلن اونچه ليك ايشى بۇلمه گن ياكه مجاز - حقيقت كۇپرىگى كه يېترلى اعتبار بېرمه گن شاعرلر دير: كمال اصفهانى، خاقانى شېروانى، خواجه كرماني، مولانا جلال الدين، خواجه كمال، انورى، ابوالواسع [جبللى]، سلمان ساوجى، ناصر بخارايبى، كاتب نيشاپورى و شاهى سبزوارى كىبى ذات لر دير”

ت- نوایی اوشبو اثریده جامی که علیحده اعتبار قره تەدی و اونىنگ هم حقيقت، هم مجاز يۇليده يازگىنى و هر بير يده مهارت كورستگىنى تاكيدله يدى: “ينه حقيقت و مجاز طريقه سيده كامل و علمى ايكله سى طريقىده وافى و شامل، نظم اهلى نىنگ مقتدا و امامى حضرت

شیخ الاسلام مولانا نورالملة والدين عبدالرحمن الجامی دورکیم (نور الله مرقدہ و قدس السره)، اولغہی طبقہ روشی و کلامیہ شریف مقال و سؤنگی طبقہ نینگ ہم اداسی لطایفیدہ صاحب کمال دورکیم، عالم دہ ذوق حال اہلی بولر لطایفی بیلہ مستور دورلر و بولر معارفی بیلہ حضور قیلورلر ” اہندی نوایی نینگ شعر و صنعت حقیده گی قرہ شلری گہ اعتبار قیلہ ی لیک. او شعر گہ معنا اساس بؤلشی ضرور لیگی نی، سؤز ہم اعتباردن چپتده قالمس لیگی نی ایتہ دی:

سؤزده معنی بیلہ کؤپ لفظی مایل ایلمه کیم،

ظاهر آرایش نی ایله دی عادت لفاظ.

عین فکرنی باشقه غزل لریده ہم رواجلنتیرگن نوایی شعرده ایچکی گؤزهل لیک نینگ، یعنی معنائینگ بیرلمچی اېکنینی، تشقی گؤزهل لیک، یعنی سؤز گؤزهل لیگی نینگ اېسه اهمیتی اونچه لیک کتہ اېمس لیگی نی ایتہ دی.

قیل، نوایی، سؤز ارا معنی قصد،

ایسته مه اول که صورت بین لفظ.

نوایی غزل لرینی تور کیده یاز بلیشی نینگ سببی تور کی تیلی نینگ رواجینی تامین له ماق و تور کی خلق لر نینگ غزل گؤزهل لیک لریدن بهره مند لیگی اوچون دیر. بو مقصدی گہ شاعر نظمی و نثری اثر لریده بات - بات تۇخته گن. قوییده گی اؤرینده هم انه شو حقیقت گہ اورغو بېرگن.

ای نوایی، نظمینگ اېل کؤنگلین پریشان ایله دی،

قیل دینگ اېل کؤنگلی اوچون گؤیا که دېوانینگ نی جمع.

هرات و بايقرا سلطنتی خصوصیده سؤز بارگنده بيرينچى گلده
 كؤز اؤنگيميزگه نوایی كبلهدى. بير تاماندن، او نكتهدان و آچيق چهرهلى،
 خوش فعل كيشى بؤلگن... ايگينچى طرفدن، غزلخوانلر اونينگ يازگن
 شعرلرينى اوقيب ييغينلرگه فيض بېرگن. بو شعرلر اؤشه زمانلردن بېرى
 كوى گه ساليئيب، خوش آواز حافظلر تامانيدن تا هنوز اجرا ايتليلب
 كېلنماقده:

وصل زمانى بوالعجب، ساقى، قدح توت لب به لب،
 مطرب، توزهت صوتِ طرب، اؤتكّر، نوایی، بير غزل.

بو بيت هم نوایی نينگ غزللرى ييغينلرده سبويليب اؤقيلگنىنى
 تصديقلهگن بير مثال دير. اما قويدهگى مقتاو بيلن توگهگن غزل اېسه
 نهايت اؤتلى بؤلگنى باعث شونندهلرنى ييغلنگن:

اى مغنى، بس كه ييغلتگه سېن اېلنى بزم ارا
 گر نوایی اھى بيرله نغمه نى ساز اېتكه سېن.

نوایی قلميدن توكيلگن شعرلرنى اينجوگه اؤخشه تورلر و زرگرلر نينگ
 آلتين سووى بيلن قيلگن بېزكلريدن هم بغايت قيمتلى اېكينيى ايتهدى لر.
 گر زر افشان قيلسه تذهيب اهلى نوکِ خامه سين،
 دور فشان اېرمس نوایی كلک گوهر پاشى دېك.

۲۵ علی شیر نوایی نینگ عثمانلی شاعرلری گه تاثیرى

علی شیر نوایی فقط آنادۆلى شاعرلری گه گینه اېمس، بلکه باشقه تورکی خلقلر شاعرلری گه هم کتّه تاثیر کۆرستگن اولوغ صنعت کار دیر. اونینگ تاثیر دایره سی هراتدن هندوستان گه، اوندن اېسه آذربایجان و آنه دۆلى گه قدر باریب یېتگن دیر. اینیقه سه، ۱۶ - عصرنی عموم تورک عالمی گه "نوایی اثرى" دېپلسه، اصلا مبالغه بۆلمه یدی.

نوایی اثرلری نینگ آنه دۆلى گه تاثیرى ۱۵ - ۱۶ - عصرلرده کوچلی بۆلگن. بو حادثه نی تذکره لر، نظیره مجموعه لری و شاعرلر نینگ ایجادیده یقال کۆریش ممکن. خصوصاً، ۱۵ - ۱۶ - عصرلرده قلم گه آلینگن تذکره و مجموعه لرده موضوع گه دایر مهم معلومات و ینگى لیکلرنی تاپیش ممکن.

بیر لهجه گه منسوب لیگی باعث، اونینگ ترجمه حالی همده جدی فعالیتى حقیقه معلوماتلر یېترلی اوچره مه یدی. شونگه قره مه ی، اولرده علی شیر نوایی نینگ نامى تېز - تېز تیلگه آلینگن. زېرا، نوایی اۆزیگه خاص اسلوب گه اېگه بۆلگن و اۆز نوبتیده بیر قطار شاعرلرنی الهام لنتیرگن. کلاسیک ادبیات تاریخیدن معلوم که، هر بیر عصر ادبیاتی نی یۆلگه سالگن ده شاعرلر بۆلگن و اولر اسلوبلری بیلن اۆزگه شاعرلر گه عبرت بۆلش گن. بیرار، بیر شاعر نینگ ایجادى مهارتی گه بها بېریشده تذکره چی لر اونینگ قه یسی شاعر دن تاثیرلنگن لیگی یاکه اسلوباً کیم گه یقین لیگی گه اورغو بېره دی لر. ادبی تاثیر حقیقه سۆز بارگنده، شېبه سیز، اېنگ کۆپ علی شیر

^{۲۵} بو موضوع علی شیر نوایی و عثمانلی شعریتی کتابیمیزده کېنگ یارېتیلگن (قره نگ: یوسف

چېتینداغ، علی شیر نوایی و عثمانلی شعریتی تاشکېنت، محرر، ۲۰۱۱.

نوایی گه تۇختەلېشگن. اوندن كېين عبدالرحمن جامى، نجاتى، احمد پاشا و شېخى كېلەدى.

گرچە كۆپ و انىق بۆلمسە - دە، بەضى تذكەرلەر بو شاعرلارنىڭ نېگە نمونە بۆلگن لېكلېرىنى ياكە اولارنىڭ مشهورلېك سەرلېرىنى اېرىم چېزگى لردە گېنە افادە اېتەدېلر. معلوم بۆلېشىچە، باشقەرگە تاثير اۆتكزگن مذکور شاعرلارنىڭ اېنگ مېم خصوصىتى "خاص اسلوب صاحبى بۆلېش لرى" دېر.

تذكەرلردە، خصوصاً، نوایی و نجاتى دن سۆز يورتېلگندە، "خاص اسلوب" گە كتە اعتبار قرەتېلگن لېگى كوزەتېلەدى. شونېنگ دېك، جامى تاثيرى حقىدە سۆز يورتېلگندە اېسە، كۆپىنچە اونېنگ اثرلرى و شعرلرى گە يازېلگن سرحلر، ترجمە و نظېرەرگە تۇختەلېنەدى، بەضىدە اونى زيارت قېلش اثناسىدەگى تصوراتلر ايلگرى سورېلەدى.

اولا تاكېدلنگى دېك، فقط تورك شاعرلرى نېنگ باشقە شاعرلرگە تاثيرى خصوصىدە سۆز كېتگندە، "خاص اسلوب" گە اعتبار قرەتېلەدى. جملە دن، لطيفى، نجاتى نېنگ اۆزگە شاعرلر ايجادى گە كۆرستگن تاثيرىنى يارېتر اېكن، مېرى، ساقى، شاور، وصفى، والهى و شمسى ادوارى فصل لرىدە "نجاتى اسلوبى" گە دقتنى تارتهدى. بو آرەدە هم اېنگ اعتبارگە مالك شخص على شېر نوایی دېر. مثلاً، حافظ عجم و محبى نېنگ "نوایی اسلوبى" گە يقين خوشايند گفتارى "بۆلگنى، شاهی شرقى شعرلرى نېنگ "نوایی اسلوبى" نى اېسلىتىشى، جمىلى اكثر اشعارى نېنگ نوایی يۇلېدە بۆلگن لېگى؛ نيازى نېنگ "نوایی روحىدە شعرلر يازگن لېگى" تاكېدلنگن. شونېنگ دېك، پېر چلبى و عزمى افندى نېنگ "نوایی شېوہسى" دە شعرلر اېتگنى، فضولى نېنگ "نوایی اسلوبى" گە يقين بېر طرزدە دلفرىب و اسلوب عجبى "بۆلگن لېگى و "نوایانە" شعرلر يازگن لېگى اېتېلەدى. احدى، فىضى

چلبى لرنىنگ "نوايى تىقلىدى دە مقبول جمهور" بۇلگن ليگىنى؛ فراغى نىنگ "ادايى نوايى دە فرح بخش" ليگىنى؛ شهودى، صبايى، زايىمى و زهدى نىنگ "نوايى دە ماهر" اپكن ليگى؛ غياثى و علومى نىنگ "طرزى نوايى دە جهد" كورستگن ليگىنى اعتراف ايتىشدى. ^{۲۶} تذکره چيلر بعضى حال لردە "اسلوب" و "يۇنەلېش" توشونچەلرى آرقەلى نوايى قۇل لەگن چىتايى لەجەسىنى نظردە توتگن بۇلېشلىرى هم ممكن.

بىراق، بولرگە قرەمسدن، تذکره چيلر نوايى اسلوبى نىنگ خصوصيتلىرى حقيده اعتبارگە مالک بىرار معلومات بېرمەيدى و بىر نېچە اۇرىندەگىنە عمومى شرىلر بىلن چېكلەنېشەدى. جملەدن، خىنەلى زادە احمد پاشادە كوچلى شعر يازىش قابىلىتى نوايى نىنگ شعرلىرى بىلن تىنىشگىچ اۇيغانگن ليگى نى ايتە دى. اونىنگچە احمد پاشا نوايى اسلوبى نى اۇزلىتىرگندىن سۇنگ، شعرلىرى نىنگ شىكلى، معنا و افادەسى فوق العادە كۆرکم لىشگندى ^{۲۷}

باشقە بىر مىثالده اېسە، عاشق چلبى و گېلبولولو عالى هم ۱۶ - عصر شاعرلىرى نىنگ نوايى گە مناسبتلىرى قندەى بۇلگن ليگى حقيده مەھم معلومات بېرىشگن. شو دور شاعرلىرىدن شىكرى سلطان صالح خان گە يىتكزگن عرض خالىدە هر بىر تىل نىنگ اېنگ بويوك شاعرى اسمىنى ذكراً اېتىگن. توركى شعرىدە اېسە نوايىنى عالى ميزان صفتىدە كۆرستەدى و اونىنگ صمىمى شعرلىرىنى روان، تاثيرچن اېكن ليگىنى ايتەدى. ^{۲۸}

^{۲۶} رضوان جانېم. تذکره الشعراً لطيفى. انقره، ب، ۴۲۵-۴۹۵ ۲۰۰۰. گېلبولولو عالى. «كۈنگىل اخبار» نىنگ تذکره قسمى، نىشرگە تيارلاوچى م. اېسان، انقره، ب، ۱۴۶؛ ۱۹۹۴. سىخى. هشت بېھشت. نىشرگە تيارلاوچى م. اېسان. استانبول، ب، ۲۲۰ ۱۹۸۰. فلز قىلېچ. عاشق چلبى. مشاعر الشعراً. دكتورا تىزى، انقره، ب، ۵۸۴؛ ۱۹۹۴؛ سليمان سۆلمز. احدى و تذکره الشعراًسى. دكتورا تىزى، انقره، ب، ۲۰۸-۵۲۶ ۱۹۹۶.

^{۲۷} خىنەلى زادە خواجە چلبى، تذکره الشعراً. نىشرگە تيارلاوچى ابراهيم قوتلىق. ۱. انقره، ب، ۱۳۵. ۱۹۸۹.

^{۲۸} عاشق چلبى. اؤشە اثر. ب، ۸۰۳؛ گېلبولولو عالى. اؤشە اثر. ب، ۲۳۳.

۱۶- عصرگه قدر تورک شاعرلری، خصوصاً، سلمان ساوجی، سعدی، حافظ شیرازی کبی فارس شاعرلری بیلن بیللشر اپکن، عین عصردن باشلب نوایی گه یوز قره تیب، اونینگ بیلن هم بیللشماقچی بولیشکن. بو هم تصادفی حالت اېمس. چونکه ۱۶ - عصرده تورکی تیل دېگنده، کۆپچیلېک نینگ کۆز اؤنگیده بیرینچی بولیب علی شیر نوایی سیماسی گوده لنگن. نوایی شعریتی نینگ یوکسک لیگی حقیده گی اولر نینگ تعریفلری شوندن.

شونینگ دېک، نوایی شعرلری گه "جواب بېره آلمس" و "جوابده عاجز قالیش" گه اعتبار قره تیلده دی. بو خصوصیت فقط بو یوک شاعرلر گه گینه خاص دیر. ممتاز ادبیاتده یازیلگن بیرار غزل گه جواب بېره آلیش مهم مؤفقت صفتیده کۆرسه تیلده دی، بیراق بعضی شاعرلر شونده ی شاعرلر یازده دی که، دور نینگ اېنگ پیش قدم شاعرلری هم اونگه مناسب جواب یازیش گه قیینه له دیرلر. نوایی نینگ "پنجه سی گه پنجه اوریش" نینگ امکان سیزلیگی هم بونینگ بیر دلیلی دیر.

علی شیر نوایی نینگ اؤزیکه خاص اسلوب صاحبی بؤلگن لیگی و باشقه ایجاد کارلر گه تاثیر کۆرسنگن لیگی برچه گه معلوم حقیقت دیر. بیراق بو خلاصه نی ۱۵ و ۱۶ عصر نظیره مجموعه لری دایم هم تصدیق له ی وېرمه دی. اولر تحلیل قیلگنیده، اصلیده کلبیب چیقیشی اعتباری ایله نوایی گه تېگیشلی بؤلگن قافییه، ردیف و وزن کبی شعر عنصرلری کۆینچنه یا احمد پاشا، یا اصولی یا که فضولی گه نسبت بېریله دی.^{۲۹}

^{۲۹} عاشق چلبی نینگ نقل قیلیشیچه نوایی عمری نینگ آخریده سلطان بایزید گه ۳۳ غزل جۆنه تگن بیرسی بو غزل دیر که مطلع سی قوییده گیجه: "اول پری پیکر که حیران بولمیش انس و جان انکا/ جمله عالم مېنگه حیران و مېن حیران انکا" سلطان بایزید ۲ اؤشه غزل لرنی احمد پاشا گه یوباریب نظیره یازیشی نی بویوره دی. (عاشق چلبی . اؤشه اثر، ب ۱۱۰

نوایى نینگ تاثیرى ياكه غزل لرى گه يازيلگن نظيره لرنى تدقيق ايتيش مركب، بيراق اېنگ مهم يۇل لريدن بيرى البته شعر تحلىلى دير. بيز نوایى تاثیرىنى اۈرگه نيش اوچون ۱۵- ۱۶ عصر گه عايد يوزدن آرتيق دېوان و مجموعه لرنى اۈرگه نيب چيقديک.

الف ۱۶- عصر تذکره چى لرى نینگ فکر و دېوان تحلىل لرى گه اساسلنيب، ۱۵- ۱۶- عصر لردە آنە دۇلى دە على شير نوایى نینگ شعر لرى گه ۷۰ گه يقين شاعر نظيره يازگن، دپيش ممکن. لېکن بو شاعرلر نینگ همه سى هم نوایى دېوانلرى بيلن يقيندن تيش بۇلگن، دېگن خلاصه چيقريلمس ليگى كېرەك. ايتيش لازم بۇلسە، بو شاعرلر نینگ بير قسىمى نوایى دېوانلر ينى بېواسطه اۈقيمه گن حالده نظيره يازيشگن. مثلا، بيرينچى مرتبه احمد پاشا نظيره باغله گن غزل گه كېينچە ليك فضولى ياكه كمال پاشا زاده مراجعت قىلگن. بوندن انگلشيله دى كه، ايلك نظيره گه "واسطه شعر" دېسك، كۇپ شاعرلر اۈشه واسطه شعر گه نظيره يازيشگن.

۱۵-۱۶- عصرلرده علی شیر نوایی شعرلری گه نظیره یازگن
عثمانلی شاعرلر و اولرنینگ نظیره لری مقدراری:

یا زگن نظیره سانی	شاعر نینگ آتی	
۷۳ته	۱	فُضولی
۶۱	۲	مُحیی
۴۷	۳	کمال پاشازاده
۴۶	۴	لامعی چلبی
۳۹	۵	احمد پاشا
۳۵	۶	مُحبی
۳۲	۷	علوی
۲۵	۸	جعفر چلبی
۲۴	۹	نجاتی
۲۲	۱۰	خِیالی
۲۰	۱۱	گیلی بالولو عالی
۱۷	۱۲	صَحی
۱۶	۱۳	روضه یی
۱۵	۱۴	کاتبی
۱۳	۱۵	تَشلی جلی یحیی
۱۳	۱۶	أصولی

۱۱	اسحاق چلبی	۱۷
۱۰	چنانی	۱۸
۹	عونى	۱۹
۹	عدلی	۲۰
۹	قهرمانلی نظامی	۲۱
۹	نوعی	۲۲
۹	شرقلی سروری	۲۳
۹	جم سلطان	۲۴
۹	مهری خاتون	۲۵
۹	عاشق چلبی	۲۶
۹	صیوحی	۲۷
۹	آهی	۲۸
۹	بصیری	۲۹
۹	باقی	۳۰
۵	صالح	۳۱
۵	معالی	۳۲
۵	نظمی	۳۳
۵	هالالی	۳۴
۵	مسیحی	۳۵

۴	حمدالله حمدی	۳۶
۴	حَریمی	۳۷
۴	ضایفی	۳۸
۴	فدایی	۳۹
۴	آدنی	۴۰
۴	شیخ الاسلام یحیی	۴۱
۳	بهشتی	۴۲
۳	نہانی	۴۳
۳	کمال	۴۴
۳	صُبحی	۴۵
۲	روانی	۴۶
۲	بختی	۴۷
۲	سرایِی	۴۸
۲	آزاد چلبی	۴۹
۲	سَلمان	۵۰
۲	حیرتی	۵۱
۲	یتیمی	۵۲
۱	امیری	۵۳
۱	علی بی	۵۴

۱	سودايى	۵۵
۱	شمعى	۵۶
۱	ذهنى	۵۷
۱	شوقى	۵۸
۱	فتوحى	۵۹
۱	گدايى	۶۰
۱	هلاكى	۶۱
۱	نھارى	۶۲
۱	سېرى	۶۳
۱	مودى	۶۴
۱	صنعى	۶۵
۱	شوقى بورسەوى	۶۶
۱	شەمى دادا	۶۷

ب ۱۵-۱۶ - عصر تذكرة و منبع لردە آنادۇلى دە على شيرنوايى گە ببواسطه ايزداش ليك قيلگن ۳۵ گە يقين شاعر حقيده معلومات موجود. ناملىرى ذكر ايتيلگن شاعرلر نوايى دېوان لرىنى شخصاً اوقيشگن و ببواسطه نظيره يازيشگن. اېندى بو بابده گى ايريم حادثه لرىمىزنى بيان قيلسك:

۱- اولاً، ايتيش لازم كه، بيز نوايى گە نظيره دېگنيمىز شعرلر بيرارته نظيره مجموعه سيدن آلينگن اېمس، شونينگ دېك، اېسكى منبع لردە گى بير نېچە غزلىنى حساب گە آلمه گنده، بو باره ده بيرارته هم معلومات اوچرە مەيدى.

شونینگ دېک، بيز نظيره دېب حسابله ياتگن مذکور شعرلرده نوایی نینگ اسمی هم قيد اېتيلمه گن. فقط گينه محیی نظيره لریده نوایی اسمی تیلگه آینه دی.

۲ - آنه دؤلی شاعرلری نوایی دن تاثیرلنیشگن و اونگه نظيره يازیشگن. نظيره يازیشده بعضاً ادبی عنعنه چېگره لریدن اؤتیب، شکل و مضمونده هم تکرارگه یؤل قویشگن. بعضاً شاعرلر نوایی شعرلری نینگ مطلع سینی عیناً قه یتریشگن.

۳ - اکثریت آنه دؤلی لیک شاعرلر نوایی نینگ شعرى مهارتی گه چېکسیز حیرت و محبت حسی ایله اونینگ غزل لریگه نظيره يازیشگه احتیاج سېزیشگن. نوایی قیسقه بیر مدت فارس تیلیده قلم تېبره تگن نظامی، خسرو دهلوی، حافظ و عبدالرحمن جامی سینگری اوستاذ صنعت کارلر صفیدن جای اېگلگن.

۴- نظيره لرده قافیه و ردیفلر نینگ مهم بیر عامل اېکن لیگی کوزه تیلده دی. شاعرلر دستلب نوایی تامانیدن قؤل له نیلگن آریگینال ردیفلی غزل لرگه اېنگ کؤپ مراجعت قیلیشگن.

۵- نظيره يازیش مقصديه تئلنگن شعرلردن انگلشیلده دی که نوایی تورکی تیل نینگ موسیقه سی و بیحد آهنگدارلیگی نی نازک حس اېتکن نتیجه ده آنادؤلی شاعرلری اونینگ شعرلریده گی موسیقی لیککه توله مفتون بولیشگن.

۶- نوایی شعرلری گه نظيره يازیشده شاعرلر ایکی اصولده ایش کوریشگن. بعضی لر شعرلرده گی تشقی توزیلیش (شکل) بیلن بیرگه ایچکی کورینیش (مضمون) نی هم اؤزلشتیرگن، باشقه لری اېسه، شکل نی آیب، اما ایچکی قوریلیش نی باشقچه غایه و ینگی معنا بیلن بای اېتیشگن. مثلاً، محیی، محبی، ابن کمال و جامی لر نوایی گه هم شکل، هم معنی جهتیدن نظيره

باغله گنلر. شونينگ دېك، بو شاعرلر نينگ ياپهسى گه نوایی تائيرى گه بېر يليب، ايجادى فكرلشده اونينگ سايه سايده قاليشگن. احمد پاشا، نجاتى، خيالى و فضولى اېسه نوایی گه شكل تامانيدن اېريشگن، اۇز شعرلر ينى مضموناً باييتگن لر و اۇزى گه خالصلىك لرنى هم نمايان اېته آگنلر.

۷- بىر نېچه شاعرلر نينگ نوایی شعرلر ينى اۇقيمه گن ليك لرى احتمالى نى نظيره ده توتگن حالده وزن و قافيه ده گى اۇخشش ليك بيلن كفايه لنمه ي بيز، مضمون اۇخشش ليگى نى هم قيدير ديك. بو اېسه، نظيره ده تشقى توزيليش بيلن بىر قطارده ايجكى تركيبى نينگ هم مهم اېكنليگى نى كورسته دى.

۸- اۇرته آسياده گى توركى ادبيات نى، خصوصاً، نوایی نى اۇرگه نيش باره سى ده ۱۶ - عصر تذكره چيليك لرى نينگ فعاليتى تحسين گه سزاوار. اينيقسه، عاشق چلبى نينگ "مشاعر الشعرا" سى بيلن گېلى بالولى عالى قلمى گه منسوب "كُنُهْ الاخبار" اثرى نينگ تذكره قسمى و "مناقب هنروران" ناملى قيمتلى اثرلر يده اۇرگه نيله ياتگن موضوع بيلن باغليق كۇپلېب ينگى معلوماتلر موجود.

شونده ي قىليب، نوایی نينگ ۱۵-۱۶ عصر آنه دۇلى شاعرلر ي گه تائيرى حقيده گى فكرلر اۇز تصديغى نى تاپگن و بو باره ده گى تصورلر ينه آيدين لسه دى. ۱۵ - ۱۶ عصرده گى مشهور شاعرلر يميز نوایی نى و اونينگ غزل لرينى جوده يخشى بيلگن ليك لرى معلوم بۇلدى. اصليده، هر قنده ي بىر شاعر نينگ بوبوك ليگى نى كورستووچى اساسى ميزان لردن بىرى اونينگ اثرلر ينى اۇقيدىگن كىتابخوان لرنينگ سويه سى و سانى دير. بونى اېسكى عنعنه نقطه نظريدن ايتهدىگن بۇلسك، اگر بيرار شاعر عالى طايفه شاعرلر تامانيدن اۇقيب، معقول كۇريلسه، نظيره باغلسه و حتى نظيره باغله گن شاعر

هلی حیاتده بۇلسه، بویوک شاعرلر تامانیدن اونگه تقلید قیلینسه، بو شاعر زمانیدن ایلگری لب کبتگن حسابلنهدی. معلوم که، نوایی نینگ غزل لری تیریکیلیک چاغیده یاق باشقه بیر جغرافیه ده تئیلگن و او بیرده اؤز دوری نینگ یبریک شاعرلری تامانیدن اعتراف ایتیلگن.

عاشق چلبی نینگ فکریچه، نوایی نینگ ۳۳ غزلی بایزیدگه یوباریله دی و اولرگه نظیره یازه آله دیگن استعداد صاحبی ایزلنهدی. نهایت، بو وظیفه دورنینگ اولکن شاعری احمد پادشاگه تاپشیریلهدی.

شاه شاعر اونی (فاتح سلطان محمدخان) نینگ دېوانیده جمیع ۷۲ غزل بۇلسه، اولردن ۸ ته سی نینگ اساسی متنی نوایی نی اېسلته دی. مثلاً، او قوییده گی نظیره ده، اینیقسه، مطلع ده نظیره نویس لیک عنعنه سی نی چېکینه دی و بعضی کیچیک اؤزگیشلر بیلن نوایی نینگ بیتنی تکرارله دیدی. ایکی مطلع آره سی ده گی یگانه فرق: ۱- مصرعه ده "لب خندان" اؤرنی گه "لب جانان" و "احتراز اېتگه ی" بیرقیمی اؤرنی گه عین معناده کېلگن "سقینور" فعلی نینگ تنلنگنی دیر. ایکینجی بیتلرده هم اؤخشش لیک، یعنی هر ایکی شاعر هم کؤنگلول لری گه ییکان لازم لیگی نی تیل گه آله دی. تورتینچی بیتده گی فکرلر هم مشترک. ایگله شاعر هم "پیر عشقی" ده "سرنینگ پنهان" بؤلشی ضرور لیگی نی تاکیدله دیدی لر.

نوایی

قاچدیک اول کؤزدین انگا کیم اول لب خندان کېره ک،

احتراز اېتگه ی بلادین هر کیشی گه جان کېره ک.

آدنى

قامتین یاد اېتمز آنه کیم لب جانان گېرهک

سکینور لآبد هوا دن هر کیمی کیم جان گېرهک

آدنى نینگ نظيرهلری نوایی غزلی بیلن هر جهتدن اؤخشش. افاده اصولی،
قافیة و مضمون نقطه نظریدن اولر آرهسیده فرق یوق لیگی کوزه تیلهدی.

نوایی

نېچه بۇلعهی زخم لیغ کۇنگلیم نی محزون ایله مک،

زخم قانیدین کوزوم یاشدین جگرگون ایله مک.

آدنى

ای جفاجو خاطر و دردیله محزون ایله دون

زخم سینهم دین کوزوم یاشون جگرگون ایله دون

نوایی نی یقیندن تنیگن و اونینگ مناسب دوام چیسى بۇلگن
شاعرلردن ینه بیرى آدنى تخلص لی محمود پاشا دیر. عاشق چلبی آدینینگ
مهم بیر خصوصیتی- نوایی بیلن مکتوب یازیشیب تورگنیدن بحث
یوریتهدی. بو اېسه بیزگه نوایی نینگ یاش بۇلیشى گه قره می عثمانلی تورک
دولتی نینگ مشهور کیشی لری بیلن خط یازیشیب تورگن همده آنهدولی ده
جوده اېرته مشهور بۇلگن لیگی نی انگلته دی. گیلی بالولو عالی هم بو آرده

عاشق چلبی بیلن هم فکر. ایگی شاعر شعرلری سالیشتیریلگن ده آدنی نینگ هم نوایی غزل لریگه نظیره یازگن لیگی گه گواه بوله میز. اونینگ نوایی شعریتیدن یخشی خبردارلیگی نی کورستووچی اینگ مهم دلیل لردن بیری قوییده گی نظیره لر دیر.

نوایی

گلشن کویینگ دین ایرو باغ رضوان نی نبتای،

باشیمه گر گل ساچر سبن سیز گل افشان نی نبتای

آدنی

گل یوزین دین ایرو دوستوم، گلستانی نیلیریم

سبن سیز ای آرام جان، جان جهانی نیلیریم

نوایی و آدنی، نوایی و نظامی آره سیده کوزه تیلگن اوخشش لیک لریدن و نظیره لریدن انگله شیلگنیچه، نوایی شعرلری آنه دؤلی گه تذکره لر کورستگن سنه دن آنچه آلدین راق کیریب کپلگن.

بو حالتده نوایی و اونینگ آنه دؤلی شاعرلری گه تاثیر نی ایگی علیحده دورگه بؤلیب تدقیق ایتیش لازم. بیرینچی دور فاتح سلطان محمدخان (آدنی) زمانی بؤلیب، بو دورده نوایی گه نظیره یازگن شاعرلر آونی، آدنی، نظامی، سینان پاشا بؤلیب، بو دور ۱۴۶۰-۱۴۸۰ ییل لرینی اؤز ایچی گه آله دی. ایکینجی دور بایزد ۲ حکمرانلیگی ییل لری دیر. اونینگ مرکزیده نوایی یوبارگن ۳۳ غزل و اولرگه نظیره بیتگن احمد پاشا توربیدی. بو دور

۱۴۹۰ يىل لردن كېيىنگى يىل لرنى اۆز ايچىگە آلەدى. بايزيد ۲ دوريدە نوايى گە بۇلگن اعتبار فاتح دورىگە نسبتن انچه كوچلى بۇلگن. چونكه ايلك دورده نوايى اېندى شهرت قازانه ياتگندى، بايقرا و نوايى دۇستانه مناسبت لرى ھلى مشهور بۇليپ اولگورمه گن اېدى.

ايكئىنچى، يعنى "بايزيد۲ [ايكئىنچى بايزيد] و اوندىن كېيىنگى دورده" اېسە، نوايى غزل لرى و "خاص اسلوبى" نىنگ نظيره ھمدە تقليد يۇلى يىلن آنەدۇلى دە تىنلششى دە بعضى شاعرلر نىنگ فعال بۇلگن ليگى انگلە شيله دى. بولر: احمد پاشا، جعفر چلبى، فضولى، محبى، ابن كمال، لامعى، كتابى، جمىلى، بصيرى، محبى و باشقەلر.

نوايى نىنگ آنەدۇلى دە اعتبار قازانىشى دە كتە حصە قۇشگن شاعر، شېبە سىز، احمد پاشا دىر. نوايى نىنگ "بويورتمە" غزل لرى يىلن علاقە دار روايتلر لطيفى دن كېيىنگى تذكرە لردە تىل گە آلىنەدى. عاشق چلبى و خينالى زاده نىنگ روايتلرى گە كۆرە، نوايى نىنگ ۳۳ غزلى گە نظيره يازيش اوچون سلطان بايزيد نىنگ فرمايشى يىلن احمد پاشا گە بېرىلەدى. خينالى زاده نىنگ تاكيدلششچە، احمد پاشانىنگ نوايى شعرلرى يىلن تىنشىووى، خصوصاً، ۳۳ غزلى گە نظيره باغلىشى اونىنگ "اسلوب شعر خوب و طرز گفتار مرغوب"^{۳۰} بۇلششى گە كوچلى تاثير اۆتكزگن اېدى.

گېلى بالولو ھالى معلومات لرى اېسە مير على شير نوايى نىنگ غزل لرى شھريار ھالى ھمت سلطان بايزيد گە يوباريلگن و او "تتبعنى احمد پادشاگە امر ايلەگنى" نى ينە بير بار تصديق لەيدى.^{۳۱}

^{۳۰} خيناليزادە، اۈشە اثر، ۱۳۵.

^{۳۱} گېلى بالولو ھالى، اۈشە اثر، ۱۳۲.

تدقیقات جریانیده انیق لیشیچه، احمد پاشا دېوانی ده گی ۳۴ غزل نوایی گه نظیره صفتیده قلم گه آلینگن دیر. شونینگ دېک، ۳۳ غزل آنه دؤلی گه ایلک مرته بصیری تامانیدن کبلیتیریلگن بؤلیش احتمالی موجود... بو بیل لرده نوایی نینگ آنه دؤلی ده تنیلگن لیگینی جعفر چلبی نینگ نظیره لریدن هم بیلسه بؤله دی. زېرا، جعفر چلبی هم شاعر بؤلیب، نوایی گه بیر نچه نظیره یازگن. جامی و نوایی اثرلری نینگ بو بیل لرده آنه دؤلی گه کبلیگنی تصدیقلاوچی ینه بیر دلیل بایزید ۲ و جامی نینگ اوز ارا یازیشمه لری اېدی. منه شو مکتوب لشوو نتیجه سیده جامی کلیاتی بیلن بیرگه نوایی شعرلری نینگ هم آنه دؤلی گه کبلیگن بؤلیشی احتمالدن بیراق اېمس. زېرا، یوقاریده تاکیدلنگن مکتوب لشمه لر هم ۱۵- عصر نینگ سؤنگی چارگیده یوزه گه کبلیگن. خلاصه صفتیده، اساساً، بایزید ۲ دوریده هرات و استانبول آره سیده جوده یقین علمی - مدنی علاقه بؤلگن لیگینی همده استانبول گه هم جامی نینگ، هم نوایی نینگ اثرلری کبلیب تورگن لیگی نی یتیش ممکن. احمد پاشا گه کبلیگن غزل لر بصیری تامانیدن یاکه خودی شو بیل لرده باشقه لر تامانیدن کبلیتیریلگن بؤلیشی ممکن.

احمد پاشا آنه دؤلی ده علی شیر نوایی دن انچه آلدین مشهور بؤلگن بؤلسه - ده، نوایی نینگ احمد پاشا گه تاثیرى انکار قیلیب بؤلمس حالت دیر. بونینگ اېنگ اچیق دلیلی تکرار - تکرار نظیره یازگن نوایی نینگ "آن انگا"، - "آن ایله بحث" و باشقه ردیفالی غزل لریگه احمد پاشا نینگ نظیره لر یتیشی دیر. منه بو بیتلر هم مذکور فکر نینگ بیر دلیلی دیر:

نوايى

اول پرى پىكركه، حيران بۇلمىش انس و جان انگا

كىم كه حيرانى اېمس، مېن تېلبه من حيران انگا

احمد پاشا

نى كېتىر دور بو كه اۇلمىش زلف مشك افشان انا

نېچه ريحان دور خطى، كىم قالمىشىم حيران انا

جعفر چلبى نىنگ نوايى نى قنچه ليك بيلگن ليگى نى انىقلىش اوچون
اولر نىنگ غزل لر نى اۇز ارا قياسله ديك و اونىنگ نظيره يازه ديگن درجه ده
نوايى نىنگ يخشى بيلگن ليگى كه اقرار بۇلديك. بو ايكي شاعر آره سیده گى
علاقه نى كۇرسه تيش اوچون بير نظيره كېلتيره يليك:

نوايى

مېن دىن اول چاپك نىنگ، اى پىك صبا، ميدانين اۇپ،

كۇيىگه باشيم نيازىن بيتكوريب، چوگانين اۇپ.

جعفر چلبی

دست بازی ایدرک، لعل گهر افشانین اؤپ

فُرصت اهل و بزمیش اېکن بیردم اول آدم جانین اؤپ

خلص، بو ایکی شاعر شعرلری آره سیده نه فقط تشقی شکل، بلکه معنا، مضمونی و افاده یولی جهتیدن هم اؤخشش لیک لر موجودلیگی روشن لشدی.

فضولی نینگ نوایی دن تاثیر لیشی، احمد پاشانینگ نوایی دن الهام لیشی قدر اهمیت لی بیر موضوع دیر. لطیفی و باشقه تذکره چی لر هم فضولی نی "نوایی اسلوبی گه یقین" صنعت کار صفتیده تعریف لشگن. جمله دن، لطیفی فضولی حقیده: "نوایی اسلوبی گه فوق العاده اؤخشش گؤزهل و عجایب اسلوبی بار"^{۳۲}، دېدی. فضولی شعریتی نینگ نوایی گه یقین لیگی حقیده گپیررکن احمدی فضولی نینگ تورکچه شعرلری "نوایی آیین" دیر، دېدی. عبدالباقی گل پینارلی نینگ ایتیشیچه فضولینی اېنگ کؤپ تاثیر لنتیرگن شاعر نوایی دیر"^{۳۳} در حقیقت، قوییده گی کی بییت لر هم بونی تصدیقه ییدی:

نوایی

نېگه کؤرگوزدی ساووغ آهو سریغ رخسار صبح،

گر نهانی مهری دین مېن دېک اېمس بیمار صبح.

^{۳۲} رضوان جانیم، اؤشه اثر، ب ۴۳۵.

^{۳۳} عبدالباقی گل پینارلی، فضولی دیوانی، انقره، ب ۱۳. ۱۹۷۵.

فضولی

گون دېگول هر گون بیر آی مهریله گوگسون چاک ایدوب
تازه - تازه داغلر دور کیم کبلر اظهار صبح

علی شیر نوایی شعرلری دن خبردار بؤلگن شاعرلردن ینه بیر
کمال پاشازاده دیر. ایزلەنیش لریمیز آنه دؤلی شاعرلری ایچیده نوایی دن
اېنگ کؤپ تاثیرلینیب نظیره لر بیتگن ایجاد کار کمال پاشازاده اېکن لیگینی
کؤرسته دی. مثلاً:

نوایی

سرونینگ سایه سی ده باده ی گلفام گېره ک،
بؤلدی چون ایکی سی بیر سرو گل اندام گېره ک.

کمال پاشازاده

سایه سرو ده جام می گلفام گېره ک

اولجک بو ایکی بیر سرو گل اندام گېره ک

۱۵-۱۶ عصرده نوایی ایجادیدن تاثیرلنگن یاکه اونینگ شعرلری بیلن
تئیشیب، نظیره لر یازگن عاشق شاعرلردن بیرى محبوبی دیر. اونینگ
نوایی گه بغیشلب ۲۵ گه یقین غزل یازگن لیگی شاه - شاعرلرینینگ نوایی گه
نظیره یازیش عنعنەسی نینگ دوام اېتگن لیگینی کؤرسته دی.

نوایی

نالەنی ھر نېچە کیم ابل دین نھان ایلر کۈنگیل،
سېنی ساغینغاچ ینە بی خود فغان ایلر کۈنگیل.

محبوبی

دردِ ھجرانی شھا گرچه نھان ایلر گونول

ایلی وصلون آنی جک وای که فغان ایلر گونول

۱۶عصر عثمان لی شیخ الاسلام لریدن بیرى بؤلگن مُحیی، نوایی
ایجادياتی نی جوده یخشی بیلگن... نوایی و مُحیی نینگ شعرلری
قیاس لنگنده اېسه اولر آرەسیده اۇخشش لیکلر درآو کۈزگە تشلنەدی.
شونینگ دېک، مُحیی، نوایی گە نظیره یازگن شاعرلر آرەسیده مھم موقع گە
اېگە. چونکہ، محیی برچه نظیره لریدە اونینگ اسمی نی ذکر قیلەدی و
آچیقچەسی گە تقلید قیلگن لیگی نی اعتراف اېتەدی. مُحیی نینگ نوایی
ایجادیدن تاثیرلنگن لیگینی قوییدەگی نظیره دن بیلپ اّسە ھم بۈلەدی:

نوایی

اول پریش کیم بۈلیب مېن زار و سرگردان انگا،
عشقی دین عالم منگا حیران و مېن حیران انگا.

مُحیی

لعل جانبخشین که گېلمیش خطّ سبز ای جان انا

اول مسیحا دور، خضر اؤلמוש مگر مهمان انا

جامی و نوایی نی یخشی بیلگن همده شعرلری گه نظیره یازگن شاعرلردن
ینه بیرری لامعی چلبی دیر... لطیفی گه کؤره لامعی، نوایی نینگ "فرهاد و
شیرین" ناملی داستانی نی آنه دؤلی تورکچه سی گه اؤگیرگن.

لامعی دېوانی نی نوایی غزل لری بیلن قیاسلش هم بو فکر نینگ
تؤغر یلیگی نی تصدیقله یدی.

نوایی

گلشن کؤیینگ دین ایرو باغ رضوان نی نبتای،
باشیمه گر گل ساچر، سېن سیز گل افشان نی نبتای.

لامعی

مست دیدارون اولن جنت و رضوانی نی دیر؟

سیر رخسارون ایدن صحن گلستانی نی دیر؟

جَمیلی هم نوایی دن الهام لگن شاعرلردن. لطیفی اونینگ نوایی
 غزل لریگه قافیهمه - قافیهمه نظیره یازگن لیگی نی قید ایتهدی. عالی، نوایی
 اسلوبیده شعر یازگن لر آره سیده، جمیلی ماهرلریدن بولیب، ینگی مضمونلی
 شعرلر بیتگن لیگی، نوایی گه نظیره لر بیتیب، اونینگ ادبی - ایستتیک تاثیر
 دایره سیدن چیت گه چیقهمه گن لیگی نی تأکیدله یددی.

نوایی

نطقی جان بېرمک قیلور اول لعل خندان بیرله بحث،
 راست عیسی دېک که قیلغهی آب حیوان بیرله بحث.

جَمیلی

ای پریش لبلرین له آب حیوان قیلدی بحث

گؤیا کیم عیسی ایله جسم بیجان قیلدی بحث

آنهدولی ده گی نظیره نویسلر آره سیده نوایی بیلن شخصاً کوریشگن شاعر
 بصیری اېکن لیگی کؤپچیلیککه معلوم. نوایی شعرلرینی آنهدولی گه ایلك
 مرته آلیب کېلگن هم بصیری بؤلگن لیگی نی لطیفی وخنالی زاده بیر آوازدن
 اعتراف اېتیشگن. اونینگ ایریم بیاض و مجموعهلرده اؤرین آلگن
 غزل لرینی نوایی شعرلری بیلن قیاسلب، ایکی شاعر آره سیده گی
 اؤخشش لیک لرنی انیقش گه مؤفق بؤلدیک.

نوايى

كۈنگىل لرنالەسى زلفونگ كەمىدىن ناگەھان كۈرگەچ،
اپرور انداق كە قوش لرقىچقىرىشگەى لرايلان كۈرگەچ.

بصيرى

بۇلورسن چەرەمىن رنگىن چەمىندە زعفران كۈرگەچ،
كەرمىدىن سەنورم دوشموشدورور ھەر يېردە قان كۈرگەچ.

۱۶عصرىنىڭ مشهور دېنگىزچى لرىدىن بىرى بۇلگن سىدەلى رىيس "كاتىبى"
ھىندوستان گە سىياحت چاغىدە چىتاي توركچەسىنى اۋرگەندى و بو تىلدە
مھارت بىلەن قەلم تېبەرەتەدى. بو شعرلىرى اوچون ھەمايون شاھ اونگە "مىر
ەلى شىر ئانى" عنوانىنى بېرەدى. شاعرىنىڭ چىتاي لەجەسىدە يازىلگەن
موجود ۲۲ تە غزلىنى نوايى شعرلىرى بىلەن قىياس لەگەندە، ھەم شەكل، ھەم مەنا
- مەزمون جەھەتتەن عىنئاً اۋخىشلىك لەرگە دوچ كېلىندى. سىدەلى
رىيس نىنگ ۲۲ غزلى دن ۱۴ تەسى نوايى گە نەزىر طرزى دە قەلم گە آلىنگەن.

نوايى

عاشق بۇلدىم، بىلمەدەم، يار اۋزگەلرلە يار اېمىش،

الله - الله عشق ارا مونداق بلالار بار اېمىش.

کاتبی

اول صنمینگ دردِ عشقی سنه ای دل یار اېمیش،
مېن سېنین حالین گه رشک ایتیم نی ذوقینگ بار اېمش.

زلف یاری وصف اېتپ قیلدین معطر عالمی،
کۆرسه ایتور دی نوایی، کاتبی عطار اېمیش.

یوقاریده ذکر اېتیلگن ایجادکارلر نوایی نی جوده یخشی بیلگن، همده اونینگ بیر نېچه شعرلری گه نظیره لر یازگن، افاده اسلوبی، مضمون و تخیل نقطه نظردن نوایی تاثیریده قالگن بۆلسه لر، قوییده گی شاعرلر مضمون و اسلوب جهتیدن نوایی دن نسبتاً آزرارق تاثیرلنیشگن و بویوک شاعرینینگ جوده مشهور بعضی غزل لریگه نظیره یازیش بیلن کفایه لنیشگن...

۱۵ عصر ایکنچگی یریمی گه منسوب ممتاز ادبیات نینگ مشهور و کیلی بۆلگن نجاتی اوز دوری نینگ باشقه شاعرلری کی نوایی شعرلرینی سېویب مطالعه قیلگن و اولردن بعضی لری گه تتبع بیتگن.

نوایی

کۆنگلوم آلدی بیر پری پیکر ملک سیما بیگیت،

کیم بنی آدمده اونداق بۆلمه میس پیدا بیگیت.

نجاتى

آلدى كۇنگلوم بير پرى پىكر مَلَك سىما يىگىت،

قصد دىن ايتى مدد هې اول بُت ترسا يىگىت.

اصولى هم اۇزىنى نوايى گە ايزداس دېب بىلگن. ايكى شاعرنىنگ
شعرلىرى اۇز ارا قىاس لنگندە، اصولى نىنگ نوايى گە يازگن نظيره لرى نىنگ
سانى نسبتاً كۆپلىگى معلوم بۇلدى. بوندن تشقرى نوايى نىنگ بعضى
غزل لرىگە آنە دۇلى دە بيرىنچى بۇلىب نظيره يازگن شاعرلر قطارىدە اصولى
هم بار:

نوايى

فلک نیلوفرى دن چشمه ی مهر بۇلدى گر پىدا،

يوزىنگدە نیل دىن اول چشمه قىلیمش نیلوفر پىدا.

اصولى

وجودِ مطلقین بحرى نى موجى کیم ایدر پىدا،

انالحق سِرِّى نى سويلر اگر مخفى اگر پىدا.

هم شاعر، هم تذکره‌نویس عاشق چلبی نوایی‌نینگ اېنگ تنيقلى محب‌لریدن اېدی. "مشاعر الشعرا" تذکره‌سیده‌گی شعرى نمونه‌لر بیلن تۆله تصدیق‌له‌یدی. مثلاً، او سانى‌دن سۆز يوروتر اېکن، شونده‌ی دېدی: حقیر بورسده يشه‌ياتگنده، بير گل استانبول‌گه کېلديم و بير دیدارلشوو تاثیریده بې اختيار نوایی‌دن منه بو بيتنى اۇقيديم:

تکلف هر نېچوک صورت‌که بۇلغەى آندين آرتوق سېن،

سېنى جان دېرلر، اما بې تکلف جاندين آرتوق سېن.

چلبی تذکره‌سى‌نينگ باشقه بير اؤرنیده شېرى دېگن شاعر حقيده سۆز يوريتتر اېکن، نوایی "نظم و نثرده شعرانينگ نظيرى و بشيرى اېدی"، دېیدی.^{۳۴} شونينگ‌دېک، سفالى تخلصى شاعرنى تعريف‌لب: "بو جمله ايله شعرده تقى امير على شير اېدی و سفالى دواتی‌ده تيککن شاهى خامه‌خشک دين، معنا گل‌لری و خيال قرنفل‌لری‌دين غنچه‌لر دم‌بسته و سنبل‌لر دلگیر اېدی"^{۳۵} - ديه سفالى‌نينگ قهرمان‌ليگی و شاعرليگی‌نى على شير‌گه اۇخسته‌دی.

نوایی

نى صنعونگ دين عجب يوز مينگ جهان بۇلماق ينه پيدا،

نى ملكونگه خلل يوز مينگ جهان دېک بۇلسه ناپيدا.

^{۳۴} عاشق چلبی، اؤشه اثر، ب ۸۲۶.

^{۳۵} اؤشه اثر، ب ۵۴۰.

عاشق چلبى:

حباب آسا اۇلندن عشق ايله دلده هوا پيدا،

سوئر مى يېرىنه ساقى غم بنه پياپى دا.

اۆز دورىده انچه مشهور بۇلگن قلم صاحبلرى دن بىرى خيالى دىر.
دهوانى ده او تۇرت اۋرىنده نوايى حقيده تۇخته لىب، اونگه احترامى نى
بىلدىرگن، بىتلردن بىرىده اوستاذ دېب بىلگنى ايگى شاعردن بىرى نوايى
اپكن ليگىنى تاكيدلەگن:

سۇنره گلدىمسه نجاتى ايله نوايى دىن نه اولاً،

خار اول سر زند از شاخ و بعد از خار گل.^{۳۶}

نوايى

قاچدىك اول كۈزدىن اونگه كىم اول لب خندان كېرەك،

احتراز ايتگه مى بلادىن هر كىشى گه جان كېرەك.

خيالى:

چون قانىم ايچتى بنه لب دلستان گېرەك،

اولمز بېيم جريمه بنه قانه قان گېرەك.

^{۳۶} ح. ترلان. خيالى ديوانى. استانبول: ب ۳۸. ۱۹۴۴

نوایی گه نظیره باغله گن ایجادکارلر صفیده بختیی هم بار. ای. خ. ایرتلان
 بختی نی «ایکینچی بایزید دوری نینگ نوایی سی» صفتیده تعریفله دیدی. ^{۳۷}

نوایی

سپنی کۆرگچ دبر ابدیم بیر خوش زمانیم بار اېمیش،
 الله - الله نې بلا باطل گمانیم بار اېمیش .

بختی:

پادشاهیم دوریده بیر خوش زمانیم بار اېمیش

برچه خوف و هم خطر دن کۆپ امانیم بار اېمیش

علی شیر نوایی تورک شاعرلری نظریده بی نظیر ایجادکار اېدی. شو باعث،
 او احمد پاشا بیلن بیر قطارده فاتح سلطان محمد، جعفر چلبی، محمود پاشا،
 بیرینچی سلطان سلیم، قانونی سلطان سلیمان، کمال پاشازاده، محیی، خیالی،
 باقی، یحیی، نادم و شیخ غالب کبی شاعرلر اوچون چینه کم اوستاز مقامیده
 بؤلگن. عاشق چلبی نینگ اعترافیچه، احمد پاشا بیر نظیرسیده نوایی نی
 یوکسک سۆز لر بیلن تعریفله دیدی و شعریت ملکی نینگ شهنشاهی دیدی.

شونده ی قیلیب، نوایی مذکور عصرده مهارت بائیده تېنگسیز درجه گه
 اېریشه دی. نوایی نینگ بی بها ادبی میراثی قیسقه مدت ایچیده کېنگ
 یاییلیب، عثمانلی شاعرلر نینگ چغتای چه شعرلر یازیشی گه و
 کتابخوان لر نینگ اونینگ شعرلرینی یخشی توشونیشلری اوچون یره تیلگن
 لغتلر توزیش گه سبب بۆلدى. شو بیلن بیر قطارده اونینگ اثرلر دن نمونه لر
 بېریلگن مخصوص لغتلر توزیله باشلندی.

^{۳۷} ای ه - اېرتیلان. لطفی دیوانی. استانبول: ب، ۲۸. ۱۹۶۰.

خاتمه

مذکور اثرده اولوغ شاعر، ادیب، عالم و دولت اربابی علی شیر نوایی نینگ ترجمه ی حالی، ایجادى فعالیتی، مدنیت و صنعت جبهه سی ده گی سعی و حرکت لری خصوصیده امکان درجه سیده بحث یورتیلدی.

نوایی نینگ سهر قیره مېرائی نی تدقیق قیلیش كۆپ مساله لرنی، جمله دن، دهّا صنعت کار یشب ایجاد اېتگن اؤشه دور اجتماعى، مدنى و ادبى محیطى نی، نوایی شعریتى نینگ فارسى شعریت بیلن علاقه دارلیگی، اونینگ استادلری همده زمانداشلىرى گه قرهش لرینى، ادبى ژانرلر تكاملی و مهارت یؤل لری كبی لرنی اؤرگنیش گه امکان بېره دیگن اؤزى گه خاص منبع دیر. اولر نینگ همه سی نی بیر یاکه ایكى كتابده یاریتیش نینگ البته علاجى یۇق. شونینگ اوچون بیز اولردن ایریم لرنی نی امکانیمیز درجه سیده تدقیق و تلقین قیلیش گه حرکت قیلدیک.

خۇش، نوایی کیم؟ فقط اولوغ شاعر می؟ کیشی لیک مدنیتی گه قنچه لیک فایده کپلتیردی؟ مختصر شکلده بۆلسه - ده کتابدن شو و شونگه اؤخشش سوال لرگه جواب تاپیش ممکن.

نوایی تورکی مدنیت نینگ اویغانیش دوره ده گی ممتاز سیمالریدن بیری دیر. او اؤزى تولد تاپگن صنعت و ادبیات گه بېشیک بۆلگن هراتده مدنیت، صنعت، علم - فن گه حامی لیک قیلدی، تیل و ادبیات نی رواجلنتیریش گه بوتون کوچ - قوتى نی بغیشله دی.

نوایی نینگ بدیعى ایجاد عالمیده گی بویوک لیگی اونینگ تیریک لیگیده یاق علم و صنعت اهلی تامانیدن بیر اوازدن اعتراف اېتیلگن اېدی. اولوغ شاعر

اېسه توركى تېلنى ادبى تېل درجەسى گە كۇتارگن ليگى، بوتون توركى زبان اېلت و قوملرنى بىر بىرق آستيدە بىرلشتىرگن ليگىنى فخر بىلن سۆزلەگندى.
 نوایی هرات ادبى مکتبىدە يېتوك استاذ دير. اونىنگ مثنوى، غزل كىبى صنعت ادبيات ساحەلرى تامانيدن يىنگى بىر يۇنەلش و اسلوبدە رواجلندى.
 اولرگە توركى روح حاكم ليك قىلدى.

نوایی توركى تېل و ادبياتى گە جان بغيشلەگن روح اوفلەگن بىر سيما.
 اۆز افادەسى بىلن ايتەديگن بۇلسك، عقلنى تىنگىيدن باشلب بارليغىنى
 توركى تېل و توركى نظمى كېنگ كۆلمدە تىتىش و ترقى تاپتىرىش
 ايستەگى اېگەلەگن اېدى. بلكە نوایینى نوایی قىلگن حقيقتىنىنگ بىرى
 هم انه شو دير.

معلوم كە، نوایی يشەگن زماندە ايكى آيرى ادبى تېل فارسى و توركى
 تېل موجود بۇلسە- دە، ايكىنچى تېل گە اعتبار كم اېدى. تۇغرى، عطار،
 سعدى، سلمان، خسرو، حافظ، كىبى بويوك شاعرلر محنتى طفيلى فارسچە
 بوتون شرقنى اۆز تصرفى گە آلگن، عربلر هم ، توركلر هم اۆز تېل لريدە
 شعر يازيش اۇرنى گە فارس تېلىنى افضل كۇرىشگن اېدى. شوندى قىلىپ
 بويوك شاعرلر تمثاليده فارس تېلى چۇقى گە چىقركن، توركى تېل اېسه، بىر
 - ايكى شاعرلرنى حساب گە آلەمسك، آبرو - عزتلىرى اونچە ليك يوقارى
 بۇلمەگن قلم اهللرى فايدهلنگن تېل بۇليب قالگن اېدى. اوستى گە-
 اوستك، بو تېل گە منسوب بىر قنچە شاعرلر هم اۇرتە آسيا، هم آنەدۇلى دە
 توركى تېلنى ضعيف، غريب، و شعر تېلى بۇلە آلەمىدى دېب حسابلر، بحث
 - مناظرەلردە بو كمسيتيلىش لرگە تسليم بۇلگن اېدىلر. منە شو سببىدن هم
 نوایینى و اونىنگ توركى تېل اوچون قىلگن خذمتلىرىنى يىخشى انگلب،
 چوقورراق حس قىلىش اوچون شاعر يشەگن اجتماعى جمعيتنى يىخشى

بیلیش کبرهک. چونکه او یشه گن جای فارس مدینتی و ادبیاتی نینگ اپنگ اهمیتلی مرکز لریدن بیرى بؤلگن هرات شهری ابدی.

تېمورى لر دوریده هراتده تورکی تیل نی نوایی هم اثرلری بیلن، هم قره شلری بیلن کونده لیک حیاتگه مؤفقیتلی طرزده تطبیق اېته باشلیدی. عجباً، نوایی نینگ بیر اؤزی تورکی تیل نی کونده لیک حیات گه قنده تطبیق اېته آلهدی؟ بو موضوع اوستیده هم بیر آز تۇختلیب اؤته میز.

اؤرته آسیاده نوایی گه قدر تورکی ده شعر یازگن شاعرلر و توزیلگن دېوانلر سانى سناقلى اېکن، قیسقه مدتده تۆرته تورکی دیوان، آلتی ته داستان نی یره تیب نظامی، خسرو دهلوی، حافظ، جامی لردېک شاعرلر بیلن بېلشه آیشدی؛ "محاکمة اللغتين" اثری ده تورکی تیل نینگ فارسچه دن گۆزهللیگی نی و بو تیلده هم چیرالی شعرلر یازه آیشنی اثباتلشی، تورکی زبان یاشلر بیلن یوزمه — یوز اوچره شیب، بیر آز قیینچیلیک بؤلسه هم اورلرنی اؤز تیل لریدن فایده له نیش گه چارلشدی؛ تورکی تیل ده بیتلگن و بیر مکتب ماهیتی گه اېگه "مجالس النفايس" تذکره سی، عموماً، برچه اثرلری بیلن تورکی خلق لرنی بیرلشتیریش آرزوسیده بۆلیب، بونی عمل گه آشیریش یۆلیده گی فعالیتلری بیلن بی تکرار نمونه حسابلنده دی.

اېنگ اهمیتلی سی، بو ایشلر نینگ برچه سی نی او اؤزینی کؤرسه تیش اوچون اېمس، بلکه یورت و ملت گه بوتون وجودی بیلن خالص خدمت اېتیش فکریده عمل گه آشیردی و عین شو باعثدن بوتون تورک دنیاسی قلبی نی اشغال اېتدی. اؤرته آسیا، آنه دۆلی، آذربایجانده بیر قنچه شاعرلر نوایی دن اؤرنک آله باشلیدی. قیسقه وقت اوچون نوایی نینگ اسمی نظامی و حافظ کبی بویوک شاعرلر بیلن بیرگه تیلگه آینه دیگن بۆلدى. اونینگ بیتلری معناسی نی چقیش نی ایسته گن انسانلر سانى آرتگنی ساین اېران و آنه دۆلی ده نوایی قۇل له گن تورکی سۆزلر اوچون مخصوص لغتلر توزیلدی.

۱۵- ۱۶ عصرده آنه دؤلی ده صنعت، ادبیات و ایجاد اهلی گه کتّه اعتبار قره تیلگن. حکمدار بویوک صنعت کارلر و ادبیات نماینده لری نی اؤز سرایی گه تۈپلشگه حرکت قیلیش گن. عثمانلی سلطان لردن فاتح و ایکی نیچی بایزید نینگ عبدالرحمن جامی و نوایی تکلیف قیلیشی، گرچه اولر بیلن قبول قیلشمه گن بۇلسه - ده، عبدالرحمن جامی گه هر ییلی مبلغ و هدیه جۇنه تیشلری، فاتح نینگ علی قوشچی نی کتّه مکافاتلر بیلن اعزاز له گنی هم بونینگ اثباتی دیر. آنه دؤلی ده گی ادبی محیط اېسه جهان ادبیاتیده دېرلی مثالی کۈریلمه گن بیر ایزداشلیک، یعنی نوایی گه نظیره بیتیش عنعنه سی یوزه گه کپلدی و رواجلندی.

فايدهله نيلگن ادبيات لر رويخطى

- "ابوشقه سۆزليگى"، استانبول عالى اؤقوو يورتى كتابخانهسى، رقم ۱۳۸۷.
- "على شير نوايى حياتى و اثرلرى"، نوايى نينگ ۵۰۰. ييل توغىلگن دورى مناسبت بيلن، جنوبى تركستان كۆچمن لر جمغرمهسى، استانبول ۱۹۶۲.
- "على شير نوايى"، فوايدالكبر، تيارلگن اونال كايا، ۱۹۹۶.
- "نظامالدين شامى، ظفرنامه"، ترجمه قىلوچى: نجاتى لوگان، TTK، انقره ۱۹۸۷.
- "يوسف اميرى ديوانى"، استانبول عالى اؤقوو يورتى كتابخانهسى، TY، ص. ۱۶۳-۲۸۴، NR ۲۸۵۰
- NO ۵۶: ۵۷، ۵۸، ۵۹، ۶۰، ۶۱، ۶۲ انقره، ۱۶۷-۱۶۰، ۱۹۳۸-۱۹۳۷، ۳۵۶ - ۳۶۵، ۵۱۷، ۵۲۸، ۵۰-۴۳، ۴۵، ۵۶
- ابوالغازى، بهادرخان، شجرة التراكمه، كونونوف ن ر، ۱۹۵۸.
- احمد، وفيق، "فاتح دورى گه باغلى وثيقه لر"، TOEM، رقم ونوبت لرى VIII، ۱۹۲۱: ۱۳۳۷، VI، I، ۵۸-۱۱، ۶۲-۴۹، ۱۱،
- اديوار، ادنان، "تاريخ و بيوگرافى"، تاريخ مجلهسى، II، ص. ۳-۴، استانبول ۱۹۵۲.
- اديوار، ادنان، "على كوشچو"، اسلام انسكلوپيديهسى، ج. I، استانبول ۱۹۹۷.
- ارسلان، كمال، "XV عصر چغتاي ادبياتى"، BTK III، ص. ۵۹-۱۳، استانبول ۱۹۸۶.
- ارسلان، كمال، "خالص نينگ حكمت لرى"، XX. TDED، ص. ۱۰۵-۱۵۶، استانبول ۱۹۷۲،

ارسلان، کمال، "سیدعلی ریسنینگ چغتایچه غزلی"، TDED،
XVIII (XVI)، ص. ۴۱-۵۴، استانبول ۱۹۶۸.

ارسلان، کمال، "علی شیر نوایی میزان الاوزان، انقره ۱۹۹۳.

ارسلان، کمال، "علی شیر نوایی نینگ حالات پهلوان محمود رساله‌سی"
TM، ج. XIX، ص. ۱۰۱، استانبول ۱۹۸۰.

ارسلان، کمال، "علی شیر نوایی نینگ نسایم‌المحبت، شمایل الفتوة"، استانبول
۱۹۷۸.

ارسلان، کمال، "مجالس النفایس"، TDK، ص. ۱۱۴، انقره ۲۰۰۲.

ارسلان، کمال، "مولانا سککاکی دیوانی"، TDK، انقره ۱۹۹۹.

ارسلان، کمال، "نوایی نینگ حالات سیدییک رساله‌سی، تورکیات
مجموعه‌سی، XVI، ص. ۹۸-۱۱۰، استانبول ۱۹۷۱.

ارسلان، کمال، چغتای ادبیاتی، VII، DIA، ص. ۱۷۶-۱۶۸.

ارسلان، کمال، چغتای شعری، TD، LH، ۴۱۵، ۴۱۶، ۴۱۷، ۷۱۸-۵۶۴
(جولای - سپتامبر) انقره ۱۹۶۸.

ارسلان، کمال، علی شیر نوایی نینگ حالات پهلوان محمود رساله‌سی،
تورکیات مجموعه‌سی، XIX، ص. ۱۶۴-۹۹، استانبول ۱۹۸۰.

اسماعیل، حقی، "علی شیر نوایی و چغتای شوراسی"، مکتب، ص. ۷-۱،
استانبول ۱۳۰۹.

اکه، اسماعیل، "تیمور و دولتی"، انقره ۱۹۹۱.

اکه، اسماعیل، "شاهرخ آذربایجان شرق آنه‌دولو (ترکیه) اوستیدن قیلگن
سفرلری"، تورک تاریخ گنجره‌سی III انقره ۱۹۹۱.

اکه، اسماعیل، "میرزا شاهرخ نینگ آذربایجان و آنه دولی گه بؤلگن سفرلری"،
X. ترک تاریخی قورولتایی، III، انقره ۱۹۹۱.

اکه، اسماعیل، "میرزا شاهرخ و دوری"، انقره ۱۹۹۴.

اوسلو، رجب، "هرات"، DIA، XVII، استانبول ۱۹۹۸.

اولمیز، ح، زحل، "علی شیر نوایی، محبوب القلوب"، حاجت تپه عالی
اوقوو یورتی، باسلمه گن دوکتورا بیتیریش اثری، انقره ۱۹۹۳.

اونور سهیل، بورسه لی، "قاضی زاده رومی دوری و باشغه بولیم لری"، ایزمیر
اېگه عالی اوقوو یورتی، فنلر فاکولته سی تئلنگن لر سریالی، ۱۹۷۰.

اۆزگور، طاهر، "علی شیر نوایی و فضولی اراسی ده بؤلگن بعضی اؤخشش لر"،
MUFEF، تورکلیک تحقیق لر مجله سی، آمیل چلبی اؤغلی ارمغانی،
ص. ۷۷-۵۶۵، (۱۹۹۳) ص. ۷-۹۲، ۱۹۹۱.

اېرکین، سلما، "علی شیر نوایی حقیده تشکیل اېتگن اؤزبېک، تورکمن
روایت لری"، تراکیه عالی اوقوو یورتی، SBE، باسیلمه گن دوکتورا
بیتیریش اثری، ص. ۱۰۹. ادیرنه ۲۰۰۳.

اېشیمتن، اسحق، رفعت، "محاکمه اللغتین علی شیر نوایی"، انقره ۱۹۴۱.

ای بېردی، اکرم حقی، فاتح دوری خطاط لری و خط صنعتی، استانبول
۱۹۵۳.

ایرتایلان، "حکمت - رساله، سلطان بايقرا"، استانبول ۱۹۴۵.

ایرتایلان، اسماعیل حکمت، "حسین بايقرا دیوانی"، استانبول ۱۹۴۶.

ایرتایلان، اسماعیل حکمت، "رساله حسین بايقرا"، استانبول ۱۹۴۵.

ایرجیلاسون، احمد بیجان، تورک دنیاسی حقیده مقاله لر، تحقیق لر، انقره
۱۹۹۳.

ایرن، حسن، "چغتایی لغات لری حقیده نوت لر"، VIII، DTCFD، ص. ۱۴۵-۱۶۳، انقره ۱۹۵۰.

ایرن، حسن، "علی شیر نوایی نینگ محبوب القلوبی ده دولت انگلیشی"، XVI خلق ارا التایستیک قرولتای، انقره ۱۹۷۹.

ایسن، مصطفی، "یورو بارکیل یا عربدن یا عجمدن"، ملی کلتور، ص. ۱۴۶، انقره ۱۹۸۴.

ایسن، مصطفی، انادولی تورک ادبی تیلی اوستیده نوایی تاثیر، اولوغ بیک سمپوزیمی می ۳۰- جون ۰۱، چوریم ۱۹۹۴.

ایسن، مصطفی، اؤرته آسیا تورک ادبی تیلی نینگ انادولی ادبی تیلیده گی تاثیر و احمد یسوی، بیلگ بیلیم و کلتور مجله سی، ص. ۱۳-۱۶، (بهار ۱۹۹۶)

ایسن، مصطفی، دیوان ادبیاتیده بیرنوع، تذکره لر، تعلیم و تربیه مجله سی، ص. ۹۰، انقره ۱۹۸۹.

ایکمن، جانوس، "علی شیر نوایی"، بیلگی، ص. ۱۱۹، استانبول ۱۹۵۷.

ایکمن، جانوس، "گدایی دیوانی"، ایندیانا عالی اوقوو یورتی، بلومینگتون امریکا ۱۹۷۱.

اینان، عبدالقادر، "چغتای ادبیاتی تورک دنیاسی قول کتابی"، ص. ۴۸۴-۵۰۱، انقره ۱۹۷۶.

اینان، عبدالقادر، "چغتای یازی تیلی نینگ قوریلش تاریخی گه علاقه لی توشینچه لر"، TTK، بیلتبئن، سریال نمبر III، ص. ۶-۷، ص. ۵۳۱-۵۴۳، انقره ۱۹۴۶.

اينان، عبدالقادر، "على شير نوایی دوریده تورکجه"، TDV, ص. ۵۳. انقره ۱۹۵۶.

اينان، عبدالقادر، "على شير نوایی و فلوکلور"، TFA, ص. ۳۵۱۱-۳۵۱۰. ۱۹۶۴.

اينان، عبدالقادر، "على شير نوایی، نوایی نینگ ۵۰۰. توغیلگن ییلى مناسبتى ییلن، بیللتن، ج. XIII, ص. ۵۲. ص. ۸۳۷-۸۴۴, انقره ۱۹۴۹.

اينان، عبدالقادر، "على شير نوایی، نوایی نینگ ۵۰۰. توغیلگن ییلى مناسبتى ییلن، وارلیق، ج. XI, ص. ۱۸۲، ص. ۳۱۳-۱۱۴, استانبول ۱۹۴۱.

اییک، آء، دېنیز، "على شير نوایی رساله لری: انبیا - حکما تاریخی عجم المُلک تاریخی، منشآت"، انقره عالی اؤقوو یورتی، SBE, باسیلگن دوکتورا بیتیریش اثری، ص. ۱۱۸۴, انقره ۱۹۹۳.

اییک، آء، دېنیز، "على شير نوایی، خمسة المتحیرین، متن - ترجمه - شرح - فهرست، باسیلگن دوچندلیک بیتیریش اثری، آدانا ۲۰۰۰.

آتالای، بسیم، ابوشکه لغاتی، یا چغتای سۆزلیگی، انقره ۱۹۷۲.

آتالای، بسیم، على شير نوایی، نوایی نینگ ۵۰۰- توغیلگن ییلى مناسبتى ییلن، تورک تیلی - بیللتن، ۸-۷ II مارچ ۱۹۴۱، ص. ۱۶-۹

آتالای، بسیم، میرزا مهدی محمدخان، سنگلاغ لغتی نوایی، استانبول ۱۹۵۰.

آتش، احمد، نوایی نینگ عربچه سۆزلیگی حقى ده، بیللتن ۱۹۵۷، ۱۸۸-۱۸۳.

آرات، رشید رحمتی، "فاتح سلطان محمد یارلیغی" تورکیات مجموعه سی VI. استانبول ۱۹۳۹.

آرات، رشید رحمتی، قوتادغویلیک III، قایناق، استانبول ۱۹۷۹.

آرات، رشید رحمتی، قوتادغویلیک I، متن، استانبول ۱۹۴۷.

آراسلی، حامد، "لیلی و مجنون حقیده"، TDAY بیلبتن، ص. ۳۸-۱۷ انقره ۱۹۵۸.

أغلی یوف، پ.: باتوروف، ش.، "میر علی و سلطان سویون"، ترکمستان دولت عالی اوقوو یورتی، درنو، تیل و ادبیات انستیتوتی، عشق آباد ۱۹۴۱.

آکون، عمر فاروق، "بابرنامه"، IV, DÍA، ص. ۴۰۴-۴۰۸، استانبول ۱۹۹۱.

آپ ارسلان، علی، اونلو تورک خطاطلری، انقره ۱۹۹۲.

آپ ارسلان، علی، ابرسلان، کمال، "کامران میرزانینگ دیوانی I، TDDE، ج. ۲۳، استانبول ۱۹۸۱، ص. ۱۳۷-۳۷.

آپای گونول، علی شیر نوایی نینگ بیرینچی دیوانی: غرایب الصغر، باسیلگن دوکتورا بیتیریش اثری، استانبول ۱۹۶۵، ادبیات فاکولته سی، عمومی کودی THT-۷. Kit.

آپای، گونول، "XV یوز ییل نینگ ایلک یریمی ده یازیلگن بیر مناظره: سازلر مناظره سی"، تحقیق، DTFC، فلسفه تحقیقات انستیتوتی، X، ص. ۱۳۲-۹۹. ۱۹۷۲.

آپای، گونول، علی شیر نوایی نینگ فرهاد و شیرین مثنوی سی اوستیده تاثیرات لر، TDAY بیلبتن، انقره ۱۹۷۰، ص. ۱۵۵-۱۶۷.

آپای، گونول، فرهاد و شیرین، علی شیر نوایی، TDK، انقره ۱۹۹۴.

آپای، گونول، یوسف امیری نینگ بنگ چاغیر اتلی مناظره سی، TDAY بیلبتن، ص. ۱۲۵-۱۰۳، انقره، ۱۹۷۳.

آلتين اېشيك، يوسف، على شير نوایى ده تصوف، هارون عالی اوقوو يورتى،
SBE، باسيلمه گن دوكتورا بيتيريش اثرى، شانلى اورفا ۲۰۰۲.

آيان، گونول، "احمد يسوى تاثيراتى بيلن يازيلگن ايگى يوسف و زليخا" خلق
ارا قتنه شيش خواجه احمديسوى سمپوزيمي، (۱۷-۱۶ نوامبر) قونيه
۱۹۹۳.

آيان، گونول، جليلى نينگ لىلى و مجنونى ده گنجوى نظامى تاثيرى،
آذربايجان شاعرى گنجوى نظامى سمپوزيمي، انقره ۱۹۹۱.

آيان، گونول، نوایى نينگ مثنوى لريدن فرهاد و شيرين، على شير نوایى
سمپوزيمي، (۳ جنورى) قونيه ۱۹۹۲.

بابر، بابرنامه، تيارلگن: رشيد رحمتى آرات، انقره، ۱۹۷۰.

باينگر، فرانس، عثمانلى تاريخ يازوچى لرى و اثر لرى، ترجمه قيلوچى:
جوشكون اوچوق، انقره ۱۹۸۲.

بارتولد. و، م. فوات كوپرولو، اسلام مدنيتى تاريخى، انقره ۱۹۷۳.

بارتولد، و، "توركستان"، "هرات و هريرود اروغى"، ترجمه قيلوچى: اسماعيل
اكه، XXVIII, TD, ۱۹۷۳.

بارتولد، و، "چغتاي"، اسلام انسكلوپيديه سى، ج. ۳، ص. ۲۶۶-۲۷۰.

بارتولد، و، اولوغ بېك و عصرى، ترجمه قيلوچى: اسماعيل اكه، TTK، انقره
۱۹۹۷، ص. ۳.

بارتولد، و، اورتە آسيا تاريخىنى اؤرگنیش حقيده III، ميرعلى شير، توركمين
خلقى نينگ بير داستانى، ترجمه قيلوچى، V.T. Minorsky,
Leiden, ۱۹۶۲.

بارتولد، و، اورتە آسيا تورک تاريخى حقى ده درس لر، استانبول ۱۹۲۷.

بارتولد، و، میر علی شیر و سیاسی حیاتی، ترجمه قیلوچی: احمد جعفر اؤغلی، اولکو مجموعه سی،

بارداقچی، مراد، ماراغلی عبدالقدیر، استانبول ۱۹۸۶.

بدیعه، عزیز، هرات مکتبی تذکره چی لری، دوکتورا بیتیریش اثری، استانبول توریات انستیتیوی ۱۰.

براوون، ای، ایران ادبیات تاریخی III، ۱۹۲۰.

بغدادلی اسماعیل پاشا، هدیه عارفین، I، استانبول ۱۹۵۱.

بوروکوف، آ. ک.، اؤزبک یازو تیلی نینگ قوروچی سی علی شیر نوایی، ترجمه قیلوچی: راسیمه اویگون، TDAY بیلتین، ص. ۹۶-۵۶. انقره ۱۹۵۴.

بولدروف، آ. ن.، چاغداش لر نینگ حکایه لری ده نوایی، ترجمه قیلوچی: راسیمه اویگون، TDAY بیلتین، ص. انقره ۱۹۵۶، ۲۳۷-۱۹۷.

بووات لپکن، تمموری لر پیئیده تمدن. آسیا ژورنالی، ۱۹۲۵.

بووات لپکن، شاهرخ میززا IA.XI.288-286 S. استانبول، ۱۹۹۷.

بووات، لپکن، "شاه رخ میززا"، اسلام انسکلوییدیه سی، ۱۹۹۷. ص. ۲۸۶-۲۸۸.

بووات، لپکن، "شیبانی خان، اسلام انسکلوییدیه سی، استانبول ۱۹۹۷، ص. ۴۵۴-۴۵۶.

بیات، فضولی، "علی شیر نوایی حقیده روایت لر"، TDA، تورکیه تورکچه سیگه ترجمه قیلوچی: انوراووزون، ص. ۹۹. ص. ۲۲۲-۱۸۵. استانبول ۱۹۹۵.

بیرآی، نرگس، ترکمن لر اراسیده علی شیر نوایی حقیده سؤزلنگن خلق داستان لری، ملی فولکلور، صف. ۴۰، ص. ۵۷-۵۰. انقره ۱۹۹۸.

بیرآی، نرگس، ترکمن لر اراسیده علی شیر نوایی حقیده سؤزلنگن خلق داستان لری. I، ملی فولکلور، ص. ۳۹، ص. ۵۷-۵۰. انقره ۱۹۹۸.

بیرتلیس، ای. ای.، "علی شیر نوایی، لیلی ومجنون" ترجمه قیلوچی: میرزا بله، TM، X، ۱۹۵۱، ۴۷-۶۴

بیرتلیس، ای. ای.، علی شیرنوایی نینگ فرهاد و شیرین، ترجمه قیلوچی: راسیمه اویگون، TDAY، بیلتین، ص. ۱۱۵-۱۳۰ انقره ۱۹۵۷،

بیلكان، علی فوات، متل گه قیزیقیز، استانبول تیماش یابین لری، I. با سیلش ص. ۵۷. نوبتی، ۲۰۰۱.

بیلههان، سفید، اؤرته آسیا تورک حُکم دارلر دولتی ده تعلیم- بیلیم - صنعت، انقره ۱۹۸۸.

توپارلی، رجب، "خوارزمی حافظ دیوانی"، TDK، انقره ۱۹۹۸.

تورکای، قایه، "علی شیر نوایی بدایع الوسط"، TDK، انقره ۲۰۰۲.

تورکای، قایه، "علی شیر نوایی نینگ لغازلری"، TDAY، بیلتین، ص. ۱۵۷-۱۶۸، ۱۹۹۴

تورین، ختیجه، "نوایی نینگ سدا سکندر آتلی اثریده طبیعت تصویرلری"، علمی تحقیق لر، I، ص. ۱۴۱-۱۷، استانبول ۱۹۹۵.

توگان، ز.، ولیدی، "ابل خانی و تیموری دوری نینگ میناتور صنعتی حقیده"، اسلام تدقیق لری انستیتوتی، ص. ۱-۴، ۱۹۵۳.

توگان، ز.، ولیدی، "بای سونگور"، اسلام انسکلوپیدیه سی، II، استانبول ۱۹۷۰.

توگان، ز.، ولیدی، "بوگون تورک تیلی و تورکستان یقین تاریخی"، استانبول ۱۹۸۱.

توگان، ز.، ولیدی، "علی شیر نوایی"، اسلام انسکلوپیدیه سی، I، ص. ۳۴۹-۳۵۷، استانبول ۱۹۴۱.

توگان، ز.، ولیدی، "عمومی تورک تاریخگه گیریش"، اینگ اپسکی دوریدن XVI، عصر گه قدر، استانبول ۱۹۴۶.

توگان، ز.، ولیدی، "هرات"، اسلام انسکلوپیدیه سی، ج. ۵، استانبول ۱۹۵۰.
تونچ، سما، "لسان الطیر و بدایع الوسطاده قافیه"، سلجوق عالی اؤقوو یورتی تورکیات تحقیق لر انستیتوتی، علی شیر نوایی سمپوزیمی، جنوری ۳ قونیه ۱۹۹۲.

جامی، بهارستان، ترجمه قیلوچی: نوری گینچ عثمان، ص. ۱۶۷-۱۶۵. انقره ۱۹۴۵.

جان فولاد، مصطفی، علی شیر نوایی، لسان الطیر، انقره ۱۹۹۵.

جان، کارن، "خراسان کلتوری نینگ انادولی تورک کلتوری رواجلنیشی ده گی تاثیرلی"، XVI، خلق ارا التایستیک قورولتایی، ص. ۲۵۵، انقره ۱۹۷۹.

جعفر اؤغلی، احمد، "آزری ادبیاتی"، تورک دنیاسی قؤل کتابی، انقره ۱۹۷۶.
جعفر اؤغلی، احمد، تورک تیلی تاریخی II، ص. ۲۳۵-۲۰۵ استانبول ۱۹۶۴.

جعفر اؤغلی، احمد، چغتای تورکچه سی و نوایی، TDDED، ۳-۴ XI، ۱۴۱-۱۵۴.

جعفر اۇغلى، احمد، مير على شير نوايى ۵۰۰ نچى توغىلگن يىلى مناسبت يىلن، تورک غايهسى، ۱۱- ۶. I. استانبول ۱۹۴۲.

جعفر اۇغلى، احمد، نوايى نينگ تورک تىلى خمسهسى، TDD، XV- ۱۷۳، ۱۹۶۶، ۲۹۸-۳۰۰

جنوبى، رضوان جانم، "لطيفى تذکره الشعراء وتبصرة نظامه"، تحقيقى و متن، انقره ۲۰۰۰.

جوره يوف، محمدقل، ابل دېسه نوايىنى، حضرت ميرعلى شير نوايى حقيده روايتلر، تاشكېنت ۱۹۹۱.

چاغمن، فليز، "بهزاد"، DIA، VI، استانبول ۱۹۹۲.

چاغمن، فليز، XV. يوز يىل كاغذ اويمه چىلىكده قتيق اثرلرى، صنعت دنيايميز، VIII، سېتېمېر ۱۹۷۶.

چاغمن، فليز؛ زرين تانيندى، توپقايى سرايى موزيمى، اسلام ميناتورىلرى، استانبول ۱۹۷۹.

چاوش اۇغلى، محمد، "بصيرى"، كوچوك تورک اسلام، ص. ۳۲۰-۳۱۹. استانبول ۱۹۸۱.

چاوش اۇغلى، محمد، "قانونى دورى نينگ سۇنگى گه قدر انه دوليده نوايى تاثيرى حقيده نوتلر، ات سيزنينگ ارمغانى، استانبول ۱۹۷۶.

چلبى اۇغلى، اميل، XIII - XV. عصرى مثنوى لريده مولانا تاثيرى، III. خلق ارا مولانا سمينارى ويشمه سېوينچى، ۱۹۷۸.

حکمت، على اصغر، "جامى حياتى و اثرلرى"، استانبول ۱۹۹۱.

درمان، م. اۇغور، "تورک خط صنعتى"، باشلنغىچ دن بوگون گچه تورک صنعتى، استانبول ۱۹۹۳.

- دمیرجی اؤغلی، آيله، "دولت شاه"، DIA، استانبول ۱۹۹۴.
- دمیرجی، ژاله، نوایی نینگ آذربيجان صحنه سیده تاثیرى، DTCF مجله سى، ص. ۳۸، نوبت ۱-۲، انقره ۱۹۹۸.
- دولت شاه، سمرقندی، تذکره دولت شاهى، تيارلگن: نجاتى لوگول، استانبول ۱۹۹۴.
- ديلاچار، آ، نوایی نینگ تيل انگله يشى، تورک تیلی مجله سى، XV، ۱۷۳، ۱۹۶۶، ص. ۲۹۳-۲۹۵.
- روکن الدین، همایون فروخ، "امیر نظام الدین علی شیر نوایی دیوانى"، تهران ۱۹۶۳.
- رومیر، حانس، ر، "تېمورى لر"، اسلام انسکلوپیدیه سى، ج. ۱۲-۱ MAB، ص. ۳۴۷، استانبول ۱۹۷۴.
- سمنوف، آ، آ، "میر علی شیر حقیده فارسجه بیر حکایه"، ترجمه قیلوچی: عبدالقادر اینان، اولکو، ۹۶، ص. ۲۱۴-۴۸۳، انقره ۱۹۴۱.
- عاشق چیلبي، مشاعر و شعرا: تنقیدلى تحقیقى متن، تيارله گن: فلیز قلیچ، باسيلمه گن دوکتورا بیتیریش اثرى، غازى عالی اؤقوو یورتى، انقره ۱۹۹۴.
- عبدالرحمانوف، گ، آ، "اؤزبگ خلقى نینگ اېتنوگینىزى و اؤزبک تیلی نینگ شکللىشى"، TDAY، بیلتبن، ص. ۱-۷، انقره ۱۹۸۹.
- عبدالرحمانوف، گ، محمدجانوف، س، "علی شیر نوایی"، اؤزبک تیلی و ادبیاتى، ص. ۱۴۱.
- علی شیر نوایی، "مجالس النفايس" تيارلگن حسین آیان وباشقه، عرض روم ۱۹۹۵.

علی شیر نوایی، حیرات‌الابرار، تیارله‌گن محمدصابر، استانبول عالی اؤقووورتی سوسیال بیللم‌لر انستیتوتی، باسیلمه‌گن دوکتورا بیتیریش اثری، ۱۹۶۱.

علی شیر نوایی، سدا سکندری، تیارله‌گن خدیجه توربن، TDK، انقره ۲۰۰۱. علی شیر نوایی، لغات نوایی، مجالس‌النفایس نوایی، معرفت تقویمی، یازمه، ص. ۱۲۱ (GNL. YZM. FTV ۰۳۳۵۶۹)

علی شیر نوایی، لیلی و مجنون، تیارله‌گن اولکوچلیک، انقره ۱۹۹۶.

علی شیر نوایی، مجالس‌النفایس، سعادت‌الدین اۆزچیلیک، غازی عالی اؤقووورتی سوسیال بیللم‌لر انستیتوتی، با سیلمگن یوکسک لیسانس بیتیریش اثری، ۱۹۸۱.

علی شیر نوایی، محبوب‌القلوب، تیارله‌گن زحل اولمیز، حاجت تپه عالی اؤقووورتی سوسیال بیللم‌لر انستیتوتی، باسیلمگن دوکتورا بیتیریش اثری، ۱۹۹۳.

علی شیر نوایی، منشات، باکو ۱۹۲۶.

علی شیر نوایی، میزان‌الاوزان، تیارله‌گن کمال ارسلان، انقره ۱۹۹۳.

علی شیر نوایی، نسايم‌المحبت من‌شمايل فتوه، تیارله‌گن کمال ارسلان، انقره ۱۹۹۶.

علی شیر نوایی؛ "محاکمة‌اللغتين، تیارله‌گن ف. سما باروت‌چی اوزاوندر، انقره ۱۹۹۶.

عینی، م.، م. اشرفی، "اؤرته آسیا ژورنالی"، Vol. IX، رقم ۱، ۱۹۸۶.

غنی اووه، س.، علی شیر نوایی نشریده نظم و اؤنینگ رولی، اؤزبیک تیلی و ادبیاتی، ص. ۳۷-۴۰، VI، ۱۹۷۹.

فضولی، بیات، "علی شیر نوایی حقیده روایت‌لر"، ترجمه قیلوچی: انور اوزون، TDA، ص. ۱۸۵، (دسمبر ۱۹۹۵)

فندق اؤغلی، ضیاوالدین، فخری، "علی شیر نوایی و زمانیمیز، جنوبی ترکستان کؤچمن لر جمعرمه‌سی نشریاتی، استانبول ۱۹۶۲.

قایه، اونال، "علی شیر نوایی فواید‌الکبر"، TDK، انقره ۱۹۹۶.

قیلان، محمد، "نوایی حقیده یازیلگن اثر"، جین دینی ارماغانی، تیارلگن: جانوس

قره اغاچ، گونای، "لطفی دیوانی، TDK، انقره ۱۹۹۷.

قره اورس، متین، "علی شیر نوایی، نوادرالشباب، TDK، انقره ۲۰۰۶.

قره اورس، متین، "نوایی نینگ ایکینچی دیوانی نوادرالشباب، ایرجی ایس عالی اؤقوو یورتی فن ادبیات فاکولته‌سی مجله‌سی، نوبت ۵، ص. ۳۰-۲۱۹، ۱۹۹۴.

قره خان، عبدالقادر، "خراسان کلتوری نینگ انادولی تورک کلتوری رواج‌لنیشی ده‌گی تاثیرلری"، افسکی تورک ادبیاتی تحقیقاتی، استانبول ۱۹۸۰.

قره سایی، یعقوب، "شیبانی خان دیوانیده‌گی نوایی گه یازیلگن نظیره، سلجوق عالی اؤقوو یورتی فن ادبیات فاکولته‌سی مجله‌سی، ۷-۸، ص. ۵۳-۶۰، ۱۹۹۴.

قره سایی، یعقوب، شیبانی خان دیوانی، TDK، انقره ۱۹۹۸.

قفس اؤغلی، ابراهیم، "علی شیر نوایی دوری نینگ تاریخیه بیر نظر"، جنوبی تورکستان کؤچمن لری جمعرمه‌سی نشریاتی، استانبول ۱۹۶۲.

قلقان ديلين، ا.، هلال، "على شير نوایى فارسجه ديوانى نینگ محتوا نظريدن تحقیقى"، اتاتورک عالی اؤقوو يورتى SBE، باسيلمه گن دوكتورا يیتيريش اثرى، ص. ۲۱.، عرض روم ۲۰۰۴.

قوت، گونای، "على شير نوایى"، DIA, II, ص. ۴۴۹-۴۵۳.، استانبول ۱۹۹۸.

قوت، گونای، "على شير نوایى، غرايب الصغر"، TDK، انقره ۲۰۰۳.

قورقمس، زينت، "على شير نوایى و چغتای يازو تیلی"، على شير نوایى نینگ ۵۶۰. اوليم يیلى نشانلش مراسم يیغین مقاله لری، TDK، ص. ۶۷.، انقره ۲۰۰۴.

قهرمان، بهاولدين، "پيكر ترجمه لری و على شير نوایى نینگ سبعة سياره سى"، سلجوق عالی اؤقوو يورتى تورکیات تحقيقات انستیتوتى، على شير نوایى سمپوزیمی، قونیه جنوری ۳.، ۱۹۹۲.

قیرزی اؤغلی، م.، فخرالدین، "تورک تیلی محبتی باقیمى دن نوایى نینگ پیری"، تورک تیلی مجله سى، XV، ۱۷۳، ص. ۳۰۶-۳۱۶.، ۱۹۶۴.

قیرزی اؤغلی، م.، فخرالدین، "عثمانلى لر نینگ قفقاز اېلى نینگ فتحى"، (۱۴۵۱-۱۵۹۰) انقره ۱۹۹۳.

كوپرولى، فواد، "IX. و X. عصر لریده چغتای شعری"، تورک يورتى، ص. ۱۰-۵ و ص. ۲۳۴-۲۳۸ و ص. ۲۷.، استانبول ۱۳۳۰.

كوپرولى، فواد، "احمدپاشا"، اسلام انسكلوپيدیه سى I، ص. ۱۸۷-۱۹۲.، استانبول ۱۹۶۱.

كوپرولى، فواد، "ادبیات تحقيقات لری"، انقره ۱۹۶۶.

كوپرولى، فواد، "أذرى ادبیاتی"، اسلام انسكلوپيدیه سى I، استانبول ۱۹۲۸.

- کوپرولی، فواد، "بابر"، اسلام انسکلوپیدیه‌سی، I، استانبول ۱۹۶۱.
- کوپرولی، فواد، "چغتای ادباتی"، اسلام انسکلوپیدیه‌سی، III، ص. ۲۹۷-۳۰۶، استانبول ۱۹۹۷.
- کوپرولی، فواد، "دولت شاه"، اسلام انسکلوپیدیه‌سی، III، ص. ۵۶۰، استانبول ۱۹۷۱.
- کوپرولی، فواد، "علی شیر نوایی ادبیات تحقیق لری، II"، ص. ۴۲۹-۴۳۸، استانبول ۱۹۸۹.
- کوپرولی، فواد، "علی شیر نوایی و تاثیر، تورک تیلی و ادبیاتی حقیقه تحقیق لر، ص. ۲۵۷-۲۶۶، استانبول ۱۹۳۴.
- کوپرولی، فواد، "علی شیر نوایی"، TTK، استانبول ۱۹۴۱.
- کوپرولی، فواد، "نوایی نینگ ۵۰۰ توغیلگن بیلی مناسبتی بیلن"، اولکو، ص. ۴۸۱-۴۸۲، انقره ۱۹۴۱.
- کوپرولی، فواد، تورک کلاسیک ادبیاتیده خصوصی نظم شکل لری، توپوگ، تورک تیلی و ادبیاتی حقیقه تحقیق لر، ص. ۲۰۴-۲۵۶، استانبول ۱۹۳۴.
- کورناز، جمال، "انادولی ده اؤرته آسیا تورک شاعرلری"، انقره ۱۹۹۷.
- گریگوری، ابوالفرج، ابوالفرج تاریخی، ترجمه قیلیوچی: عمر رضا دوغرل، TDK، ص. ۴۷۸، انقره ۱۹۹۹.
- گوسه، I، "علاوالدین، علی شیر نوایی مشهور آدم لر"، استانبول ۱۹۳۳-۱۹۳۵.
- گوکمن، ابرتن، "یاووز سلطان سلیم نینگ ایران دن ومصدرن کپلتیرگن صنعت کارلر"، تورک کلتوری، ص. ۴۰۷، (مارچ ۱۹۹۷).

گولپنارلی، عبدالباقی، علی شیر نوایی، AA III، ص. ۱۰۶۶-۱۰۶۵.
۱۹۴۶-۱۹۴۷.

گیلی بولولوی، علی، "مناقب هونروران"، تیارلهگن: مزگان جومبور، انقره
۱۹۸۲.

گیلی بولولوی، علی، "کنه الاخبارنینگ تذکره قسمی"، تیارلگن: مصطفی
اېسن، انقره ۱۹۹۴.

گینچ تورک، تولای، "علی شیر نوایی دیوانلریدن بیر تنلنمه"، تحفة السلاطین،
بوغازیاچی عالی اوقوو یورتی، SBE، باسیلمگن یوکسک لیسانس
بیتیریش اثری، ۱۹۹۵.

لوند، آ.، سری، "تورک ادبیاتی تاریخی"، انقره ۱۹۷۳.

لوند، آ.، سری، "علی شیر نوایی حیاتی صنعتی کیشی لیگی، I، انقره ۱۹۶۵.

لوند، آ.، سری، "علی شیر نوایی دیوان لر II، انقره ۱۹۶۶.

لوند، آ.، سری، "علی شیر نوایی دیوان لر و خمسه دن باشقه اثری"، II، انقره
۱۹۶۶.

لوند، آ.، سری، "علی شیر نوایی، خمسه"، III، انقره ۱۹۶۷.

لوند، آ.، سری، "علی شیر نوایی نینگ اثرلری"، TDAY، بیلتین، ص.
۱۸۹-۱۹۳، انقره ۱۹۵۷.

لوند، آ.، سری، "نوبی گه عطف اپتلیگن، اسماء الحسنه معمارلی نینگ
صاحبی"، بیلتین، ص. ۲۱۱-۲۱۴، ۱۹۵۸.

لوند، آ.، سری، تورکیه کتابلیک لریده نوایی یازمه لری، "TDAY، بیلتین،
ص. ۱۲۷-۲۰۹، ۱۹۵۸.

مله یوف، ن.، م.، "اۆزبیک ادبیاتی تاریخی"، تاشکېنت ۱۹۶۵.

همر، جوسف، پوستگال، "بیوک عثمانلی تاریخی III، ترجمه قیلوچی: محمد آتا، استانبول ۱۹۲۸.

هینز، و، "تیموری لر تاریخی حقیده منبع تدقیقی"، ترجمه قیلوچی: محمد آلتای کویمن، بیلتبن ص. ۲۱-۲۲، ۱۹۴۱.

ینی طرزی، امینه، "علی شیر نوایی نینگ تذکره اولیا شکلی ده یازگن اثری نسایم المحابه"، سلجوق عالی اوقوو یورتی تورکیات انستیتوتی، علی شیر نوایی سمپزیومی قونیه، جنوری ۳، ۱۹۹۲.

یوالی، عبدالقادر، "ابوسعید میرزاخان"، DIA، ج. X، ص. ۲۲۴، استانبول ۱۹۹۴.

یوالی، عبدالقادر، "چغتای خان لیگی"، DIA، ج. ۸، ص. ۱۷۷، استانبول ۱۹۹۳.

یوجیل، بلال، "بابر دیوانی"، آتاترک کلتور مرکزی یابین لری، انقره ۱۹۹۵.
یوجیل، بلال، "حیسن بایقرا رساله سی نینگ اوزاق ایگی نسخه سی"، تورک لیک بیلمی تحقیق لری، ص. ۲، سیواس ۱۹۹۶.

یوجیل، یاشر، XIV-XV یوزیل لری عصری تورکیه تاریخی حقیده تحقیق لر II، بیلتبن، ص. ۱۴۶، ۱۹۷۳.

ییتکین، سوات کمال، "اسلام اولکه لریده صنعت"، استانبول ۱۹۸۴.